БУТИ СУДДЕЮ

› ПРОФЕСІЯ ЧИ ПОКЛИКАННЯ ‹

Національна школа суддів України
Проект USAID «Справедливе правосуддя»

БУТИ СУДДЕЮ

› ПРОФЕСІЯ ЧИ ПОКЛИКАННЯ ‹

Національна школа суддів України
Проект USAID «Справедливе правосуддя»

Київ
2015

ББК 67.9(4Укр)7п.я2
Б93
УДК 347.962-051(477)(07)

Ця публікація здійснена в рамках проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» у співпраці з Національною школою суддів України

Рекомендовано до друку Науково-методичною радою Національної школи суддів України (протокол №1 від 15 квітня 2015 року)

Авторський колектив:
Оксана Сироїд, заступник Голови Верховної Ради України;
Лариса Денисенко, письменниця, правозахисниця;
Ольга Шаповалова, к.ю.н., викладач Національної школи суддів України, суддя Верховного Суду України у відставці, заслужений юрист АР Крим;
Ірина Фадєєва, психолог.

Рецензенти:
Ольга Кравченко, к.ю.н., суддя Вищого адміністративного суду України у відставці;
Роман Куйбіда, к.ю.н., заступник голови правління Центру політико-правових реформ, доцент Київського національного університету імені Тараса Шевченка;
Тетяна Фулей, к.ю.н., начальник відділу науково-методичного забезпечення підготовки суддівського корпусу Національної школи суддів України.
Літературний редактор: Оксана Левчун

Відповідальний редактор: Оксана Сироїд

Відповідальні за випуск:
Девід Вон, керівник Проекту USAID «Справедливе правосуддя»;
Наталія Петрова, заступник керівника Проекту USAID «Справедливе правосуддя»;
Ірина Зарецька, радник з юридичних питань Проекту USAID «Справедливе правосуддя».

Денисенко Л., Сироїд О., Фадєєва І., Шаповалова О.
БУТИ СУДДЕЮ. – Київ, 2015. – 216 с.

«Бути суддею» - це посібник-порадник і для тих, хто хотів би оволодіти цим фахом, і для суддів у їх повсякденному (як професійному, так і особистому) житті. Книга покликана сприяти інформуванню потенційної читацької аудиторії про філософію носіїв судової влади, а також підвищенню розуміння громадськістю викликів, які постають перед суддею, та формуванню довіри громадян до суду.

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

Ця публікація була здійснена за підтримки американського народу, наданої через Агентство США з міжнародного розвитку (USAID) в рамках Проекту «Справедливе правосуддя».
Погляди авторів, викладені у цьому виданні, не обов'язково відображають погляди Агентства США з міжнародного розвитку або уряду Сполучених Штатів Америки.

(с) Агентство США з міжнародного розвитку (USAID), 2015
Усі права захищені. Зміст цієї публікації можна безкоштовно копіювати та використовувати для освітніх та інших некомерційних цілей за умови посилання на джерело інформації.

ISBN 978-966-139-049-1

ЗМІСТ

Слово до читача 6
ПРОФЕСІЯ ЧИ ПОКЛИКАННЯ 13
КАР'ЄРА СУДДІ 19
1. Шлях до професії 20
Освіта майбутнього судді 21
Вплив родини та природних здібностей 24
Професійний досвід, що передує суддівській посаді 26
Обрання фаху судді: визначальні мотиви 28
2. Призначення та обрання безстроково 31
Процедура призначення 31
Утвердження новопризначених суддів 39
Віковий ценз 43
Особливості обрання безстроково 44
3. Переведення судді. Зміна юрисдикцій. Зміна інстанцій 48
Стабільність суддівства 48
Переведення судді 48
Зміна суддею спеціалізації 49
Зміна суддею інстанції 51
4. Призначення на адміністративні посади 54
Роль голови суду 54
Процедура призначення на адміністративні посади 56
Відносини з колективом 59
5. Відповідальність судді 61
Підстави дисциплінарної відповідальності суддів 61
Відповідальність за порушення присяги 64
Процедура (прозорість, безсторонність) 66
6. Тиск на суддю 71
Тиск як посягання на суддівську незалежність 71
Зовнішній тиск 73
Тиск усередині суду 75
ЯКОСТІ, ЦІННОСТІ ТА ПРІОРИТЕТИ СУДДІ 77
7. Якості та цінності судді 78
Репутація чесного і порядного судді 80
Мужність та моральна відвага 82
Гідність 83
Неупередженість та безсторонність 84
Рішучість 87
Милосердя 88
Відповідальність 89
Терплячість 91

Ввічливість, люб'язність, уважність....92
Якості чоловіка і жінки....94
8. Навички та світоглядні пріоритети....96
Вміння спілкуватися....96
Лаконічність....97
Новаторство....98
Ставлення до критики....98
Розуміння ролі вищих судів....100
Розуміння суддівської помилки....102
Здатність до самоконтролю та самообмеження.
Розуміння етичних норм....105
Уміння вчитися і вдосконалювати професійні навички.
Особистісний розвиток....106
ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ....109
9. Робоче середовище судді....110
Кабінет судді....111
Зала судових засідань....112
Технічні засоби....114
Безпека....115
10. Підготовка до судових засідань....117
Пріоритет у розгляді справ....117
Ознайомлення зі справою....119
Підготовка довідкових матеріалів....121
Досвід створення сценарного плану судового засідання....122
11. Суддя у процесі....125
Суддівський самоконтроль та контроль за залою суду....125
Взаємодія з учасниками процесу
(сторонами, адвокатами, прокурором, свідками)....130
Робота зі ЗМІ, іншими особами, присутніми у залі судових засідань....137
Одноособовий і колегіальний розгляд справи....140
Одяг, зачіска, макіяж та аксесуари у залі суду....143
12. Навички судді у процесі....148
Вміння слухати....148
Вміння нотувати....149
Вміння приймати рішення....150
Застосування розсуду....152
Мова судового процесу. Запобігання «мові ворожнечі».
Гендерно нейтральна мова....153
Невербальне спілкування....156
13. Написання судових рішень....157
Мета судового рішення....157
Підготовка до написання....158
Якість судових рішень....160

14. Суддя поза процесом 164
Взаємостосунки суддя – голова суду 164
Взаємостосунки суддя – суддя, обмін досвідом 166
Взаємостосунки суддя – помічник/секретар судового засідання 168
Взаємостосунки суддя – адвокат та суддя – прокурор 170
15. Професійний розвиток судді 173
Навчання судді 173
Викладацька/наукова робота 175
Участь у суддівському самоврядуванні та громадських об'єднаннях 178
Управління часом 179
СУДДЯ ПОЗА СУДОМ 181
16. Родина судді 182
Вплив на подружжя 184
Вплив на дітей 185
17. Приватне середовище судді 188
Близьке оточення та друзі 188
Комунікація в соціальних мережах 189
Належність до місцевої еліти 191
Погляди і переконання судді 193
Побут судді. Предмети розкоші. Зовнішній вигляд 196
18. Стреси, здоров'я та відпочинок.
Запобігання професійному вигоранню 198
Потреба у психологічній реабілітації 198
Ознаки професійного вигорання 202
Вихід зі стресу. Запобігання психологічному вигоранню.
Загальні рекомендації 205
Відпочинок та інтереси судді 209
«…і в смутку, і в радості…». Замість епілогу 213

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Про роботу судді знімають серіали і телешоу, пропонуючи глядачам зазирнути в зали судових засідань, де киплять справжні пристрасті та вирішуються людські долі. Проте мало кому відомо, що для ефективного здійснення правосуддя суддя має оволодіти ґрунтовними знаннями, уміннями та навичками суддівської діяльності. Невід'ємними складовими професійних вимог до судді є вміння керувати діалогом, пом'якшувати суперечності, віртуозно володіти вербальним і невербальним мовленням, розуміти та свідомо коригувати власний психологічний стан, не кажучи вже, власне, про знання закону. Вивчаючи докази, суддя повинен знати, як правильно спрямовувати свою діяльність на усунення наявних сумнівів. Бути суддею – це не лише професія, це спосіб життя, комплекс добре відпрацьованих правил поведінки, яких потрібно дотримуватися щодня: як у професійній діяльності, так і в особистому житті.

Професія судді дуже відрізняється від інших правничих професій, які пов'язані з захистом інтересів громадян: чітко визначена алгоритмічність поведінки судді вимагає діяти виключно так, як встановлено процесуальним законом. На сьогодні законом визначено вимоги до кандидатів на посаду судді, встановлено процедуру їх спеціальної підготовки, за результатами якої передбачено проведення кваліфікаційного іспиту. Такий порядок дає змогу чітко визначити та підготувати найкращих, тому сьогодні вже не протекція, а належна суддівська кваліфікація та освіта є запоруками високого професіоналізму судді.

Цінність цієї книги полягає в тому, що її автори надають читачеві сформовану на особистому досвіді докладну професіограму судді. Роботі над цим виданням автори присвятили не один рік. Книга розкриває перед читачем зміст суддівської професії – однієї з найбільш складних правничих професій. В чудовій і легкій у використанні структурі, підкресленій живими коментарями українських суддів, представлено дійсну картину роботи судді в Україні.

«Життя рухається по спіралі» – загальновідома і прописна істина. Кожен новий оберт спіралі життя стає якісно досконалішим, ми робимо менше помилок, крихта за крихтою накопичуємо досвід, дехто навіть мудрість. Книга, яку Ви тримаєте в руках, містить практичний досвід багатьох висококваліфікованих суддів, які у процесі своєї професійної діяльності напрацювали рекомендації щодо ефективного вирішення проблем, з якими стикається суддя. Особливо цінною ця книга є для кандидатів на посаду судді та новопризначених суддів, оскільки такі рекомендації стануть їм у нагоді в професійній діяльності й дадуть змогу уникнути багатьох помилок.

Микола Оніщук,
Ректор Національної школи суддів України,
д. ю. н., Заслужений юрист України

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановні читачі!

Ви тримаєте в руках книгу «Бути суддею». Назва книги лаконічна, але надзвичайно промовиста.

Конституційним, основоположним правом кожної людини є право на судовий захист, і суддя як особа, яка, власне, і здійснює процес судочинства, був і залишається центральна фігурою в цьому процесі. Тож підвищений інтерес до професії судді загалом, а також і до конкретних суддів, представників своєї професії, цілком прогнозований і зрозумілий.

Професія судді в українському суспільстві тривалий час сприймається лише поверхово: як вершина в піраміді юридичних професій, як престижна робота з широкими гарантіями захисту на рівні закону, як високий щабель у соціумі. Стереотипне уявлення про професію судді часто має й негативне забарвлення: суддя сприймається як символ вседозволеності та безкарності.

Такі судження щодо суддівської професії, на жаль, переважають у суспільстві й сьогодні. Вони й надалі впливають на формування однобокого образу судді в розумінні пересічних громадян, одночасно даючи хибне уявлення про професію тим юристам, які обирають для себе подальшу професійну долю та мріють стати суддею.

Безсумнівно, посаду судді можна назвати вінцем юридичної кар'єри багатьох юристів. Але за красивою картинкою престижу та соціальної значущості ховається інший бік професії судді, який більшою мірою залишається «за кадром». Бути суддею – це величезна відповідальність. Бути суддею – це перебування на вістрі конфлікту та під пильною увагою суспільства. Це обмеження у праві висловлюватися вільно, це постійний контроль за власною поведінкою не тільки у професійному, а й у повсякденному житті.

Досить часто на вибір професії впливають лише стереотипи, думка друзів і знайомих. Тому для юриста, який перебуває в пошуку свого професійного покликання, надзвичайно важливо це усвідомлювати й оцінювати всі «за» і «проти» вибору на користь професії судді не з чужих слів, а з точки зору власних якостей. І високий рівень знань та кваліфікація тут не є вирішальним чинником.

Суддя безумовно повинен бути висококваліфікованим професіоналом. Але не тільки. Для судді життєво необхідним є набір інших, особистих якостей, відсутність яких зведе нанівець усі прагнення та очікування позитивного розвитку в професії. Суддя має бути життєво мудрим, але відкритим для пізнання нового; рішучим, але й поміркованим водночас; співчутливим, але мужнім; справедливим, але милосердним; терплячим, люб'язним і ввічливим, проте вміти контролювати порядок у залі засідань. Як досягти цього, здавалося б, недосяжного поєднання якостей?

Немає єдиного рецепту, немає єдино правильної відповіді на це запитання. Проте у формуванні власного погляду на нього вам допоможе книга «Бути суддею», яка зараз перед вами.

Книга не є зібранням законів чи нормативно врегульованих правил поведінки суддів. Автори не ставили собі за мету черговий раз вказати на те, як за законом зобов'язаний діяти суддя. Навпаки, вони намагалися відійти від цього та показати інший, особистісний бік професії: як сам суддя повинен сприймати свій статус, якими якостями має володіти, до яких викликів має бути готовим, які обмеження повинен розуміти, приймати й добровільно, без примусу, ним слідувати.

Автори не засуджують і не виправдовують суддів. Вони намагаються підняти «завісу таємничості» над цією професією, подають висновки не тільки свої, а й людей, які мають значний досвід роботи на посаді судді та щоденно долають виклики цієї професії.

Прочитавши книгу «Бути суддею», кожен із вас зможе зробити власні висновки. Але одне стане безперечно очевидним: суддя – це не тільки професія. Суддя – це насамперед людина, від якої залежить ставлення суспільства до судів загалом і рівень довіри до судової влади.

Упевнена, що матеріали цієї книги стануть у нагоді юристам, які замислюються про суддівську професію. Сподіваюся також, що книгою «Бути суддею» зацікавиться широке коло читачів, які не пов'язані з юридичною професією, й таким чином розпочнеться процес ламання негативних стереотипів щодо професії судді.

Валентина Миколаївна Сімоненко,
Голова Ради суддів України, суддя Верховного Суду України

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Шановний читачу!

Книга, яку Ви тримаєте у своїх руках, є результатом багаторічного творчого пошуку і зусиль багатьох людей.

Підвалини цієї публікації були закладені ще у 2007 році, коли завдяки Проекту «Україна: верховенство права» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) було перекладено «Книгу судді» (The Judge's Book), видану Національною конференцією суддів судів першої інстанції штатів, Відділом судового адміністрування Американської Асоціації Юристів та Національним коледжем суддів США[1]. Саме ідея щодо поширення поінформованості про значення і призначення фаху судді, закладена у американській книзі, надихнула українського партнера Проекту – Академію суддів України – на створення аналогічного видання про та для українських суддів.

Концепція української «Книги судді» була предметом опрацювання та обговорення впродовж тривалого часу. До того як була окреслена нинішня структура книги, було проаналізовано не лише структуру і зміст американської «Книги судді», але й аналогічних публікацій, виданих в інших державах. Ці видання мали різну структуру і різне спрямування - від етично-ціннісного до суто процесуального. Зрештою, було прийнято рішення, що українська «Книга судді» мала би бути саме етично-ціннісною і спрямованою, передусім, на кандидатів на посаду судді та новопризначених суддів. За результатами анкетування, проведеного Академією суддів України серед 150 суддів у 2008 році, було запропоновано прототип нинішньої структури «Книги судді» та її наповнення. Ця структура була докладно обговорена під час зустрічі 23-24 липня 2008 року, у якій взяли участь представники Академії суддів України, Проекту «Україна: верховенство права», а також судді, серед яких, зокрема:[2].

Проскурніцький Петро Іванович	Суддя Апеляційного суду Івано-Франківської області
Ситнік Олена Миколаївна	Суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ
Сімоненко Валентина Миколаївна	Суддя Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ

З огляду на низку чинників, зокрема, пов'язаних із прийняттям нового Закону «Про судоустрій та статус суддів» у 2010 році та переформуванням органів,

1 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA

2 Докладно див. Стенограму зустрічі щодо «Книги судді» 23-24 липня 2008 року. – Не опубліковано. – Зберігається у Проекті «Справедливе правосуддя» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID).

причетних до добору та навчання суддів, повернення до «Книги судді» відбулося уже у 2012 році. Цей час надав авторам перевагу: готуючи цю книгу, ми мали змогу оцінити як успіхи, так і невдачі нововведень у системі судівництва.
Таким чином, автори, взявши на себе таку амбітну місію, мали уже досить потужний фундамент для її реалізації. Це і осмислене завдання книги, і те, кому вона адресована, і основні вимоги до структури, і, зрештою, основні ідеї та цінності, які б книга мала транслювати.

Найважливішим та найбільш викличним завданням для нас, як авторів, залишалося створити «історію судді», у яку б Ви, читачу, змогли повірити. З огляду на професійний досвід авторів, ми були переконані, що стан у суддівстві є рівновіддаленим як від промов під час урочистих заходів з нагоди річниць у судівництві, так і від публічних обвинувачень, які невпинно лунають на адресу суддів. Не заперечуючи ані почестей, ані критики, ми поставили собі за мету заглянути за лаштунки суддівської професії і показати Вам, як самі судді сприймають і велич, і виклики свого фаху.

І, власне, ця книга не відбулася б, якби не ті, хто перед нами ці лаштунки підійняв. Попри те, що автори володіли і досвідом, і інформацією для того, щоб сформувати власну думку про ті чи інші ідеї, закладені у книзі, саме суддівський досвід є найбільш вартісною ілюстрацією цих ідей. Цей досвід поданий у книзі під заголовком «наживо» і належить суддям, які допустили нас за лаштунки професії, тож повноправно можуть вважатися співавторами цього видання. Серед них:

Вільчинський Олександр Ванадійович	Голова Вінницького окружного адміністративного суду
Віятик Наталя Володимирівна	Суддя Вінницького окружного адміністративного суду
Гайдук Віра Іванівна	Заступник Голови Апеляційного суду Дніпропетровської області
Герасименко Сергій Гаврилович	Голова Комунарського районного суду міста Запоріжжя
Головко Олена Володимирівна	Суддя Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду
Городовенко Віктор Валентинович	Голова Апеляційного суду Запорізької області
Жернаков Михайло Володимирович	Суддя Вінницького окружного адміністративного суду
Кравченко Ольга Олександрівна	Суддя Вищого адміністративного суду у відставці
Кузьмишин Віталій Миколайович	Голова Вінницького апеляційного адміністративного суду
Курій Наталя Михайлівна	Суддя Апеляційного суду Львівської області
Курська Антоніна Георгіївна	Суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим
Любобратцева Наталія Іванівна	Суддя Апеляційного суду Автономної Республіки Крим
Мартиненко Олександр Васильович	Голова Дніпропетровського апеляційного адміністративного суду

Мінаєва Ольга Михайлівна	Суддя Харківського апеляційного адміністративного суду
Омеляненко Галина Миколаївна	Суддя Верховного Суду України у відставці
Сало Павло Ігорович	Суддя Вінницького окружного адміністративного суду
Симонець Олександр Іванович	Суддя Апеляційного суду Запорізької області
Цвірюк Василь Онуфрійович	Суддя Апеляційного суду Харківської області у відставці
Шендрікова Ганна Олександрівна	Суддя Буського районного суду Львівської області
Шишкін Віктор Іванович	Суддя Конституційного Суду України
Шумська Надія Львівна	Суддя Апеляційного суду Львівської області

Окрім цього, під заголовком «наживо» використані думки суддів, які брали участь в обговоренні проекту «Книги судді» під час зустрічі 23-24 липня 2008 року.

Це судді різного віку, із різним життєвим та професійним досвідом. Проте їх об'єднала не лише і не стільки готовність зустрітися і приділити нам час, але, що найважливіше, бажання, щирість і відвертість, з якими вони ділилися своїм досвідом і своїми міркуваннями.

Як казав Оскар Вайльд, «Будь-який випадок стає правдивим, якщо у нього повірить більше ніж одна людина». Сподіваємося, що ті випадки, якими поділилися з нами судді, звучатимуть для Вас достатньо правдиво для того, щоб повірити у запропоновану Вам «історію судді».

Безумовно, ми не змогли, з огляду і на часові, і на ресурсні обмеження, поспілкуватися з іще багатьма суддями, досвід яких вартий того, щоб бути вплетеним у канву навчально-пізнавального видання про суддівство. Більш того, ми визнаємо, що далеко не усі грані суддівського фаху та життя судді нам вдалося висвітлити. Однак сподіваємося, що запропонована Вам книга буде достатньо витребуваною для того, аби у наступних виданнях розкривалася багатогранність фаху судді.

З повагою,
Відповідальний редактор Оксана Сироїд

СЛОВО ДО ЧИТАЧА

Ідея написання книги, яку Ви тримаєте в руках, виникла іще у 2007, коли суддям України була надана можливість ознайомитися із Книгою Судді (Judges' Book), підготовленою Національною конференцією суддів судів першої інстанції США, Відділом судового адміністрування Американської Асоціації Юристів та Національним коледжем суддів США, яка розкриває унікальність ролі судді в демократичному суспільстві.

У співпраці Проекту Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) «Справедливе правосуддя» із Всеукраїнським благодійним фондом «Українська Правнича Фундація» була підготовлена книга «Бути суддею», яка стала одкровенням українських суддів щодо їхнього професійного та приватного життя, в яке вони дозволили зазирнути всім, хто читатиме цю книгу.

Ця книга буде корисною і цікавою не тільки молодим чи досвідченим суддям, але й адвокатам, прокурорам, а також всім в Україні, хто небайдужий до тих, хто реалізує судову владу в країні.

Розміщений у книзі матеріал допоможе читачу усвідомити, які зміни у повсякденному житті та обмеження чекають на особу й її найближче оточення після того, як вона набуває статусу судді.

Девід Вон
Керівник Проекту Агентства США
з міжнародного розвитку (USAID)
«Справедливе правосуддя»

ПРОФЕСІЯ ЧИ ПОКЛИКАННЯ

Мудрості не вчитися чужої –
Треба помилятися самим.
...Скільки слів лишилося від Трої,
Що забрав собі на оди Рим?
А проте вчитайтесь в кожну кому, –
всякий промовлятиме рядок:
Краще помилятися самому,
Ніж чужих навчитись помилок.

Євген Плужник

Який образ формується у нашій уяві, коли відповідатимемо на запитання: «Як це – бути суддею?» Безумовно, перші обриси залежатимуть від особистого досвіду. Кожен, хто хоч раз був присутнім на судовому засіданні, наділятиме уявного суддю тими рисами, які на нього як учасника судового засідання справили найбільше враження. Кожен адвокат чи прокурор сприйматиме суддю крізь призму власного професійного досвіду. Кожен, у кого серед рідних, друзів чи знайомих є суддя, малюватиме представника суддівської професії під впливом вражень від приватного спілкування. Якщо ж це запитання поставити судді, то він чи вона наділить цей уявний образ і власними рисами. Окремою гранню нашого досвіду є сприйняття судді таким, яким він чи вона зображені у засобах масової інформації. Зрештою, чим більше у нашому житті було досвіду спілкування з представниками суддівської професії, тим багатограннішим, а почасти неоднозначнішим може виявитися образ судді, намальований нашою уявою.

Водночас, майже однозначними будуть наші очікування від реального судді. Ми хочемо бачити суддів лагідними достатньо, щоб нас почути, і жорсткими достатньо, щоб нас захистити; простими достатньо, щоб ми їх зрозуміли, і достатньо освіченими, щоб дати нам задоволення від прочитання їхніх рішень; впевненими у собі, але не самовпевненими, відкритими і водночас відстороненими. Схожими є наші очікування, мабуть, лише від лікарів. І така схожість є обґрунтованою: ми звертаємося до лікарів, почуваючи себе незахищеними внаслідок порушення здоров'я, а до суддів - коли почуваємося незахищеними внаслідок порушеного права.

Наживо...
«Зло є дуже відчутним для людини. Саме воно зачіпає, бо добро сприймається, як належне. І завдання судді – відновити баланс і повернути людину в стан добра.»

Ми хочемо поважати суддів, бо довіряємо їм найцінніше – захист нашого права. Саме тому суддівство було, є і залишатиметься вершиною правничої професії у демократичному суспільстві як уособлення очікуваних чеснот і довіри.

Водночас ми не можемо зрікатися тих викликів, які переживає суддівська професія в Україні. Навпаки, суспільству, а особливо тим, хто прагне стати частиною українського суддівства, варто усвідомити їхню природу.

Є багато чинників, які більшою чи меншою мірою впливають на утвердження в Україні незалежного суду із високим рівнем суспільної довіри та поваги. Почасти такий стан є історично обумовленим.

Наживо...
«Нинішнє сприйняття суду значною мірою обумовлене радянськими стереотипами. Суд був найменш привабливим інститутом серед так званих органів юстиції. Прокуратура чи система органів внутрішніх справ, не кажучи вже про систему партійних органів, на відміну від суду в той час були інститутами, наділеними реальними повноваженнями приймати рішення про долю людини. Меншовартість судів підкреслювалася зовнішніми атрибутами, як-то: скромними приміщеннями, відсутністю службових авто і, зрештою, фактичною підпорядкованістю іншим органам. Тому працювати суддею зазвичай ішли ті, кому не вдалося отримати більш привабливі посади у партійних органах, в органах прокуратури чи в органах внутрішніх справ.»

Чи задумувалися ми над тим, що для якості судочинства мають значення освіта майбутніх суддів і їхній попередній досвід роботи, процедура добору на посаду судді і процедура притягнення його до відповідальності, стіни, в яких працюють судді, і ставлення до них політиків та посадовців? Тому значний вплив на сприйняття суду в суспільстві має законодавець, який несе відповідальність за формування усіх інститутів, що повинні гарантувати незалежність суду, як-то: прозорих та справедливих процедур добору на посаду і притягнення суддів до відповідальності, їхнього кар'єрного зростання, призначення на адміністративні посади та діяльності органів суддівського самоврядування.

Нинішній суддівський корпус, як і суспільство в цілому, поєднує у собі представників не лише різних поколінь, а й різних епох. Сьогодні суддями є ті, хто навчався не лише на юридичних факультетах університетів, а і на «прокурорсько-слідчих» факультетах інститутів внутрішніх справ колишнього СРСР, випускники уже українських вишів і навіть ті, хто отримував науковий ступінь у європейських університетах. Нинішніх суддів добирали відповідно до процедур, визначених партійними органами УРСР, Президентом та Верховною Радою України і, нарешті, законом та кваліфікаційним іспитом. Сьогодні зали судових засідань, у яких українські судді здійснюють правосуддя, розміщені і у величних палацах столиці чи обласних центрів, і у напівпідвальних приміщеннях колишніх будинків побуту в районних центрах. Проте ми зараз не знайдемо взаємозв'язку між якістю роботи судді та його освітою чи

процедурою добору, яку він пройшов. Про важливість цього взаємозв'язку ми вестимемо мову. Але нинішні критерії якості суддівства закладені в іншому.

Упродовж лише за роки незалежності судді стали об'єктами дворазових змін до Конституції України і двох судових реформ, під час яких політики так і не змогли сформувати достатніх інститутів для незалежності судочинства. Суддям довелося сприйняти створення нових юрисдикцій і нових інстанцій, зміну двох судових процесів – цивільного і кримінального, запровадження нових – господарського та адміністративного, формування Єдиного державного реєстру судових рішень і автоматизованої системи розподілу справ. Судове засідання чи рішення суду досі залишається кульмінацією багатьох політичних і суспільно значущих процесів – виборів, приватизації, виділення землі, забудови міст, будівництва житла і навіть здійснення пенсійних виплат. Усвідомлення цього дає нам розуміння рівня фізичного та психологічного навантаження, якого зазнає суддя. Тому головним критерієм якісного суддівства є і ще довго залишатиметься сам суддя, його чи її риси характеру, людські якості. Це надзвичайно важливо усвідомлювати тим, хто має намір пов'язати своє майбутнє із фахом судді.

Наживо...
«Коли людина має намір стати суддею, в неї можна запитати: чи готовий ти працювати ненормований робочий день та в ненормованих ситуаціях, чи стійкий ти до стресів, чи можеш ти спілкуватися з людьми, негативно налаштованими, чи готовий розв'язати конфлікт, чи здатен сприймати факти та формувати своє враження щодо них?»

«Якщо людина приходить у професію судді, значить, для себе така людина уже повинна прийняти рішення, що вона незалежна. Що вона може витримувати тиск. Що вона має право і зобов'язана приймати рішення самостійно. Що у неї немає страху перед залякуваннями – адміністративними, політичними, з боку преси, немає страху перед скасуванням своїх рішень. Тобто мусить бути у людини стрижень, інакше не зможе вона бути суддею. Людина може дійти до посади, склавши усі іспити, продемонструвавши теоретичні і фахові знання, але без стрижня така людина буде поганим суддею. Суддя без стрижня нервуватиме, зриватиметься, хворітиме, депресуватиме і, зрештою, просто зламається.»

Сьогодні юридичну освіту отримують десятки тисяч випускників українських вишів. І, мабуть, значна частина із них мріє приміряти суддівську мантію. Якщо у більшості європейських держав, а також у США і Канаді для того, аби стати суддею, необхідний значний досвід професійної діяльності правника, передовсім адвоката, то в Україні достатньою фаховою вимогою для кандидата на посаду судді є «стаж роботи у галузі права не менше як три роки»[3]. При

3 Частина третя статті 127 Конституції України від 28 червня 1996 року.

цьому досі «діяльність у галузі права» охоплює найширший спектр професій. Окрім адвоката, прокурора, нотаріуса та судді, що є правничими професіями у європейському розумінні, в Україні «діяльністю у галузі права» є зайняття посади в органі внутрішніх справ, робота в юридичному підрозділі органу виконавчої влади чи органу місцевого самоврядування тощо. Таким чином, доступ до суддівства сьогодні можуть отримати люди з найрізноманітнішим попереднім професійним досвідом. З огляду на це, людина, яка має намір обрати для себе фах судді, повинна критично оцінити свої фахові здібності й основні мотиви обрання цієї професії.

Наживо...
«Є люди, яким комфортно бути у підпорядкуванні, які потребують авторитетів і очікують вказівок. Такі якості, поза сумнівом, можуть бути корисними в інших професіях, але вони далекі від того, що необхідно для суддівства. Людям із такими якостями варто знати, що заради того, щоб виконати адміністративну волю чи бажання керівника, можливо, доведеться іти на компроміс із власним сумлінням.»

«Чіткою має бути мотивація: я хочу цю професію не тому, що вона гарно оплачувана, не тому, що вона соціально значуща, не тому, що з усіх видів юридичної професії вона найбільш приваблива, а тому, що я володію певними рисами характеру і усвідомлюю, що зможу виконати цю роботу.»

«Однозначно відповісти на запитання, для чого ставати суддею, не можна навіть після тридцяти років роботи у судовій системі. Але ті, хто має намір стати суддею, повинні знати, що цього в жодному разі не можна робити для того, щоб задовольнити своє «его». Робота судді – це величезна відповідальність. І не тільки за себе чи за свої рішення, а, перш за все, за долю людей. Суддівство – це суттєві обмеження майже у всьому. Це – продуманий кожний крок. Дуже хотілось би, щоб молодь, яка прагне потрапити до суддівства, не дивилась на цю професію крізь «рожеві окуляри», а реально сприймала всі складнощі майбутньої суддівської професії.»

Здається, що ми згадали вже всі перестороги: нестабільність законодавства і політичний тиск, ненормований робочий день і психологічні перевантаження, необхідність постійно утверджувати свою незалежність і контролювати свою поведінку. Тож логічно постає запитання: навіщо взагалі ставати суддею в Україні? Якщо не задоволення свого «его» і не задоволення від статусу, мантії і нагрудного знака, то що повинен відчувати суддя, аби отримати насолоду від своєї роботи у таких умовах?

Наживо...
«Коли суддя відчуває насолоду? Тоді, коли він може справді захистити людину, яка потребує захисту, коли допомагає людині отримати те, чого в неї нема. «Безсонні ночі, постійні напружені думки – «а як вийти із цієї ситуації?», «а як правильно?», «а

якщо журналісти щось опублікують?», «а якщо завтра голова прочуханки дасть?», «а раптом напишу, а мені скасують, а у мене вже 10 рішень скасовано, а потім поволочуть на дисциплінарку»… Радощів у суддівській професії мало, а перевантажень дуже багато… Радість для судді – це можливість докопатися до істини, знайти рішення і побачити, що людина вийшла із суду задоволеною. І нехай вона, ця радість, буде раз на місяць чи раз на квартал, але суддя, який хоче допомогти людині, радості своєї дочекається.»

КАР’ЄРА СУДДІ

1. ШЛЯХ ДО ПРОФЕСІЇ

А суддя, друже мій, душею порядкує над душами. Неприпустимо, щоб його душа з юності виховувалась серед розбещених душ і спілкувалася з ними, зазнавала всіляких несправедливостей і сама їх скоювала — і це лишень для того, щоб набути здатності самостійно робити висновки про чужі провини, як, наприклад, за станом свого тіла судять про чужі хвороби. Доконче слід, щоб замолоду душа стала чистою й вільною від поганих звичок, якщо прагне бездоганно й мудро вершити правосуддя.

Платон

Щодо судді доречно буде сказати, що його чи її професійний шлях бере свій початок задовго до того, коли він чи вона одягає мантію і нагрудний знак. Таке твердження буде однаково і шляхетним, і прагматичним. Річ у тім, що фах судді – єдиний, вимоги до якого закріплені у Конституції. Щодо судді, окрім громадянства, місця проживання, вікового цензу, володіння державною мовою, встановлена вимога мати «вищу юридичну освіту» і попередній професійний досвід «у галузі права не менш як три роки»[4]. Звичайно, відповідаючи цим критеріям, можна не виявити бажання стати суддею, але не можна претендувати на зайняття суддівської посади, не відповідаючи їм.

Конституція та закон далі скеровують нас до розуміння загальнолюдських та професійних вимог до судді крізь призму суддівських обов'язків. Судді при здійсненні правосуддя повинні бути незалежними і підкорятися лише закону[5], про що вони присягають, вступаючи на посаду судді, а також повинні керуватись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади[6]. Вочевидь, усвідомлення цих вимог та розуміння їх змістового наповнення не може зійти на суддю у момент складення присяги. Для того щоб дотримуватись обов'язків та зобов'язань судді, людина повинна бути обізнана із природою і значенням усіх цих цінностей упродовж свого освітнього і життєвого шляху і поділяти ці цінності задовго до того, як претендувати на суддівську посаду.

4 Частина третя статті 127 Конституції України від 28 червня 1996 року.
5 Частина перша статті 129 Конституції України від 28 червня 1996 року.
6 Стаття 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. // джерело в Інтернеті: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

> Освіта майбутнього судді

Дбаючи про якість судочинства, ми повинні усвідомлювати, що якості фахівців, які отримують доступ до професії судді, впливають на неї не менш, аніж якість законодавства. Утвердження незалежності правосуддя сьогодні є одним із головних завдань правничої освіти на європейському просторі. Для підготовки, зокрема, майбутніх суддів правнича освіта має передбачати розвиток юридичних навичок, підвищення обізнаності щодо питань етики та прав людини, а також навчати правників поважати, захищати й утверджувати права та інтереси особи[7].

Водночас варто пам'ятати, що юридична освіта радянської доби наголошувала не на правозахисній спрямованості правничої професії, а на її обумовленості «соціальними аномаліями», потребою «застосовувати владні повноваження іменем закону», вирішувати «конкретні справи» та «юридичні проблеми»[8]. Для цього періоду характерно було наголошувати на «кримінальній» складовій юридичної професії.

Наживо...
«Із однокласників хотіли пов'язати своє життя з юридичною освітою лише дві особи: я та інша дівчинка. Пригадую, що під час навчання у 8-му класі школи я писала твір на тему майбутньої юридичної спеціальності. Вчителька, прочитавши мій твір, сказала, що мої мрії будуть нездійсненними і професія не має майбутнього, оскільки навіть якщо мені пощастить і я вступлю у виш, то все одно на момент закінчення вищого навчального закладу вже буде комунізм, не буде злочинців та у юридичній спеціальності просто відпаде необхідність.»

На жаль, зміст юридичних дисциплін, що їх викладають у вищих правничих школах України, та методика їх викладання не зазнавали якісних змін і залишаються успадкуванням радянської системи юридичної освіти, відповідно до якої юрист сприймається, як особа, покликана служити державі, а не захищати та утверджувати права особи. Такий стан юридичної освіти, безумовно, впливає не лише на готовність майбутніх суддів поділяти принципи та цінності, закладені для них у Конституції та законі, але й на оволодіння практичними навичками, необхідними для професійної діяльності. Як і у радянські часи, молода людина, яка вирішила стати суддею, вимушена самотужки здобувати знання та навички, які мала б надавати юридична освіта, зокрема, знання з етики та прав людини, а також навички юридичного письма і складання процесуальних документів, взаємодії у судовому процесі.

---

7 Див., зокрема: Пункт 3 Принципу II Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи № R(2000)21 про свободу професійної діяльності правника, ухваленої Комітетом міністрів 25 жовтня 2000 р. на 727-ому засіданні заступників міністрів. // джерело в Інтернеті: https://wcd.coe.int/com.instranet.InstraServlet?command=com.instranet.CmdBlobGet&InstranetImage=533749&SecMode=1&DocId=370286&Usage=2

8 Див., зокрема: Бризгалов І.В. Юридична деонтологія: Короткий курс лекцій. – К.: МАУП, 2003. – 3-тє вид., стереотип. – 48 с., с. 22.; Бандурка О.М., Скакун О.Ф. Юридична деонтологія: Підручник. – Харків: Вид-во НУВС, 2002. – 336 с.

Наживо...
«Позитивним є те, що зараз у процедурі добору хоча б трохи ознайомлюють кандидатів на посаду судді з тим, що необхідно робити на судових засіданнях, тому що юридична освіта не дає практичних навичок. Переважна більшість вишів цьому уваги взагалі не приділяє. Тобто що робити фактично, коли ти прийшов на судове засідання, не вчить жодна освітня установа.»

Однак з огляду на поступове оновлення законодавства, а також ключових юридичних інститутів – суддівства та адвокатури – юридична освіта також поступово починає сприймати необхідність оновлення. Важливо, щоб подальший розвиток юридичної освіти був спрямований на підготовку правника відповідно до його фундаментальної ролі – утверджувати верховенство права через захист прав і свобод особи. Для майбутнього судді важливо, щоб юридична освіта гарантувала як високі стандарти фахової юридичної підготовки, так і моральності.

Наживо...
«Суддя повинен надзвичайно досконало володіти теоретичною базою знань про доктрини та принципи, орієнтуватися у законодавстві. На посаду судді повинна претендувати людина, яка не просто отримала юридичну освіту, а юридичну освіту із найвищими оцінками, або людина, яка здобула науковий ступінь.»

І тут не можна не погодитися із Віталієм Бойком, першим головою Верховного Суду України, який зауважив: «Сьогодні ж ВККС робить усе, аби відібрати кращих з кращих: проводить тестування, спеціальну підготовку, кваліфікаційний іспит. Нині навіть є (щоправда, не скрізь) черги на суддівські посади. Раніше такого не було. На щастя, кадри є, можна обирати, хто кращий. У той же час претенденти повинні розуміти значення своєї професії. Бо іноді, коли чуєш, як судді ставляться до своїх обов'язків, на думку спадає таке: юриспруденції навчили, а от по-людськи ставитися до громадян – ні»[9].

Наживо...
«Для суддів важливе знання історії та літератури, тому що їм необхідно буде мислити і оцінювати. Бо що таке юридична норма, як не літературний виклад волі законодавця? Освіта має базуватися на багатьох знаннях, зокрема естетичних. І суддя, звичайно, повинен досконало володіти логікою та філософією. Суддю потрібно готувати так, як готують у східних єдиноборствах. Спочатку філософія – не нападай, не нашкодь, а лише потім – прийоми і засоби.»

Належне здійснення правосуддя майбутніми суддями залежить від їхніх знань про доктрини, принципи та інститути, від юридичних навичок, від обізнаності

9 Інтерв'ю першого голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

щодо питань етики та прав людини, які їм повинна надати правнича школа. Відповідно до вимог Конституції України, а також зобов'язань України у зв'язку з її членством у Раді Європи, суддя сьогодні повинен розуміти і застосовувати не лише доктрини, принципи та інститути, на яких сформувались сучасні національні правничі традиції та сучасна європейська правнича культура. Чільне місце у системі знань майбутнього судді повинна посідати Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод як основний орієнтир для захисту прав людини в Європі. Діяльність судді сьогодні немислима без практичних навичок дослідження законодавства та судової практики, правничого письма, ораторського мистецтва, дебатування та модерування, які йому повинна гарантувати правнича освіта.

Зважаючи на нинішні виклики юридичної освіти, світоглядним поштовхом до та для суддівської посади може стати додаткова освіта за кордоном. Доволі часто успішні випускники правничих шкіл України обирають навчання за магістерськими програмами з права в університетах Західної Європи або Північної Америки. Саме така додаткова освіта робить їх привабливими для найпрестижніших міжнародних юридичних фірм, які мають в Україні свою практику. Сьогодні суддівство та молоді люди, які мають досвід навчання у європейських або північноамериканських університетах, можуть бути взаємопривабливими.

Наживо...
«Звичайно, у мене була достатня і хороша освіта в Україні. Але у певний момент довелося робити вибір – заробляти уже цією освітою гроші чи вкласти її у подальший саморозвиток. На той час вирішальним чинником для навчання за кордоном була наявність стипендії, яку, зрештою, вдалося отримати. Але сьогодні я без вагань вклав би в цю освіту і власні кошти. Чому? По-перше, навчання за кордоном є, мабуть, найкращими курсами із самоіронії. Тут ми надто переймаємося власним статусом, обумовленим освітою у престижному виші, попереднім досвідом чи статусом рідних. Для європейського університетського середовища це втрачає сенс. І тебе сприймають тільки тим, ким ти сам є. По-друге, було розвінчано мій скепсис щодо того, що знання з чужої системи права не створить мені доданої вартості. Насправді навчання, яке було побудоване на вивченні доктрин і принципів, а не законодавства, лише поглибило мої знання і розуміння того, як є, як може бути і чому... Повернувшись в Україну, вважав себе надто старим для початку кар'єри у юридичній фірмі. На той час знайомі готувалися до складання суддівських іспитів, і я почав готуватися з ними... Але зараз не можу навіть уявити себе ані без цієї освіти за кордоном, ані без своєї професії.»

> Вплив родини та природних здібностей

Від моменту, з якого ми себе пам'ятаємо, і, власне, до вступу до вищого чи середнього спеціального навчального закладу ми безліч разів давали відповідь на улюблене запитання дорослих: «Ким ти хочеш стати, коли виростеш?» Сумнівно, щоб серед омріяних професій хоч раз була названа професія судді. У кращому випадку називається узагальнене «юрист», що має на увазі образ успішного адвоката із улюбленого фільму чи книги. Стримана особа у мантії однозначно виглядає менш привабливо для молоді, аніж бравурний та гарно одягнутий адвокат. Але попри те, що образ судді не має для дитячої чи юнацької уяви жодних принад, ще у шкільному віці діти демонструють риси, які можуть у подальшому виявитися вирішальними під час обрання фаху судді.

Наживо...
«Ще у школі, коли потрібно було вирішувати конфлікти, я як представник від класу йшла до директора. Вже у школі я знала якісь закони, оперувала юридичними термінами... Мабуть, завжди було трошки загострене відчуття справедливості. І хоча це було на дитячому рівні, це вже було як медіація із присутністю обох сторін.»

Окрім природних схильностей, на обрання майбутнього фаху дитини завжди матиме вплив родина. Цілком обґрунтовано не лише в Україні, але й у світі фах юриста, як і фах лікаря, належить до так званих «родинних» професій.

Наживо...
«У моїй родині немає не-юристів. Тому, мабуть, можна вважати, що мій вибір на користь юридичної професії – це прояв спадковості.»

Інколи батьки свідомо схиляють своїх дітей до обрання їхнього фаху задля продовження династії, часто мріючи, щоб дитина могла досягнути у цій професії більше, аніж це вдалося батькам. Однак діти можуть самостійно прийняти рішення продовжити «батьківську справу», якщо вони вважають, що батьки у цій справі були успішними та взірцевими.

Наживо...
«Моя робота, безперечно, мала вплив на мого сина. Він отримав юридичну освіту і мріє в майбутньому пов'язати свою долю з суддівською професією. Я йому сказала, що для того, щоб стати суддею, треба добре знати будь-яку роботу в суді. Тому він намагається освоювати різні ділянки. Зараз працює в районному суді: починав з посади архіваріуса, а тепер його перевели на посаду секретаря судового засідання.»

«Мабуть, це може прозвучати безвідповідально, але я не надто опікувалася професійними вподобаннями сина. Освіта, яку він отримав, давала йому

досить широкий спектр вибору. Тому, хоча син і обрав професію судді, мій вплив на цей вибір якщо й був, то дуже опосередкований.»

Тут доречним буде зробити кілька застережень. Передусім, якими б не були професійні вподобання і мрії батьків-суддів, їм слід пам'ятати, що їхні діти – особи вільні. Вони мають право і потребують самостійно обирати свій фах заради власне своєї, а не батьківської самореалізації.

Наживо...
«Я, як мама, хотіла, щоб дитина продовжила династію. І, звичайно, коли постало питання вибору спеціальності, у нас відбулася така розмова. Дитина ж мені пояснила, що з її боку династія точно не буде продовжена. Але думаю, що за свою дитину мені не буде соромно перед іншими людьми. Тому що вона живе і виховується у певній атмосфері, із правилами і цінностями. Свого часу мій батько був проти того, щоб я стала юристом. Тому я переконана – успішною професійно може бути лише та людина, яка сама обирає і любить свій фах. Тому сказала: «Ти сама обирай свою професію». Коли вона запитала: «А якщо я буду двірником?», – я відповіла: «Нехай, але я буду пишатися, якщо про тебе будуть казати, який ти гарний двірник і як якісно робиш свою роботу, а не якщо ти станеш статусним адвокатом, про якого будуть казати, що він негідник, який носить хабарі і «вирішує питання», не маючи професійних знань. Тоді мені буде соромно. Якщо уже пишатися статусом, то не його висотою, а послідовним і обґрунтованим його утвердженням.»

Звичайно, далеко не всі майбутні судді виростають у родинах суддів чи навіть правників. Але, з огляду на ті якості, які повинен демонструвати суддя, молоді люди, які внутрішньо готові до цієї професії, завжди будуть достатньо цілеспрямованими.

Наживо...
«Ще під час шкільних канікул пішла в адвокатське бюро, до знайомих батьків, просто з документами попрацювати, – як воно мені піде. Пішло добре, тож я вирішила, що буду юристом і вступила на юридичний факультет. Під час навчання роботу не залишала: до обіду в університеті, після обіду їду працювати. Пізніше з'явилась можливість попрактикуватись у районному суді. Спочатку заради цікавості прийшла посидіти на засіданнях секретарем. Мабуть, визначальним виявився перший процес: кримінальна справа із двома підсудними, 28 потерпілими і величезною кількістю свідків. Протокол ще писався від руки. Мені, як студентці, ніхто особливо не пояснював про формат, відступи і про всю інформацію, яка мала бути відображена у протоколі. Тож я цей протокол 15 разів переписувала! Думала, охоту від цієї роботи відіб'є назавжди. Але виявилося навпаки – робота мене ввібрала.»

І не варто шукати жодних закономірностей між фаховістю судді та фахом його родини. Ті самі людські якості, які потрібні будуть майбутньому судді, можуть бути закладені у будь-якій родині.

Наживо...
«Від сімейного коріння, рівня вимогливості у сім'ї, від того, у якій атмосфері ти виховувався, залежить, наскільки ти будеш готовим до професії судді психологічно. Якою буде твоя самооцінка, вміння спілкуватися у процесі і зі своїми колегами. Завжди з тобою у житті буде певний багаж твоїх базових переконань і навичок, отриманих у родині.»

«Цінності людини закладаються, безумовно, у родині. Але, окрім родини, є ще й інші кола спілкування: дитячий садочок, школа, гуртки. На світосприйняття вплине і захоплення образотворчим мистецтвом, і участь в екологічних товариствах – це заняття, які формують цінності у людині. Крім того, важливим є спілкування із собі подібними. Хтось у спілкуванні половину слів використовує із нецензурної лексики північного сусіда, а хтось не може цього толерувати. На формування цінностей вплине те, кого людина обере собі для спілкування.»

> Професійний досвід, що передує суддівській посаді

Ми вже згадали, що для того, щоб претендувати на зайняття суддівської посади, громадянин України, окрім іншого, повинен мати попередній професійний досвід – «стаж роботи у галузі права не менш як три роки»[10]. Сьогодні український законодавець вважає стажем роботи у галузі права «стаж роботи особи за спеціальністю» після здобуття нею вищої юридичної освіти ступеня магістра (або прирівняної до неї вищої освіти за освітньо-кваліфікаційним рівнем спеціаліста), здобутої в Україні, а також вищої юридичної освіти відповідного ступеня, здобутої в іноземних державах та визнаної в Україні в установленому законом порядку[11]. При цьому спектр «роботи за спеціальністю» є доволі широким, з огляду на нинішнє розуміння фаху правника, про що ми згадували. Таким чином, роботою у галузі права буде вважатися і діяльність адвоката, і служба в органах внутрішніх справ, як це розумілося ще у радянський період.

Наживо...
«Я працювала на фабриці і активно займалася громадською діяльністю: у вільний від роботи час брала участь у чергуванні народної дружини, була громадським помічником інспектора у справах неповнолітніх. Брала участь у рейдах, коли виявляли неповнолітніх із неблагополучних сімей. Я проводила із неповнолітніми співбесіди, допомагала порадами, навіть матеріально. Добре була знайома з тими, які потребували допомоги, за якими треба було прослідкувати, брати участь у їх вихованні. Мене залучали до роботи у спільних програмах із кримінальним розшуком. На момент вступу до вишу отримала позитивні характеристики із міліції та з місця роботи, які тоді відігравали значну роль у зарахуванні. Думка про роботу в суді на

10 Частина третя статті 127 Конституції України від 28 червня 1996 року.
11 Пункт 1 частини третьої статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

момент вступу до вишу мені взагалі не спадала. Я своє майбутнє в думках пов'язувала з роботою в органах внутрішніх справ, можливо, на посаді слідчого, можливо – у дитячій кімнаті міліції.»

Вимога мати попередній професійний досвід правника, передусім адвоката та прокурора, є передумовою доступу до професії судді в усіх демократичних державах. Така вимога обумовлена навичками, які будуть необхідними майбутньому судді. Якою б якісною не була теоретична та практична підготовка майбутнього судді у виші, вона не дасть йому чи їй достеменного відчуття судового процесу та розуміння позицій сторін.

Наживо...
«Рішення суддя приймає на основі закону і внутрішнього переконання. Так ось, однією зі складових внутрішнього переконання є життєвий досвід. Тому, як на мене, «новоспеченому пиріжечку» відразу після вишу шубовстати в суддівське крісло рано. Мені імпонує досвід США, де людина повинна попрацювати адвокатом, прокурором, а потім за певних умов ти зможеш сісти у суддівське крісло. Схожою була і моя життєва ситуація: 12 років адвокатури і 4 роки прокуратури, поки я зайняла посаду судді. Чому потрібна адвокатура і прокуратура? Тому що коли мені із суддівського крісла необхідно було балансувати захист і обвинувачення, я чудово усвідомлювала опертя однієї й іншої сторони, знала, де вони можуть перетягнути. Саме таку модель я вважаю правильною, тому що надто відповідальна це справа – вирішувати чужі долі, – щоб без життєвого і достатнього практичного досвіду сідати і відразу розрулювати.»

Попередній досвід безумовно накладе відбиток на діяльність судді, особливо у початковий період суддівства.

Наживо...
«Звичайно, спочатку зберігається ухил в бік минулої професійної діяльності. І, напевне, цього не уникнути... Мені, наприклад, значно допоміг попередній досвід наукової діяльності. Я зіставляв деякі поняття, знання і уявлення про ситуацію, не завжди прямо застосовуючи норму закону, а дивлячись трохи ширше, системніше. Деяким зі своїх колег, які не мали такого досвіду, я не завжди можу донести свою думку, коли я висуваю певні аргументи, засновані на науковому баченні. Можливо, якимсь категоріям вони... не до кінця вірять. Але, хоча наш минулий життєвий досвід впливає на те, що ми робимо, мушу визнати, що консенсусу ми досягаємо частіше, ніж розходимося у думках.»

Зараз українська практика добору суддів складається так, що значна частина кандидатів на посаду судді приходять із числа помічників суддів. Помічники українських суддів найкраще серед представників усіх інших юридичних професій обізнані з усіма особливостями фаху судді, про що йтиметься далі.

Водночас ті, хто мають намір стати суддями, завжди можуть отримати досвід, необхідний для здійснення суддівських функцій.

Наживо...
«Можна набратись практичних навичок, працюючи і адвокатом. Головне, щоб людина була в процесі і бачила, як відбувається живий процес. Вона має перебувати в ньому всередині: чи сидить в залі як адвокат, чи фактично готує процесуальні документи для судді. Це живий процес. Роками. Це не так просто. Це треба набити руку.»

«Для кандидата на посаду судді критично мати навички роботи у судовій системі, де видно роботу судді. Матеріальне право потрібне для прийняття рішення. Але процесу прийняття рішення не видно для сторонніх. А вміння вести судовий процес – це те, що суддя повинен публічно демонструвати щодня. І це вміння можна отримати лише у самому судовому процесі.»

«Я, перед тим як стати суддею, працювала в органі державної влади. Розуміючи, що суд – це та нива, на якій я не працювала ніколи, мусила шукати шляхи підготовки. Я познайомилась із суддею і три місяці, день у день, взявши всі можливі відпустки і лікарняні на попередній роботі, з нею ходила в усі процеси. Я слухала усі її справи: цивільні, кримінальні, адміністративні, ну, тобто все, що було. І от коли в мене у залі почали виникати запитання, а вона як суддя їх озвучувала, я зрозуміла, що я готова.»

«Досвід суддівства – це не той досвід, який ти маєш переймати у судді. Тобто якщо ти не був секретарем судового засідання і не бачив ніколи процесу, якщо ти після того не був помічником і не писав тих процесуальних документів, то по-іншому влитись у суддівство не можна, аніж ходити у процес за суддею, як те телятко за коровою. І дуже велике значення має – знайти того наставника, такого достойного...»

> Обрання фаху судді: визначальні мотиви

Безумовно, і освіта, і родинний вплив матимуть значення для прийняття рішення про зайняття суддівської посади. Одначе, якими б не були зовнішнє скерування і передумови, вирішальне значення для обрання фаху судді матиме внутрішнє мотивування. Ми далі говоритимемо і про якості, якими повинен володіти суддя, і про фізичне та психологічне навантаження, до яких суддя повинен бути готовим. Звичайно, ми говоримо про те, що, приймаючи таке відповідальне рішення – стати суддею, людина мусить усі ці виклики усвідомлювати і бути готовою до них.

Наживо...
«Я завжди хотіла бути суддею і завжди декларувала те, що я хочу бути тим, ким я хочу бути. І мої колеги по роботі знали про це, бо не боялась я конкуренції чи процедури і до цієї посади 7 років йшла. Хоча був і відчай... Працюючи у колективі, завжди знаєш,

хто є хто. І от ти спостерігаєш, коли люди, скажімо, менш вправні – уже судді, а ти усе ще в помічниках. Зрештою, прийшла і сказала: «Я хочу, я можу, дайте мені шанс бути вислуханою, оцініть мої знання!» Таки свого домоглася – мене вислухали. І хоч пропрацювала помічником в апеляційному суді, коли запропонували іти суддею районного суду в області, я жодної хвилини не вагалася.»

Остаточне рішення на користь суддівства також може бути прийняте під впливом багатьох чинників. Не завжди людина іде до суддівської посади цілеспрямовано. І хоча зараз, у зв'язку із тривалою та складною процедурою добору, «випадково» потрапити до суддівства видається сумнівним, але життєві обставини можуть скластися так, що доступна посада судді виявиться хоч і не омріяним, однак найбільш прийнятним вибором.

Наживо...
«Суддівська діяльність стала випадковістю. Спочатку була наука, я планував залишатися в інституті, були пропозиції з деяких кафедр. Але сталось так, що в родині не було кому доглядати за дідусем та бабусею, і довелося повернутися до рідного міста. Так я повернувся з науки у практику. Коли повернувся у 1993 році, закінчивши прокурорсько-слідчий факультет, у прокуратурі не було жодної вакансії. А у суді п'ять вакансій не заповнених. У той час професія судді була найменш шанованою із найнижчою платнею.»

Слід пам'ятати, що рішення стати суддею людина може прийняти у різні періоди свого життя. Реалізувавши себе в інших ділянках правничої професії, хтось уже в зрілому віці може вирішити змінити фах. Вибір на користь суддівства у таких обставинах може бути обумовленим, зокрема, і соціальною стабільністю, яку гарантує суддівська посада і яка може бути значущою, зокрема, для забезпечення родини.

Наживо...
«Скажу відверто, мій вибір професії судді був обумовлений бажанням отримати стабільність і захищеність. Тоді саме такою мені уявлялася посада судді.»

Цілком іншою може виявитися мотивація у віці молодому. У 25 років природно почуватися так, наче усе життя іще попереду, усе тобі під силу, ти маєш час на експерименти і, за потреби, зможеш усе змінити.

Наживо...
«Дуже вдало нашу мотивацію охарактеризував колега, з яким ми проходили процедуру добору, сказавши, що подав документи за компанію з друзями, а чим далі просувався добір, тим цікавіше ставало.»

Інколи трапляється так, що спочатку людина не має наміру ставати суддею, але безпосередньо стикається із певним видом правовідносин. Кожна з юрисдикцій має свої особливості та принади для правника. Адвокат, який спеціалізується на сімейних чи корпоративних справах, може захопитися цивільним процесом. Прокурор може відчути у собі покликання врівноважувати, а не обвинувачувати. Людина, яка працює в органі державної влади, може відчути потребу захищати людину від рішень і дій цього органу. Така залученість та професійна цікавість до однієї з юрисдикцій – адміністративної, господарської, кримінальної чи цивільної – можуть виявитися вирішальними для вибору суддівства.

Наживо...
«Мене привабила не професія, а адміністративна юстиція. Суддею я бути не хотіла, хоч були можливості і пропозиції, оскільки сама по собі робота судді для мене не була цікавою. Для мене цікавою була категорія спорів. І я цілеспрямовано очікувала створення адмін'юстиції.»

Про помічників суддів тут згадуватиметься ще не раз. Це не лише ті люди, які сьогодні є опертям судді. Це фактично головна «кузня» майбутніх суддів. Помічник ділить із суддею, з яким працює, тягар підготовки до судових засідань, дослідження, написання судових рішень. Він із середини бачить, як працює і інститут суду, і кожен окремий суддя не лише у процесі, а й поза ним, і він може сформувати для себе образ того судді, яким би він хотів стати. І хоча перехід зі статусу помічника у статус судді має певні виклики, ніде краще, аніж на посаді помічника судді, людина не зможе психологічно та фахово оцінити свою готовність та спроможність бути суддею.

Наживо...
«Моє бажання стати суддею чітко сформувалося лише з роками роботи у суді на посаді помічника. Робота в суді розглядалася, як унікальний досвід, тому йшов я на цю роботу з метою цей унікальний досвід отримати.»

Із усього зазначеного у читача може скластися враження, що суддею можна стати випадково і знехотя, під впливом якихось зовнішніх обставин чи чинників. Навпаки, ми не будемо далекими від істини, коли стверджуватимемо, що прийняттю рішення про те, щоб стати суддею, як і будь-якому рішенню людини, завжди передуватиме усвідомлене бажання та готовність. Нехай початково і не буде цілеспрямованого вибору, нехай обставини й чинники і підводять людину до нього, але у мить прийняття рішення вона скаже, принаймні, собі: «Так, я це можу і цього хочу».

2. ПРИЗНАЧЕННЯ ТА ОБРАННЯ БЕЗСТРОКОВО

Іспити не мають жодної цінності. Якщо чоловік є джентльменом, він уже знає достатньо, але якщо він джентльменом не є – що б він не знав, піде йому на шкоду.

Оскар Вайльд

> Процедура призначення

Повернімося до конституційної формули, яка гарантує кожному в Україні незалежність судочинства[12]. Незалежність є засадничою передумовою судочинства, оскільки забезпечує право особи на справедливий та безсторонній суд, гарантоване, зокрема, Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод[13]. З огляду на це, сьогодні незалежність судочинства є надзвичайно багатогранним поняттям. Ми традиційно сприйматимемо незалежність, як відсутність певного зовнішнього впливу або як внутрішнє відчуття судді. Але чи усвідомлюємо ми, що підвалини незалежності кожного окремого судді від зовнішнього впливу держава закладає тим, у який спосіб його чи її добирає? Чи розуміємо, наскільки встановлені критерії та процедура добору можуть вплинути на якість суддівського корпусу?

У радянський період кандидатури на посади суддів проходили перевірку у відповідних партійних органах, вочевидь, без жодних встановлених критеріїв.

Наживо...
«Обрали мене суддею в червні 1982 року. До цього встигла попрацювати народним засідателем, а потім – виконувачем обов'язків судді. Але обрання суддею було пов'язано з певними складнощами, оскільки я була дуже худенькою, виглядала значно молодшою за свій вік. Призначення на посаду на той час обов'язково узгоджувалося з керівниками районів, особливо в сільській місцевості. Ніхто із керівників районів області не хотів брати мене до себе в район, оскільки вважали, що я недостатньо солідно виглядаю і не буду користуватися авторитетом серед людей. Лише один із керівників району погодився. Перед процедурою обрання мене знайомили з людьми – мешканцями цього району, були зустрічі в клубах та будинках культури в населених пунктах району. Під час зустрічей люди ставили мені запитання щодо мого походження, попереднього досвіду роботи. Вони запитували мене, як я собі уявляю боротьбу зі злочинністю. Їм було цікаво, чи надовго я прийшла у сільську місцевість і чи не втечу я з роботи за перших же труднощів. Спочатку ставилися до мене з недовірою, але потім все ж таки проголосували і сказали, що сподіваються на те, що я виправдаю їхню довіру.»

---

12 Частина перша статті 129 Конституції України від 28 червня 1996 року.
13 Частина перша статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод 1950 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_004

Така процедура була цілком виправданою для радянської системи, оскільки гарантувала, що до системи не потраплять «випадкові» люди. Однак вона виявилася непридатною для демократичного устрою, про що згадує Віталій Бойко, перший голова Верховного Суду України: «У 1991-му ситуація кардинально змінилася: всі зрозуміли, що така процедура не витримує жодної критики, що суддя не може залежати від певної політичної сили. Потрібно було вирішувати питання, хто перевірятиме кваліфікацію кандидатів на суддівські посади та вноситиме подання щодо призначення чи звільнення судді.» [14]

То якими ж повинні бути процедури добору і призначення суддів, щоб гарантувати їхню подальшу незалежність? Як кажуть, усе геніальне є простим. Передовсім, мають існувати критерії добору суддів, визначені у законі. Окрім цього, законом має бути визначена процедура прийняття рішення щодо призначення суддів. Рішення щодо призначення мають бути засновані виключно на оцінці знань та навичок судді. Процедура призначення має унеможливлювати приниження людської гідності. Орган, який приймає рішення щодо добору суддів, мусить бути незалежним від законодавчої чи виконавчої влади і мати хоча б половину суддів у своєму складі. У випадку, якщо глава держави або законодавчий орган наділені конституційними повноваженнями призначати або обирати суддів, такі повноваження не повинні бути дискреційними і мають здійснюватися виключно на підставі рекомендацій про призначення чи обрання, поданих незалежним органом, який складатиметься переважно із суддів і оцінюватиме кваліфікацію кандидатів. Незалежні органи, які здійснюють добір суддів, повинні мати прозорі процедури прийняття рішень, і особа повинна мати право оскаржити їхні рішення. Не може бути дискримінації за будь-якими ознаками щодо кандидата на посаду судді. Усі ці формули є загальноєвропейським надбанням у ділянці незалежності судочинства[15].

Оскільки «кадри вирішують усе», добір і призначення суддівських кадрів, які впливатимуть на незалежність чи, навпаки, лояльність суддів досі залишається предметом політичних дебатів в Україні. У Конституції закріплений механізм, який дав можливість поступово запровадити ключові елементи прозорої процедури добору. Ще у 1996 році Конституція визначила, що перше призначення судді строком на п’ять років здійснює Президент України на підставі подання Вищої ради юстиції[16]. Однак до 2010 року закон не визначав процедури, за якою повинна приймати рішення Вища рада юстиції та Президент України.

---

14 Інтерв'ю першого Голови Верховного суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

15 Див., зокрема, пункти 44-48 Рекомендації Комітету Міністрів Ради Європи CM/Rec(2010)12 щодо суддів: незалежність, ефективність та відповідальність, прийнятої 17 листопада 2010 року на 1098 зустрічі заступників міністрів.

16 Частина перша статті 128 та пункт 1 частини першої статті 131 Конституції України від 28 червня 1996 року.

Сьогодні громадянин України, який має намір стати суддею, може у законі віднайти досить чіткі критерії[17] та процедури[18], за якими здійснюють добір суддів в Україні. Добір та оцінку кваліфікації майбутнього судді здійснює Вища кваліфікаційна комісія суддів України. Якщо ви маєте намір стати суддею, то можете дізнатися про вакантні посади суддів із оголошення на веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України.

Закон визначає такий порядок добору кандидатів на посаду судді[19]. Після перевірки належності оформлення наданих особою документів Вища кваліфікаційна комісія суддів України приймає рішення про допуск до відбіркового іспиту[20], Особи, які успішно склали відбірковий іспит, мають пройти спеціальну перевірку[21]. За результатами спеціальної перевірки Вища кваліфікаційна комісія суддів України допускає кандидатів до проходження спеціальної підготовки[22] та складання кваліфікаційного іспиту[23].

Перший іспит – відбірковий іспит – перед Вищою кваліфікаційною комісією суддів України полягає у анонімному тестуванні з метою виявлення рівня ваших загальних теоретичних знань[24]. На веб-порталі Вищої кваліфікаційної комісії суддів України ви можете ознайомитися із переліком тем, з яких будуть сформульовані тестові запитання.

Якщо ви успішно склали іспит та пройшли спеціальну перевірку, вас скерують для проходження спеціальної підготовки. Спеціальна підготовка кандидата на посаду судді триває дванадцять місяців і включає теоретичне та практичне навчання[25]. Якщо ви зміните своє рішення стати суддею і припините проходження спецпідготовки або якщо порушуватимете порядок проходження спеціальної підготовки і це призведе до відрахування, вам доведеться відшкодувати кошти, витрачені на вашу підготовку державою. Кандидат на посаду судді зобов'язаний відшкодувати кошти, якщо він без поважних причин не з'явився для складання кваліфікаційного іспиту або протягом трьох років

17 Частини перша і друга статті 65 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. // Джерело в Інтернеті: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

18 Стаття 66 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

19 Частина перша статті 68 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

20 Стаття 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

21 Стаття 70 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

22 Стаття 71 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

23 Стаття 72 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

24 Частина перша статті 69 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17.

25 Частина третя статті 71 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

від дня зарахування до резерву не подав заяву про участь у конкурсі на заняття вакантної посади судді чи за власним бажанням виключений із резерву[26].

За умови успішного завершення спецпідготовки на вас чекає другий іспит – кваліфікаційний, який проводиться шляхом анонімного тестування та виконання анонімно письмового практичного завдання. Під час цього іспиту Вища кваліфікаційна комісія суддів України перевірятиме не лише ваші теоретичні знання, а й рівень професійної підготовки, ступінь готовності здійснювати правосуддя та ведення судового засідання. Важливою є гарантія того, що результати кваліфікаційного іспиту ви можете оскаржити у порядку, визначеному Кодексом адміністративного судочинства України[27], а також те, що коли вам не вдасться скласти кваліфікаційний іспит, тобто, якщо ви наберете менше 75 відсотків від максимально можливого балу, ви матимете змогу зробити це повторно через рік[28].

Відповідно до суми балів, отриманих вами за результатами складення кваліфікаційного іспиту, Вища кваліфікаційна комісія суддів України визначить ваш рейтинг та зарахує до резерву на заміщення вакантних посад суддів. Інформація про результати кваліфікаційного іспиту і місце кандидата на посаду судді за рейтингом є загальнодоступною та оприлюднюється на веб-сайті Вищої кваліфікаційної комісії суддів України[29]. Далі Вища кваліфікаційна комісія суддів України оголошує конкурс на зайняття вакантної посади судді, зазначаючи найменування судів, де є вакантні посади судді, кількість таких посад, умови проведення конкурсу, дату, час і місце проведення конкурсу[30]. Конкурс полягає у доборі для зайняття вакантної посади судді кандидатом, який серед інших учасників конкурсу має вищу позицію за рейтингом[31]. Вочевидь, ті, хто отримали вищі бали, можуть претендувати на більш привабливі суддівські вакансії.

Наживо...
«У мене було 79 балів зі 100 можливих, тобто вище середнього. Але тут як змагання – всі розуміють, що люди з вищими балами будуть обирати «кращі» суди і у найбільших містах. Відповідно, люди з нижчими балами будуть обирати посади в обласних чи районних судах.»

---

26 Частина шоста статті 71 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
27 Частина десята статті 72 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
28 Частина сьома статті 72 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
29 Частина восьма та дев'ята статті 72 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
30 Частина друга статті 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
31 Частина четверта статті 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Якщо ви перемогли у конкурсі, Вища кваліфікаційна комісія суддів України надсилає до Вищої ради юстиції рекомендацію про призначення вас суддею[32]. До внесення змін Законом України «Про забезпечення права на справедливий суд» від 12.02.2015 р. до Закону України «Про судоустрій і статус суддів» Вища рада юстиції, зі свого боку, також мала повноваження перевіряти кандидата на посаду судді. На жаль, предмет та процедура такої перевірки були не врегульованими на рівні закону, що неодноразово було предметом критики з боку європейських інституцій[33].

Суддівська спільнота також критично ставилася до збереження такої процедури, на чому, зокрема, наголошував Віталій Бойко: «Кваліфікаційні комісії суддів перевіряли рівень знань кандидатів на суддівські посади. А ВРЮ все одно вважала своїм обов'язком ще раз перевірити їхні знання. Уявіть собі: сидить 15-20 членів ВРЮ. Приходить людина, яка претендує на суддівську посаду. Їй ставлять різні запитання. Іноді такі, що, коли питаєш у свого сусіда — члена ВРЮ відповідь, той її не знає. «А що таке іпотека?» — запитують у кандидата. Поки він думає, я з таким самим запитанням звертаюся до свого сусіда. «А хто його знає», — відповідає він. Або часто запитували: «Що таке верховенство права?» Та вчені десятиліттями сперечаються, в чому суть верховенства права й верховенства закону, яка між ними різниця. Людина, яка стоїть перед таким авторитетним органом, до складу якого входять і голова ВС, і генпрокурор, і академіки, і народні депутати, не може не хвилюватися та відразу відповісти на поставлені запитання. На цій ниві в нас і були суперечки. Я кажу: «Не можна так підходити до перевірки знань. Тим більше що в нас є висновок кваліфкомісії суддів, якій ми не можемо не довіряти»[34].

Дискреція такого органу, як Вища рада юстиції, безумовно, позначається на усій процедурі добору та на довірі до неї.

Наживо...
«У мене певні були труднощі на Вищій раді юстиції. Була дискусія, тому що я отримав негативний відгук на свій реферат. Це було великим для мене розчаруванням. Фактично це перші засідання комісії, і мене викликають на ці засідання і повідомляють, що у мене негативна рецензія. Багато дискутували з приводу того, чи має право Вища рада юстиції давати такі рецензії, чи взагалі може рецензія бути перешкодою для призначення на посаду, оскільки реферат рефератом, але цьому передував рік важкої

32 Частина п'ята статті 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

33 Пункт 50 Спільного експертного висновку стосовно Закону України «Про судоустрій та статус суддів», підготовленого Європейською комісією за демократію через право (Венеційською комісією) та і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, Ухваленого Венеційською комісією на 82-ому пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFF78FAC22577C20051A2AA?opendocument

34 Інтерв'ю першого голови Верховного Суду України Віталія Бойка Дайджест Центру суддівських студій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

праці – відбір, спецперевірка, анонімне тестування, іспит, конкурс... І тут, здавалось би, реферат, до якого не було чітких вимог, а лише перелік тем і загальні вимоги до оформлення. Моя така думка, що, швидше за все, моє бачення і бачення рецензента на певні питання практики не збіглися. Вимога до реферату була 10 чи 15 сторінок. Розкрити тему дуже складно, але я намагався наголосити на основних проблемах. Зрештою, це нормально, коли є проблема і є кілька поглядів на неї. І десь, я думаю, у цьому була основна причина – у нас із рецензентом не зійшлися погляди. Я був, звичайно, шокований, отримавши негативну рецензію з висновком про те, що особа не може бути рекомендована на посаду судді. Для мене це було надзвичайно тяжко. Але я подумав: невже я не можу переконати членів ВРЮ, що в мене є свої думки і переконання і що вони є обґрунтованими? Підготував я відгук на цю рецензію в письмовому вигляді, максимально лаконічний, тактовний. Десь намагався переконати, що мене не зрозумів рецензент, десь – що у нас є різні погляди на ті чи інші питання. Судячи із запитань членів ВРЮ, у них десь були і сумніви, чи я написав цю роботу. Але мені вдалося переконати ВРЮ, і я дуже поважаю свого рецензента за те, що вона публічно зняла фактично всі зауваження. Вийшов із засідання з переконанням, що справедливість все-таки є.»

Змінами, внесеними у Закон «Про судоустрій та статус суддів» 12.02.2015 р., визначено, що Вища рада юстиції може відмовити у внесенні Президентові України подання про призначення кандидата суддею виключно з підстав порушення визначеного законом порядку призначення на посаду судді[35]. У разі прийняття позитивного рішення Вища рада юстиції вносить подання Президентові України про призначення вас на посаду судді. Значним досягненням нинішньої процедури можна вважати гарантію того, що Президент України здійснює призначення на посаду судді на підставі та в межах подання Вищої ради юстиції, без додаткової перевірки додержання будь-яких вимог до кандидатів на посаду судді та порядку проведення добору кандидатів у судді[36]. Така процедура унеможливлює не лише здійснення політичного впливу під час добору, а й приниження гідності кандидата.

На перший погляд може видатися, що така тривала та досить складна процедура добору буде відлякувати охочих зайняти посаду судді. Однак на практиці саме прозорість процедури робить її привабливою, оскільки забезпечує тим, хто має фахову спроможність і відповідну систему цінностей, доступ до суддівства «завдяки», а не «всупереч». Завдяки своїм знанням, вмінням і якостям, а не всупереч кулуарності та домовленостям.

35 Частина шоста статті 73 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

36 Частина перша статті 74 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Наживо...
«Знаю, що багато людей подали документи, тому що з'явилась нова прозора процедура і не треба було шукати якісь способи, щоб потрапити у судову систему. Знаю, що була інша процедура, і розумію усе це. Але я би спробувала однозначно, тому що відчувала, що володію знаннями й іншими якостями не гірше за них. Тому відчувала в собі якісь сили...»

«Якби не ось ця реформа, я б ніколи не став суддею. Система добору була інша – закрита, без чітких критеріїв. Тоді все більше залежало від зв'язків, а не від особистих якостей. Усе вирішувалося в межах області, і взагалі сама система добору була настільки незрозумілою і складною. Її фактично не існувало.»

«Я почала працювати помічником судді в окружному адміністративному суді, де пропрацювала 3,5 роки. Коли прийняли новий закон і оголосили конкурс, вирішила, що це мій шанс, і думаю, що я ним щасливо скористалася.»

Звертаючи увагу на добір суддів-жінок, слід зазначити, що ані Конституція, ані законодавець не дають нам жодних застережень щодо добору суддів жіночої статі. Та й склад суддівського корпусу свідчить про те, що посада судді є і привабливою, і доступною для жінок.

Наживо...
«Я не вважаю, що у жінках закладено менше амбітності чи здібностей. У нас, навпаки, із семи помічників, які стали суддями, лише два хлопці, решта – жінки. Жінки більш наполегливі, працелюбні, посидючі. У нас в колективі, певно, 70% жінки. Деякі уже встигли двічі стати мамами.»

«...щодо професійних знань, то я не знаю жодних відмінностей. Як правило, жінці складніше досягти посади судді, більше перешкод доводиться долати. І якщо вона їх здолала і отримала суддівську мантію, то можете мені повірити, вона уже достатньо грамотний і сильний фахівець.»

Попри формальну доступність і чисельність жінок-суддів, у чоловічій спільноті зберігається упереджене ставлення до спроможності жінки здійснювати суддівські функції або ж до її здатності залишатися жінкою, займаючи посаду судді.

Наживо...
«Суддями-жінками почав захоплюватися, ще коли прийшов у суд помічником, бо мені виглядало десь незвично, коли жінка-суддя розглядає складні кримінальні справи з тою масою негативу. І ще в ті часи сформував для себе позицію, що це не жіноча посада і що більше треба надавати перевагу чоловікам при доборі, але це з тією метою, щоб захистити жінку. Бо така напруга, особливо під час розгляду кримінальних справ,

позитивно на жінку не впливає. Посада судді певною мірою робить жінку черствою. Це постійний офіціоз, постійно в центрі уваги… Коли ти приймаєш важливі рішення і вони не можуть на тебе не вплинути. Хіба що для жінки саме це ціль, тоді жодних проблем не повинно бути. Але я свою позицію змінив, коли запровадилось адміністративне судочинство, тому що це та ділянка, де жінка може себе реалізувати без проблем. Тут немає тих пристрастей, тут усе більш чітке й інтелігентніше.»

Таке стереотипне сприйняття жінки в українському суспільстві досі має вплив якщо й не на результати добору, то на почуття її гідності у процесі добору.

Наживо…
«Я була на восьмому місяці вагітності, коли була рекомендована на посаду судді. І мене запитали: «Як Ви собі це уявляєте? Відразу після пологів – на посаду судді?» Тоді я відповіла: «Завагітніти, народити та виховати дитину – це частина жіночої природи. Але це не хвороба, яка може бути перешкодою для посади судді».»

Щодо нинішньої процедури добору варто зазначити, що вона ще не є усталеною. В Україні триває процес напрацювання змін до Конституції, які, зокрема, стосуватимуться судівництва. Досвід застосування процедури добору, отриманий упродовж останніх років, може стати хорошим підґрунтям для вдосконалення наявних чи запровадження нових механізмів. Наприклад, дедалі переконливіше звучать ідеї щодо запровадження психологічного тестування майбутніх суддів.

Наживо…
«Моє чітке переконання, що для того, щоб стати хорошим професійним суддею, який щасливо дійде до відставки і не зламається, не втратить свого обличчя, необхідно запроваджувати психологічне тестування крізь призму особистісних якостей. Такий тест зможе виявити, чи є в характері людини нерішучість або помисливість, яка перешкоджатиме роботі майбутнього судді. Навіть у деяких ліцеях дітей тестує психолог на предмет того, чи зможе дитина витримати навантаження спеціалізованого навчання. То чому б цього не зробити для кандидатів на посаду судді, які зрештою потраплять у найбільш екстремальні ситуації і навантаження?»

«Якщо розглядати зміну системи, в якій би це було однією із вимог, то необхідно шукати психолога, який мав би відповідні навички. Психологи повинні розуміти, в яких межах і напрямках тестувати суддів.»

> Утвердження новопризначених суддів

Пройшовши усі процедури добору і дочекавшись указу Президента України, новопризначений суддя з нетерпінням та хвилюванням очікуватиме, коли він чи вона ввійде у приміщення суду в статусі судді. Як проходитиме перший процес? Як складуться стосунки із колегами та головою суду? Якою в цілому є атмосфера у суді?

Коли ми кажемо слово «суд», мимоволі в уяві постає образ величного приміщення. Однак із досвіду ми знаємо, що приміщення, в яких сьогодні вершиться правосуддя, іноді дуже далекі не те що від пишнот, а й від звичайного робочого комфорту. Молодий суддя, який закінчив престижний виш, пройшов тривалий і складний шлях до суддівства і отримав посаду в районному суді, нерідко матиме перший виклик своїй гідності, переступивши поріг приміщення суду.

Наживо...
«Перший день у районному суді... Це був четвер, я прийшла у порожній кабінет. Привезла із собою всі свої книжки, документи і крісло, на якому сиділа ще на попередній роботі. Не було ні сейфу, ні прапора, ні герба, ні мантії, ні нагрудного знака – брак коштів. Через півроку листування отримала нагрудний знак. А мантія досі та, яку пошила кравчиня за зразком.»

Умови, в яких суддя починає працювати, накладають відбиток на його подальше сприйняття себе як судді, що, зі свого боку, позначиться на якості його діяльності. Як бути, якщо «брак коштів» залишається невід'ємною складовою українського судівництва? За таких умов саме віра у значущість своєї професії допоможе почуватись гідно.

Прозора процедура добору із оголошенням конкурсу означає, що суддівська кар'єра для когось може розпочатися далеко поза межами рідного міста чи області. Сума балів, отримана за результатами кваліфікаційного іспиту, може виявитися недостатньою для омріяного суду в столиці чи суду в місті, де ви навчалися і працювали. У таких випадках необхідно бути готовим до зміни місця проживання, і часто не лише свого, а й усієї родини.

Наживо...
«Мені все ж таки дуже пощастило, що я потрапила до цього суду. Вибір мій був продиктований територіальною близькістю між Києвом та моїм рідним містом. Тут було достатньо вакансій, і, зважаючи на бали, я вирішила, що шанси є. Зрештою, була приємно вражена і самим містом, і людьми, і, особливо, колективом. Дуже гарне ставлення і колег, і працівників апарату.»

«Звичайно, було хвилювання від необхідності змінити місце проживання. Але я стосовно цього прагматичний – не можна стояти на місці, треба рухатися. Для мене це був рух уперед. Нехай це інше місто, головне, що є робота. Сім'я, дружина зрозуміють. А тим більше після року роботи в новому колективі ні про що не шкодую, бо колектив дуже хороший і місто надзвичайно красиве. Я відчуваю себе на своєму місці.»

Якщо родина судді живе в обласному центрі, а суддя отримує посаду в районному суді, він чи вона можуть вирішити не змінювати місця проживання і їздити на місце своєї роботи. Попри всі транспортні та часові незручності, такий вибір може позитивно вплинути на утвердження новопризначеного судді та його незалежність.

Наживо...
«Робота у місті іншому, ніж ти живеш, має свої переваги. Тебе не бачать поза приміщенням суду. Пліток ніхто не розводить, не обговорює, що у магазині купуєш, як діти себе у школі поводять. Тобто ти повністю ізольована і захищена.»

Ми уже згадували про те, що суддівський корпус сьогодні значною мірою формується із числа колишніх помічників суддів, а також про те, які переваги має саме досвід помічника для майбутньої суддівської діяльності.

Наживо...
«Я чотири роки працювала помічником голови. Щодня була на судовому засіданні з ранку до вечора. Без цієї практики, звичайно, було б дуже важко. Ти відразу мусиш щось «видавати». Якщо ти не маєш ніякого практичного досвіду, то справлятися з таким навантаженням дуже складно.»

Попри усі переваги такого досвіду, колишні помічники суддів також переживають свої виклики, пересівши із крісла помічника у крісло судді. Такі виклики пов'язані, передусім, із відповідальністю за прийняте рішення, якої, на відміну від адвокатського чи прокурорського досвіду, не було у досвіді помічника. Для того щоб стати хорошим суддею, колишній помічник повинен одразу усвідомити і прийняти відповідальність за всі рішення, опанувати навички не лише підготовки судового рішення, а й відстоювання його.

Наживо...
«Я прийшла з посади помічника суду у той самий суд, і мені було складно у тому ж суді себе утвердити та позиціонувати. У мене були непорозуміння і з суддями, і з головою суду. Це я дуже добре пам'ятаю. У таких випадках, коли ти спілкуєшся із суддями і, може, висловлюєш якусь непогану думку, тебе однак не почують, оскільки ти – колишній помічник, до тебе продовжують ставитися як до помічника.»

«Вдягаєш мантію – і відразу збільшується відповідальність. Одна справа, коли ти як помічник готуєш проект і несеш його на підпис судді, а зовсім інша – коли ти сам підписуєш рішення, і це – твоє рішення, яке вже будуть читати не тільки сторони, а й будь-хто, оскільки це вноситься в єдиний реєстр. Це тільки посилює бажання зробити це рішення максимально грамотним, красивим, оскільки це робота над власним іменем.»

«Робота помічника була в «тилу», тут важливим є – вийти у процес. Просто сидіти слухати – це одне, а коли ти сам керуєш процесом – це зовсім інше. А найбільш важливе – це приймати рішення, тобто брати на себе відповідальність.»

Зміна будь-якого місця роботи, не кажучи про призначення на посаду судді, потребує налагодження стосунків із колегами. Суддівський колектив є особливим, оскільки, з огляду на критерії доступу до суддівської посади та процедуру добору, той, хто став суддею, уже є лідером. Окрім цього, всі судді є рівними і суд не має ієрархічної структури. У таких умовах не можна утверджувати себе за рахунок підпорядкування інших. У середовищі рівних лідерів завоювати повагу та фахове визнання можна, лише поважаючи інших та демонструючи високий рівень фахової підготовки.

Наживо...
«З чого починати становлення себе у суддівському колективі? Передусім, з поваги до тих, хто вже цю місію виконує, із розумінням того, що якщо я чогось не знатиму або вагатимусь, я зможу звернутися до цих людей. Окрім цього, потрібно з перших днів дбати про свою репутацію серед колег, щоб не уславитися невігласом, щоб, коли запитують твою думку, ти без скутості й заляканості міг свою точку зору аргументувати і відстояти навіть у випадках, коли вона суперечить думці колеги із досвідом.»

«...такт і повага до колег, жодних фамільярностей, особливо у присутності сторонніх...»

«Варто пам'ятати – якщо ти справжня одиниця, тоді до тебе приєднається сотня. А якщо такого не трапляється, то йди до сотні сам.»

На окрему увагу заслуговує утвердження новопризначених суддів-жінок, особливо у чоловічому колективі. Якщо отримати суддівську мантію для жінки не є складнішим завданням, аніж для чоловіка, то утвердити себе як фахівця із власною думкою зазвичай буває дещо складніше.

Наживо...
«Жінці для того, щоб бути сприйнятою нарівні з чоловіком, потрібно відбутися як суперпрофесіоналу. Потрібно чоловіка-професіонала загнати в кут. Адже він чітко

розумітиме, коли не дотягнув до твого рівня, чогось не знає, щось недоосмислив, недочитав чи прочитав «по діагоналі», а не «з олівцем». І от коли битимеш знаннями – завжди будеш переможцем.»

«Спочатку було певне упередження до мене як до жінки. Але більше стосовно віку – ти ж із паспортом ходити не будеш, а виглядаєш, наскільки виглядаєш. Був певний фактор недовіри, але десь упродовж року. А потім чутки зробили свою справу… Проявлялося таке упередження переважно через якісь погляди, смішки. Був певний візуальний ряд, який я прослідковувала. Зрештою, якщо сторони чи інші учасники процесу заграють із суддею, то це претензія до судді – загравати можна лише із тією жінкою, у якої на обличчі видно, що вона готова приймати певні знаки уваги. Тому тут претензії можуть бути лише до поведінки судді.»

Поза сумнівом, найважливішим для новопризначеного судді є його утвердження перед суспільством. Розпочинається це утвердження із спроможності організовувати та вести судовий процес. Яким би не був попередній професійний досвід, суддя завжди переживатиме хвилювання під час свого першого судового процесу. Це – своєрідний іспит. І від того, як суддя його складе, багато в чому залежатиме його подальша репутація як судді. Схоже на університетську формулу: спочатку ти працюєш на залікову книжку, а далі – вона на тебе. Важливо, як сприймуть вас учасники процесу: мантія хоч і захищає, але який образ вони побачать під нею? Важливо не забути процесуальних вимог. Важливо бути послідовним, переконливим, впевненим у собі, але не самовпевненим.

Наживо…
«Було відчуття новизни. Безумовно, було певне хвилювання – як вести процес, що до чого, як не забути усіх вимог процесуального законодавства. Практичних навичок не було. Звичайно, допомогла дуже позитивна атмосфера серед колег-суддів. У кожного був якийсь свій досвід, і розуміння, і бачення, і ми ними ділились. Тому спасибі колегам, які вчили, дали сценарій судового засідання.»

«Було, що й рука тремтіла. Але буквально перші засідання… Вони проходили з острахом…»

«Суддя повинен забезпечити правильність ведення процесу. Всі знають процес теоретично. І позивач знає, що він прийде на судове засідання, як воно буде загально виглядати. Але суддя – то, власне, той диригент, який має забезпечити дотримання цих всіх канонів, які передбачені законом. Я, напевно, найбільше переживала, щоб мене нормально сприймали. Тому, звичайно, я хотіла, щоб усе було відповідно до букви закону. Чеканила так, щоб переконати усіх, що я варта бути на тій посаді.»

«Яким би не був попередній досвід і як би ти не налаштовував себе, перше судове засідання не може не бентежити. Ти вперше проходиш через зал у мантії із нагрудним знаком, попри сторони, секретаря, інших учасників, і чуєш, як б'ється твоє серце: «тук-тук».»

> Віковий ценз

Окремим аспектом призначення та утвердження суддів в Україні є вік. Сьогодні Конституція дозволяє особі, яка досягла 25 років, претендувати на зайняття посади судді[37]. Такий віковий ценз є доволі низьким порівняно із практикою європейських держав. Самі судді обґрунтовують доцільність підняття вікового цензу з огляду на необхідність набуття життєвого досвіду перед вступом на посаду та усвідомлення відповідальності, пов'язаної із професійною діяльністю судді.

Наживо...
«Я суддею стала після тридцяти. І вважаю, що для зайняття посади судді необхідно, щоб людина досягла 30 років, не менше. Я не кажу про фаховий рівень – він може бути достатнім і раніше, а може не бути достатнім ніколи. Але коли ми кажемо про психологічну готовність стати суддею, то до тридцяти років людина залишається у цьому сенсі не до кінця зрілою особистістю. Часто такі люди мають завищену самооцінку і неосяжні амбіції зі знаком «мінус».»

«Суддя повинен мати життєвий досвід. Окрім того, що у нього є теоретична база, він повинен мати досвід роботи, наприклад, на підприємстві. Попрацювати з людьми, зрозуміти, наприклад, структуру підприємства і, відповідно, природу правовідносин (це майбутні трудові чи податкові спори). Потрібен також і побутовий життєвий досвід, розуміння взаємин між подружжям, із сусідами, із дітьми (майбутні цивільні чи сімейні спори). Суддя повинен знати, як це все працює, повинен відчувати...»

«Одна моя колега сіла у суддівське крісло відразу після закінчення університету і дуже цим пишалася. Я неодноразово з нею полемізувала з цього приводу і казала, що не вважаю правильним те, що вчорашня студентка може вирішувати людські долі. Чи можна у такому разі бути впевненим у тому, що вона все зробить правильно? Можливо, вона бездумно застосує норму закону, не розуміючи її духу, її мети. І чи можна казати у такому випадку про додержання справедливості? А справедливість, власне, базується на життєвому досвіді, який, своєю чергою, нанизаний на теоретичне підґрунтя.»

«У 25 років людина ще багато чого не усвідомлює. Тобто амбіції є, а розуміння ще бракує. А коли є амбіції і немає розуміння – то людина отримує владу, але може не

37 Частина третя статті 127 Конституції України від 28 червня 1996 року.

відчувати відповідальності. Але за кожне своє рішення, у якому доля людини, ти як суддя несеш колосальну відповідальність. Чи готова до такої відповідальності людина у 25 років? Мабуть, для такої відповідальності потрібен ще й життєвий досвід.»

Ті ж, хто прийшов у суддівство у віці «до тридцяти», переконані, що не вік є критичним для суддівства.

Наживо...
«Як оцінити віковий ценз стосовно себе? Себе ми не можемо ніколи об'єктивно оцінювати. Я намагався ставитися до себе прискіпливо і ставив сам собі це запитання... Звичайно, 26 років (коли я вирішив стати суддею) – це досить молодий вік, але... Я й до того розумів, що таке судочинство, брав участь у судових засіданнях, я бачив це на власні очі, лише з іншого боку. Окрім цього, мав теоретичні знання, знання процесуального закону, багатьох інших речей. Мене більше бентежила відсутність досвіду роботи в органах державної влади. Однак кажуть – у професійній діяльності, скільки до неї не готуйся, чому необхідно буде і чому захочеш – усе одно навчишся.»

«Я побоювався, що сприйняття судді може залежати від «вікового» враження. Але, оскільки у нас досить молодий склад суду, я майже не стикався з тим, що хтось зі сторін, які беруть участь у судовому засіданні, якимось чином виявляв несприйняття судді як надто молодого. Думаю, люди, коли бачать мантію, сприймають якийсь образ, а не саму людину. Зрештою, набагато важливіше, як суддя веде процес.»

Для європейських держав, особливо для країн «старої Європи», притаманний доступ до суддівства у вже доволі зрілому віці. Водночас і їхня система судочинства є усталеною, без надмірного фізичного та психологічного перевантаження суддів, як це характерно сьогодні для України.

Наживо...
«Суддею бути не так просто. Я сама стала суддею в 25 років. Вік має значення, але не обов'язково, щоб людина ставала суддею у 40-50-60 років. Молоді люди мають міцне здоров'я, а вже, наприклад, у 50 років людина стає хворобливою. Психологічні навантаження дуже великі у судді. А той потенціал здорового тіла... Я могла фізично писати рішення вночі, могла цілу ніч працювати над справою, а для цього треба здоров'я... Ті, хто стануть суддями у 50-60, не будуть по ночах писати рішення. Бо для цього потрібно мати сильне здоров'я і творче натхнення.»

> Особливості обрання безстроково

З огляду на встановлену Конституцією процедуру, після закінчення першого п'ятирічного строку призначення суддя повинен пройти процедуру обрання безстроково Верховною Радою України. Природа обрання безстроково після першого призначення є аналогом призначення після випробувального

строку. Сам суддя впродовж першого призначення має змогу оцінити власну відповідність цій професії, за цей період його якості може оцінити суспільство, а також суддівська спільнота в особі кваліфікаційних органів. Власне, через те, що метою першого призначення як випробувального строку є перевірка кваліфікації та етики судді, сам строк першого призначення та процедура обрання безстроково залишається предметом критики європейських інститутів. Венеційська комісія наголошує на необхідності скорочення строку першого призначення та виведення процедури обрання безстроково з-під впливу політичного органу – Верховної Ради України[38].

Багато суддів можуть пригадати свої переживання, пов'язані з обранням безстроково, до запровадження нової процедури у 2010 році. Гідність судді не міг не зачіпати той факт, що після п'ятирічного суддівського досвіду, після перевірки Вищою кваліфікаційною комісією суддів України та Вищою радою юстиції їх перевіряв ще й профільний комітет Верховної Ради України. Фактично процедура полягала у тому, що члени комітету – політики, подекуди без юридичної освіти, – намагалися оцінити їхню кваліфікаційну спроможність. Не маючи змоги цього уникнути, суддівська спільнота пристосувалася до такої процедури. Віталій Бойко пригадує: «Ми знайшли вихід із цієї ситуації: помітили, що народні депутати завжди ставлять одні й ті самі запитання. Ми їх записували. Назбирали 5-6 десятків, роздрукували, роздали суддям, мовляв, готуйтеся. Тому на засіданні комітету судді відповідали, як дзвіночки»[39].

Однак самі спроби народних депутатів перевірити кваліфікацію суддів були меншою проблемою. Засідання комітету і навіть пленарні засідання Верховної Ради України часом ставали місцем зведення політичних рахунків із суддями. Віталій Бойко як голова Верховного Суду України неодноразово був свідком таких ситуацій: «На засіданнях Комітету Верховної Ради з питань правової політики народні депутати пред'являли претензії до діяльності окремих суддів. ...Невдоволення роботою суддів висловлювалося народними депутатами не тільки в профільному комітеті, а й на пленарних засіданнях Верховної Ради. ...Пригадую таку історію. У Прилуках судилися два представники різних політичних партій. Один із них звернувся до суду по захист честі, гідності та ділової репутації. Так, у газеті була опублікована стаття, факти, викладені в якій, на думку представника однієї з політичних сил, не відповідали дійсності та принижували його честь, гідність та ділову репутацію. Суд у задоволенні позову відмовив. І от на пленарному засіданні парламенту представник цієї

38 Пункти 56-66 Спільного експертного висновку стосовно Закону України «Про судоустрій та статус суддів», підготовленого Європейською комісією за демократію через право (Венеційською комісією) та і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної дирекції з прав людини та правових питань Ради Європи, ухваленого Венеційською комісією на 82-му пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/285DC84A1EFF78FAC22577C20051A2AA?opendocument

39 Інтерв'ю першого Голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

політичної сили негативно висловлюється щодо судді, який розглядав згадану справу. Він мав намір домогтися того, аби суддю не обрали безстроково. Мені довелося виступити з такими словами: «Ми цю справу перевірили. Якби рішення було незаконне, я, як голова Верховного Суду, мав би право опротестувати рішення й поставити питання про його скасування. Підстав таких немає. Тому претензій до цього судді не може бути». У таких ситуаціях я відкрито заявляв: прошу врахувати, що це намір розправитись із суддею за його принципову позицію. Як правило, до моєї думки прислуховувались»[40].

Власне, страх політичної розправи під час процедури обрання безстроково був одним із елементів впливу на суддівську незалежність упродовж строку першого призначення.

Частково законодавець вдосконалив процедуру у 2010 році. Сьогодні суддя, строк повноважень якого закінчився, на підставі його заяви має бути рекомендований Вищою кваліфікаційною комісією суддів України для обрання на посаду судді безстроково, якщо відсутні визначені законом обставини, що перешкоджають такому призначенню[41]. Відомості про суддю для обрання його безстроково має повноваження перевіряти лише Вища кваліфікаційна комісія суддів, яка й приймає рішення про рекомендування обрання на посаду судді безстроково. Надзвичайно важливим для судді нововведенням є гарантування його права бути присутнім під час прийняття рішення Вищою кваліфікаційною комісією суддів України про рекомендування обрання його безстроково, а також права оскаржити рішення про відмову у рекомендуванні до суду[42]. І найбільш значущим нововведенням у межах наявної конституційної процедури є розгляд питання про обрання кандидата на посаду судді безстроково на пленарному засіданні Верховної Ради України без висновку комітетів Верховної Ради України та будь-яких перевірок.

Запроваджені процедури суттєво впливають на зменшення політичного впливу та на гарантування гідності суддів під час обрання на посаду судді безстроково. Водночас Венеційська комісія наголошує на необхідності повного вилучення повноваження обирати суддів із компетенції законодавчого органу. Така позиція є обґрунтованою з огляду на природу парламенту як політичного органу: парламент може бути заблокованим, його повноваження можуть бути достроково припиненими. Чи доцільно у такому разі залишати судову систему заручником політичного процесу?

---

40 Інтерв'ю першого Голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

41 Стаття 76 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

42 Частина друга статті 79 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Наживо...
«Обрання безстроково у Верховній Раді України було вже після того, як я відпрацювала в судовій системі близько 14 років. Жодної скарги з боку органів влади на мене не було. Але через неорганізованість народних депутатів їздити в Київ тим суддям, які обиралися, довелося кілька разів. Перший раз наше питання з якихось причин не було готовим до розгляду у Верховній Раді, тому його зняли з порядку денного. Другий раз – не вистачило кворуму для прийняття рішення. Отже, обрали мене безстроково лише з третього мого візиту до Києва.»

3. ПЕРЕВЕДЕННЯ СУДДІ. ЗМІНА ЮРИСДИКЦІЙ. ЗМІНА ІНСТАНЦІЙ

Єдино розумним чоловіком був мій кравець: він щоразу знімав заново з мене мірку, тоді як усі інші підходили до мене, маючи за зразок стару, і уявляли, що вона все ще відображає мої дійсні розміри.

Джордж Шоу

> Стабільність суддівства

Суддівству, як мало якому фаху, пасує така характеристика: «Стабільність – це ознака професіоналізму». Адже ми сприймаємо саме суддівство, як вершину правничої професії. Якщо поглянути на ієрархічну структуру, наприклад, юридичного відділу великої корпорації, то молода людина, яка прийде туди молодшим юристом, мріятиме про зайняття посади старшого юриста, а далі – керівника юридичного відділу. Мрії кар'єрного росту притаманні, передусім, тим, хто відчуває спроможність і потребу в незалежному прийнятті рішень. Ми ж уже згадували про те, що саме відчуття спроможності у незалежному прийнятті рішень і готовності нести за ці рішення відповідальність має бути передумовою доступу до суддівської професії.

Незалежність суддів у прийнятті рішень та їх рівність дає кожному судді можливість реалізувати себе у суді будь-якої інстанції чи юрисдикції.

Наживо...
«Ось мені виповнилося 56 років, із них 31 я – суддя районного суду. Я міг би перейти в апеляцію, але, розумієте, суддя районного суду... Це покликання, а не посада. Я крізь дзеркало районного суду живу. Я вважаю себе дуже здібним і я тут можу реалізувати усі свої замисли. Стабільність – це ознака професіоналізму.»

Водночас є багато причин, які можуть спонукати суддю до певних змін у межах своєї професії. Отримавши на основі конкурсу посаду судді в іншому місті, суддя може прагнути повернутися до рідного міста. Суддя може відчути потребу і бажання спробувати себе в іншій юрисдикції. Зрештою, посада у суді вищої інстанції може бути привабливою для судді у зв'язку зі статусом чи навіть рівнем суддівської винагороди.

> Переведення судді

З огляду на нинішні конкурсні умови добору суддів, переведення судді в межах однієї юрисдикції та інстанції стає звичним явищем – суддя, якому не вистачило балів під час початкового конкурсу для отримання посади в

омріяному суді, природно, прагнутиме цю посаду отримати. Окрім цього, тенденцією сьогодення є зростання мобільності: наприклад, робота дружини чи чоловіка судді потребуватиме переїзду родини до іншого міста.

У такому разі суддя потребуватиме переведення. Сьогодні суддя, призначений у межах п'ятирічного строку, може бути переведений на роботу на посаді судді до іншого місцевого суду, знову ж таки, за результатами конкурсу на заміщення цієї вакантної посади. У такому випадку судді доведеться змагатися за посаду з іншими суддями або із кандидатами на посаду судді, і можуть бути враховані результати його попереднього кваліфікаційного іспиту. Перевагою працюючого судді перед кандидатом є те, що за однакових результатів конкурсу перевага буде надана тому кандидату, який має більший стаж роботи на посаді судді. Хоча переведення судді у межах п'ятирічного строку здійснює Президент України[43], процедуру переведення контролює Вища кваліфікаційна комісія суддів України.

Процедура переведення судді, обраного безстроково, з одного суду до іншого суду того самого рівня і спеціалізації здійснюється Президентом України за результатами конкурсу на заміщення вакантної посади судді, відповідно до статті 73 Закону України «Про судоустрій та статус суддів», на підставі рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України. [44].

> Зміна суддею спеціалізації

Спеціалізація судів, що існує в Україні, у тій чи іншій формі є у більшості європейських держав. В Україні юридично спеціалізація судів була запроваджена Конституцією у 1996 році. Фактично ж спеціалізовані суди сформувалися лише у 2000-х. У 2001 році арбітражні суди були остаточно трансформовані у суди господарської юрисдикції, а із прийняттям Кодексу адміністративного судочинства України запроваджено суди адміністративної юрисдикції. Розгляд цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення залишився у юрисдикції загальних судів, у яких, власне, також може запроваджуватися спеціалізація суддів з розгляду конкретних категорій справ[45].

Нинішні кандидати на посаду судді переважно уже мають сформовані вподобання щодо своєї майбутньої спеціалізації і уже на етапі конкурсу обирають для себе адміністративні, господарські чи загальні місцеві суди, у

43 Частина перша статті 75 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

44 Пункт 1 частини першої статті 82 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

45 Частина друга статті 18 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

яких вони розглядатимуть переважно цивільні та/або кримінальні справи. Але такий вибір жодним чином не перешкоджатиме судді змінити спеціалізацію чи юрисдикцію. Причин для зміни юрисдикції може бути багато. Попри те, що процесуальне законодавство значною мірою базується на однакових принципах, кожен із процесів має свої особливості. Окрім цього, суддя певної юрисдикції чи спеціалізації стикається переважно із однаковим сегментом матеріального права. Тому, природно, у судді може виникнути бажання спробувати себе у новому фаховому амплуа. Зрештою, суддя може потребувати зміни юрисдикції заради запобігання професійному вигоранню.

Наживо...
«Якщо відверто, певною мірою я втомився, розглядаючи кримінальні справи. Така психологічна втома. Важко стало організувати судовий процес. Були проблеми – міліція, прокуратура вважали, що вони справу направили в суд і вони свою роботу виконали, і ти залишаєшся з цією справою сам на сам. Треба дослідити, а в тебе не вистачає ресурсу для цього, тому що в міліцію шлеш ухвали, доручення, а воно все там десь зникає. Було таке, що привозять свідка, десь там із глибинки, допитали її. Питаю: а чого там сидиш, а вона каже: а в мене нема за що додому поїхати, а міліція десь собі поїхала. Були справи замовні, коли починали прибирати конкурентів. І ти дивишся в справу і розумієш: щось тут не так, але докази підібрані так, що ти їх і спростувати не можеш. Бо не можна на сумнівах виправдати людину. І так дійшов до того, що треба щось змінювати. Спочатку перейшов у цивільну палату на деякий час, а потім в адміністративний суд. Тут не легше, аж ніяк, бо працюєш зі скаргами на органи державної влади, на їхню бездіяльність. І середнє навантаження на суддю – 611 справ за місяць.»

Суддю, обраного безстроково, переводить до суду іншої спеціалізації Верховна Рада України за поданням Вищої кваліфікаційної комісії суддів України за результатами складення суддею кваліфікаційного іспиту[46].
Зміна спеціалізації не є зміною фаху для судді. У суді будь-якої юрисдикції він чи вона керуватиметься основними принципами судочинства, закладеними, передусім, у Конституції, рамковому Законі «Про судоустрій та статус суддів», а також у всіх процесуальних кодексах. Однак зміна спеціалізації вимагатиме від судді швидкого опанування особливостей цієї спеціалізації. Такі особливості відображені частково у процесуальному праві. Наприклад, на відміну від судів інших юрисдикцій, адміністративний суд може витребовувати докази з власної ініціативи та виходити за межі позовних вимог у разі, якщо це необхідно для повного захисту прав, свобод та інтересів сторін чи третіх осіб[47]. Такі повноваження випливають із принципу офіційності і передбачають

46 Пункт 2 частини першої статті 82 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
47 Частина п'ята статті 71 та частина друга статті 11 Кодексу адміністративного судочинства України, від 6 липня 2005 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2747-15

активну позицію суду, до якої повинен бути готовий суддя адміністративної юрисдикції. Окрім цього, значною мірою виклики для судді у зв'язку із зміною спеціалізації пов'язані з необхідністю освоювати новий масив матеріального права.

Наживо...
«Змінити юрисдикцію мені було складно. Довелось перевчатись. Знань не бракувало, і зараз їх не бракує, але все обумовлювалось сталим законодавством і сталою судовою практикою. Було легше працювати. Я тоді 20 років пропрацював у кримінальній палаті. Було стале законодавство, була випрацювана судова практика, не було таких розбіжностей, які ми маємо на сьогодні. А законодавство, яке регулює адміністративні правовідносини, величезне за обсягом. Ми маємо тільки єдиний процесуальний закон. Отримуючи нову справу, все треба перевіряти, може, закон уже змінений...»

> Зміна суддею інстанції

Інстанційність судочинства є необхідною гарантією права на справедливий суд. Для того, щоб кожна людина могла реалізувати право на справедливий судовий розгляд своєї справи незалежним судом, необхідна законом встановлена процедура перегляду судового рішення щонайменше судом апеляційної інстанції. Саме тому в українській системі судів діють апеляційні суди. Апеляційними судами з розгляду цивільних, кримінальних справ, а також справ про адміністративні правопорушення є апеляційні суди областей, апеляційні суди міст Києва та Севастополя, Апеляційний суд Автономної Республіки Крим. Апеляційними судами з розгляду господарських справ, апеляційними судами з розгляду адміністративних справ є, відповідно, апеляційні господарські суди та апеляційні адміністративні суди, які утворюються в апеляційних округах відповідно до указу Президента України[48]. Окрім цього, в Україні діють суди касаційної інстанції, якими є Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ, Вищий господарський суд України, Вищий адміністративний суд України[49], а також Верховний Суд України[50]. Водночас, інстанційність судів не варто плутати з ієрархічністю. Недаремно законодавець наголошує на тому, що усі судді в Україні «мають єдиний статус»[51].
Попри такі законодавчі гарантії, у суддівстві, як і у суспільстві в цілому, досі непоодиноким є сприйняття суду вищої інстанції, як «керівного органу» щодо суду нижчої інстанції, і, відповідно, суддів вищої інстанції, як «керівників» стосовно суддів нижчої інстанції. Певну нижчість, особливо місцевих судів,

48 Частини перша-третя статті 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
49 Частини перша та друга статті 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
50 Стаття 38 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
51 Частина четверта статті 17 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

підкреслює держава, не дбаючи про забезпечення належних умов для роботи суддів. До таких умов належать і приміщення з умеблюванням, і безпека, і технічні засоби, і навантаження у розгляді справ. Звичайно, привабливим може бути і сам статус судді апеляційного чи вищого суду, але, мабуть, саме «ієрархічне» сприйняття суддівства досі залишається визначальним для судді у його бажанні змінити інстанцію.

Наживо...
«Що таке районний суд? Це основа піраміди судової влади. Не секрет, що судді перевантажені різними категоріями справ, і тут важлива якість. 95% судових рішень, прийнятих судами першої інстанції, не переглядаються. Серед них є неправосудні, прийняті з порушенням законодавства. Але не переглянутими вони так і залишаються. Районні суди не мають доступу до засобів масової інформації, щоб можна було озвучити проблеми із самого низу. А ці проблеми почасти зовсім відмінні від того, що ми чуємо нагорі. У нас у багатьох районних судах немає залів, проблема конвоювання. Безглуздим виглядає, як держава дозволила собі знущатися над пенсіонерами та інвалідами війни, зіткнувши їх лобами із суддями та змусивши помирати у чергах до суду. Це було приниженням судової влади.»

Для зайняття посади судді апеляційного та вищого суду законодавець фактично встановлює схожі умови. Для того, щоб стати суддею апеляційного суду, суддя повинен мати стаж роботи на посаді не менше п'яти років або науковий ступінь, отриманий до призначення на посаду судді, та стаж наукової діяльності у галузі права або науково-педагогічної діяльності у галузі права у вищому навчальному закладі або вищих навчальних закладах, що здійснюють підготовку фахівців освітнього ступеня «магістр», до призначення на посаду судді не менше десяти років[52]. А для того, щоб стати суддею вищого суду, суддя повинен мати досвід роботи суддею не менше десяти років, що є єдиною відміною від вимог до судді апеляційного суду[53]. Переведення судді до суду іншого рівня здійснює Верховна Рада України[54]. Окремі вимоги встановлені для зайняття посади судді Верховного Суду України: ним може стати особа, що має стаж роботи на посаді судді не менше ніж п'ятнадцять років[55].

Здавалося б, усе свідчить на користь того, що кожен суддя повинен мріяти про перехід до апеляційного чи вищого суду. Однак суддів у першій інстанції завжди буде значно більше, аніж суддів у апеляційній чи касаційній інстанціях, разом узятих. І не лише тому, що у вищих інстанціях на всіх місць не вистачає.

52 Частина четверта статті 26 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
53 Частина третя статті 31 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
54 Частина друга статті 82 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
55 Частина друга статті 39 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Усі судді, незалежно від юрисдикції чи інстанції, одностайні у тому, що «найвільніший – суддя першої інстанції». В українській системі судівництва, де тиск є однією зі складових суддівської професії, це вагомий аргумент.

Наживо...
«Є ситуації, коли тобі кажуть: «Це бізнес-інтереси позивача...» Вважається, що суддя першої інстанції у таких випадках менш захищений. Не погоджуся з такою думкою, тому що як суддя першої інстанції я могла приймати рішення самостійно, незалежно від чиїхось побажань. Я розуміла, що не буду брати відповідальність за завідомо неправосудне рішення. Якраз в апеляційному суді відчувається більше тиску.»

Окрім зовнішньої незалежності, є й інші фактори, які втримують суддю на посаді у суді першої інстанції. Не останнім серед них є відчуття належності саме до цього суду і бажання професійного пошуку себе у межах незмінного середовища.

4. ПРИЗНАЧЕННЯ НА АДМІНІСТРАТИВНІ ПОСАДИ

Чому не бути Богом, коли на тебе моляться?

Євген Дудар

Велич є переживанням скороминущим. Вона не буває постійною. Почасти вона залежить від міфотворної уяви людства. Перебуваючи у величі, людина мусить віднайти той міф, частиною якого вона стала. Вона мусить усвідомлювати, чого від неї очікують. І мусить мати потужне почуття самоіронії. Це те почуття, яке дає людині спроможність відокремити себе від віри у власну значущість. Лише самоіронія дозволяє людині розвиватися. А без почуття самоіронії людину зруйнує навіть випадкова велич.

Френк Герберт

> Роль голови суду

Повернімось до співвідношення понять «рівність суддів» і, цього разу, адміністративних посад, передусім голови суду. Законодавець беззастережно наголошує, що усі судді в Україні мають єдиний статус, незалежно від «адміністративної посади, яку суддя обіймає в суді»[56]. Більше того, перебування судді на адміністративній посаді в суді не звільняє його від здійснення повноважень судді відповідного суду[57]. Здавалося б, за таких умов адміністративна посада має сприйматися, як додаткове навантаження. Однак посада голови суду, від районного до Верховного, залишається предметом бажань та почасти протистоянь у суддівському середовищі.

Такий стан обумовлений частково повноваженнями голови, частково – процедурою призначення, але здебільшого статусом та сприйняттям голови суду, яке склалося історично. Ще з радянського періоду і до 2010 року голова суду був наділений критичними повноваженнями у доборі суддів та їхньому кар'єрному зростанні. Саме ці повноваження зумовили сприйняття голови суду, як ієрархічного адміністративного керівника, наділеного достатніми важелями для того, щоб впливати на суддю або його захистити. Сьогодні голова суду, насамперед, представляє суд як орган державної влади у зносинах з іншими органами державної влади, органами місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами. Водночас голова суду зберігає повноваження «керівника суддів». Серед таких, зокрема, забезпечення виконання рішень

56 Частина друга статті 52 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

57 Частина сьома статті 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

зборів суддів, забезпечення виконання вимог щодо підвищення кваліфікації суддів, визначення адміністративних повноважень заступників голови суду[58]. Такі повноваження покладають на голову суду відповідальність за рішення чи дії суддів, на які він впливати почасти не може і не повинен, і ефективність їх виконання залежить виключно від сумлінності самого голови, його почуття відповідальності та авторитету серед колег-суддів.

Наживо...
«Найбільш важко сприймаються такі речі, як зрада... Напередодні важливих рішень чи подій збираємось, обговорюємо та приймаємо спільне рішення і дотримуємось його. Тут є процесуальний аспект, а є організаційний. Процесуальний аспект – це коли ми всі дотримуємось певної процесуальної позиції, а хтось вважає себе найвродливішим, найрозумнішим, він вважає, що може не зважати на думку своїх колег. Тоді руйнуються основоположні принципи судової діяльності. А що стосується організаційного аспекту, то якщо ми визначили так, щоб це було для блага, а хтось вважає, що він може робити в інший спосіб, то тоді ми не досягаємо мети – в колективі панують чвари і нерозуміння.»

«Необхідно дбати про те, що ще з радянського часу зветься «психологічний клімат у колективі». Безумовно, він складається із психологічного клімату кожного. І тут різні методи можна застосовувати, визначати загальні цілі і потім приєднувати до них. Або визначати потреби і вподобання. Коли ми, наприклад, формували колегію, то враховували психологічну поєднанність кожного – на зборах пропонували саме такий спосіб. Під час визначення кандидатур на адміністративні посади ми зважали на те, щоб людина була сприйнята усіма, щоб вона дбала про благо для колективу. Попри все, ми в судовій системі інколи романтизмом страждаємо, коли у нас суддівські інтереси переважають над власними.»

«Іноді є бажання все покинути і тікати, але зупиняє те, що ти розумієш, що поряд є люди, які в тебе повірили, і якщо ти їх покинеш, це буде зрада.»

Окрім цього, у голови суду збереглося багато повноважень, якими суддівство не повинно опікуватися: контроль ефективності діяльності апарату суду, внесення Державній судовій адміністрації України подання про призначення на посаду керівника апарату суду, заступника керівника апарату суду та про звільнення їх з посад, а також про застосування до керівника апарату суду, його заступника заохочення або накладення дисциплінарного стягнення відповідно до законодавства, контролю, а також ведення в суді судової статистики та турбота про інформаційно-аналітичне забезпечення суддів з метою підвищення якості судочинства. Ці функції ставлять голову суду у вразливе становище насамперед стосовно органів виконавчої влади, від яких, власне,

58 Статті 24, 29, 34 та 41 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

залежить фінансове та матеріально-технічне забезпечення судочинства. Водночас, голова суду вимушений відчувати відповідальність перед своїми колегами за забезпечення суду, на яке він не завжди може вплинути.

Наживо...
«Я намагаюсь зводити спілкування з представниками органів влади до того рівня, який необхідний мені для виконання моїх службових обов'язків, і не більше того. Намагаюсь ходити лише на заходи, на яких не йдеться ні про які рішення. Суто інформативні, святкові. Але як я не буду спілкуватися з головами адміністрації, якщо від них залежить надання приміщення судам? Якщо я не буду з ними спілкуватися, то на мене навіть ніхто зважати не буде.»

«Скільки сил я затратив лише для того, щоб добитися цих стін! Я зробив усе можливе, щоб справи не затримувалися більше, ніж 6 місяців. Але відкрию вам біль свій як голови суду – тільки з 90-го року від мене переманили 25 суддів. В апеляцію, в адміністративні суди. У мене всіх хороших забирають...»

Додатковими значущими повноваженнями для суддівства та судівництва в цілому наділений голова вищого спеціалізованого суду, який скликає пленум вищого спеціалізованого суду; виносить на розгляд пленуму питання та головує на його засіданнях[59]; а також голова Верховного Суду України, який за посадою входить до складу Вищої ради юстиції [60].

> Процедура призначення на адміністративні посади

Окрім повноважень, на загальне сприйняття значущості посади голови суду та, більше того, на незалежність судочинства, безумовно, впливає процедура призначення. До 12 лютого 2015 року, коли були внесені зміни до Закону України «Про судоустрій та статус суддів», голову суду (окрім голови Верховного Суду України), а також його заступників призначала на посади і звільняла з посад Вища рада юстиції. Голову суду призначали із числа суддів цього суду та за поданням відповідної ради суддів. Така процедура була запроваджена у 2010 році, однак вона не була позбавлена вад і на практиці їй бракувало, щонайменше, прозорості.

Сьогодні голова місцевого суду, його заступник, голова апеляційного суду, його заступники, голова вищого спеціалізованого суду, його заступники обираються на посади строком на два роки, але не більш як на строк повноважень судді,

59 Стаття 34 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17
60 Частина третя статті 41 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

шляхом таємного голосування зборами суддів відповідного суду із числа суддів цього суду більшістю від кількості суддів, які працюють у відповідному суді[61].

Наживо...
«Я подавала документи на посаду голови суду. Я не боялась, але від початку робила це все прозоро – підійшла до чинного голови і сказала: «Я буду складати Вам конкуренцію». Перед тим як зрозуміти для себе, чи можу я бути головою суду, я кілька разів виконувала обов'язки голови суду. Мені тоді хотілося світ перевернути. Мої документи на посаду голови суду навіть ніхто не розглядав. Але ж це так важливо – бути почутим. Коли тебе як суддю не вислухали, це однаково, коли ти як суддя ведеш процес і не даєш людині слова сказати, і це перетворюється на так зване судилище. Звичайно, коли я як суддя слухаю процес, я знаю, що я прийматиму рішення і остаточне слово буде за мною з урахуванням усіх обставин. Але ж ці обставини потрібно почути...»

Для розуміння причин такого становища звернімося до міркувань Віталія Бойка з цього приводу: «Повноваження щодо призначення суддів на адмінпосади, які надали Вищій раді юстиції, – явне порушення Конституції. У ній чітко визначено, чим має займатися Вища рада юстиції. Інших повноважень ніхто їй надати не може. Свого часу суддів призначали на адмінпосади указом Президента. У 2002 р., коли приймався закон «Про судоустрій України», були суперечки. Ми наполягали, що основна фігура в судовій системі – суддя. Він від імені держави виносить рішення, яке підлягає виконанню. Рішення голови як адміністратора не мають державного значення, аби піднімати питання його призначення на такий рівень. Ми вели гострі суперечки з представниками Адміністрації Президента. Врешті-решт було доведено, що Президент такого права не має. Положення ч. 5 ст. 20 закону «Про судоустрій України», відповідно до якого голова суду, його заступник призначаються на посаду та звільняються з неї главою держави, втратило чинність як таке, що є неконституційними (на підставі рішення Конституційного Суду від 16.05.2007). Але ж ці віжки потрібно було комусь тримати. Вирішили, що на ці посади суддів повинен призначати саме державний орган. Це повноваження передали ВРЮ. ...Яке державне значення має посада голови суду, де працює троє суддів? Чому Президент чи ВРЮ має їх призначати? Можливо, це намагання створити механізм, за допомогою якого за певних умов можна впливати на вирішення конкретної судової справи? У цьому я вбачаю одну із загроз незалежності судової влади. Це суперечить принципам і правилам побудови правової держави.»[62]

Вочевидь, кандидат на посаду голови завжди враховував очікування саме органів, наділених повноваженнями рекомендувати, призначати чи обирати

61 Пункт 1-2 частини другої статті 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

62 Інтерв'ю першого голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

його на адміністративну посаду. Однак для суддівства важливо, щоб голова суду відповідав насамперед очікуванням суддів суду, в якому він головуватиме.

Наживо...
«Для мене як для судді голова суду – це людина, якій не байдужий колектив, яка цікавиться життям колективу. Це людина, яка готова чути людей у відкритому спілкуванні, а не на рівні чуток. Голова – це той, хто дбає і ніколи не скаже: «Ну, як нема, то й нема». Це – новатор і людина, яка спроможна думати наперед. Хороший голова суду – це той, хто має авторитет серед колег, але не буває недоступним. Це той, хто на запитання молодого і недосвідченого судді: «Як мені краще повестися у цій ситуації?» – не відповість: «У кодексі все написано!»

З огляду на такі міркування природно було б, щоб саме судді – чи то у формі загальних зборів суддів, чи у формі рад – обирали голів судів. На такому підході наполягав і перший голова Верховного Суду України Віталій Бойко: «Збори суддів – це орган суддівського самоврядування. Свого часу ми наполягали, щоб орган суддівського самоврядування вирішував питання стосовно призначення суддів судів усіх рівнів на адмінпосади. Єдине, що викликало в нас певні сумніви, – вирішення питання призначення, наприклад, голови суду, в якому працюють 3-4 судді. Такі збори суддів можуть довго вирішувати це питання. Тому було запропоновано, щоб ради суддів призначали (вирішували це питання за пропозицією зборів суддів). Але побоялися наділити такими повноваженнями ради суддів. Сказали, що це неправильно. Хоча в Конституції записано: для вирішення питань внутрішньої діяльності судів діє суддівське самоврядування.»[63]

Невід'ємною складовою процедури призначення є термін, на який особу може бути призначено на адміністративну посаду. Сьогодні голову суду та його заступників призначають строком на два роки із правом обіймати одну адміністративну посаду відповідного суду не більш як два строки поспіль[64]. Попри те, що окремі голови судів, з огляду на свої людські якості, зберігають високий рівень мотивації і авторитет серед колег, ротація суддів на адміністративних посадах є необхідною складовою незалежності судочинства.

Наживо...
«Правильно було б, щоб голова обирався колективом, і правильно, мабуть, було б, щоби був якийсь ліміт, обмеження – скільки людина може обіймати цю посаду. Я дивлюся на деяких голів судів, яких я знаю, і розумію, що це правильна формула. Дуже добре було б, якби вони ротувались і обирались колективом. Але, з іншого боку, коли дивишся на

63 Інтерв'ю першого голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm
64 Частина четверта статті 20 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

одного голову... Він, перебуваючи стільки років на своїй посаді, не втрачає ентузіазму і відчуття колективу. Я не знаю, скільки є таких людей.»

«От займає голова суду адміністративну посаду впродовж 20 років. Це людина, яка вже пустила коріння. І їй там комфортно, і мотивації для розвитку щораз менше.»

«Різні етапи життя суду потребують різного стилю керівництва. Не завжди ті навички керівника, які були необхідні на етапі становлення суду, виявляться оптимальними уже за умов налагодженої його роботи.»

«Ротація на адміністративних посадах потрібна як для попередження звикання до свого статусу, так і для перевірки довіри суддівського колективу до твоїх здібностей як лідера.»

За інформацією декана одного з провідних правничих факультетів в Україні, сьогодні серед лідерів у навчанні чоловіки становлять лише 20-30%. Приблизно таким же є й співвідношення активної участі чоловіків та жінок у студентському самоврядуванні чи в університетському житті. Це свідчить про значний інтелектуальний та лідерський потенціал жінок-правників. Водночас у судах жінки-судді обіймають переважно посади заступників голів, а їх частка на посадах голів судів є непропорційно низькою порівняно із часткою жінок у суддівстві. Не маючи статистичної інформації, можна лише припустити, що на такий стан впливає і нинішня роль голови суду, і процедура призначення, про що йшлося вище. Окрім цього, ще одним чинником, який впливає на певну відстороненість жінок від посади голови суду, залишається нерозділений тягар «жіночих» обов'язків у родині.

Наживо...
«Немає такого, що жінки тупіші, що жінки менш відповідальні. Всім відомо, що дівчата краще вчаться і що їх із кар'єри вибиває на певний час народження дітей і пов'язані з цим обов'язки. Переважно ніхто не хоче ці обов'язки ділити, бо наші чоловіки також виховані нашими мамами: «Я сама це все товкла, і нехай вона то все сама тягне». Така вже психологія у нас усталена...»

> Відносини з колективом

З огляду на нинішню роль голови суду та на очікування, які на нього покладає суддівський корпус, голова суду повинен бути лідером для свого колективу. Причому лідером не за посадою, а за сприйняттям своїх колег.

Наживо...
«Голові суду потрібні якості лідера. У складних ситуаціях ти повинен мати такі риси, щоб піти самому супроти течії. Але якщо колеги побачать, що ти проти течії правильно йдеш, то всі підуть за тобою.»

Хоча багато суддів мріють про посаду голови суду, варто усвідомлювати, що лідерські якості рідко можуть бути сформовані уже на посаді. Навпаки, перед прийняттям рішення про зайняття адміністративної посади слід оцінити свій попередній досвід і усвідомити спроможність бути лідером колективу.

Наживо...
«Я на адміністративних посадах, мабуть, народився. Якісь здібності були ще і в дитинстві, в школі, в армії. Спочатку працював просто суддею. Потім перейшов в інший районний суд, де став головою, потім з'єднали міський і районний суд, і я став головою міськрайонного суду. Тоді перейшов в апеляційний суд, де став головою. Тому адмінпосади мені рідні...»

Однак бути лідером – це не лише вміти приймати рішення. Бути лідером – це означає мати повагу і довіру своїх колег-суддів. Досягнути цього голова суду може лише тоді, коли вмітиме сам поважати і чути своїх колег.

Наживо...
«На мій погляд, перше, що необхідно голові суду, – це повага до своїх колег. У нас часто буває, що коли приходить людина без поваги до своїх колег, то стає або диктатором, або деспотом. Якщо це не ґрунтується на взаємній повазі, то тоді голова суду залишається один. Він не має ні підтримки колективу, ні розуміння.»

«Голова суду, коли пропонував мені склад колегії, сказав: «Я вважаю, що головне, щоб у колегії було психологічно комфортно працювати». І справді, я спостерігаю: якщо колегія не може спрацюватися через особистісні фактори, голова суду іде назустріч, щоб її переформатувати.»

З огляду і на нинішні повноваження голови суду, і на процедуру призначення, і на загальне сприйняття його як «керівника установи», і на очікування суддів-колег, мабуть, найбільшим викликом для голови суду залишається пошук збалансованого стилю управління. Для голови суду важливо зберегти незалежність і від органів, відповідальних за його призначення, і від органів державної влади, які вирішують долі приміщень судів і суддівських помешкань. Голова суду повинен знаходити аргументи, достатні для того, щоб переконати своїх колег, але не має права сприймати їх, як підлеглих.

Наживо...
«Що стосується мого стилю управління – то це доброта, поєднана з вимогливістю. Це повинно бути одночасно. Але вимогливість не повинна переходити у самодурство. Повинна бути відповідальність, але водночас і доброзичливість. Хоча у нас є й інші погляди на адміністрування, які базуються на інших вимогах: чітка дисципліна, чітке розуміння своїх посадових обов'язків. Але той, хто перетворює суд на державну інституцію, засновану на принципах централізму, той формує уже не суд, а якусь судову інстанцію, яка виконує якісь судові функції...»

5. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ СУДДІ

Прірва у нас і попереду, і позаду: попереду прірва зухвальства, а позаду – обережності.

Вінстон Черчіль

> Підстави дисциплінарної відповідальності суддів

Ще одним невід'ємним елементом ефективності та незалежності судочинства є відповідальність суддів. Зважаючи на статус судді та значення його рішень для суспільства, важливо гарантувати професійність та ефективність суддівства. Як ми уже згадували, визначальний вплив на професійність суддів має процедура добору, впродовж якої держава повинна перевірити фаховий рівень та морально-етичні якості майбутнього судді. Однак що робити, якщо під час виконання своїх обов'язків суддя дає підстави сумніватися у його фаховості чи моральності? Для цього існує інститут відповідальності суддів, передусім дисциплінарної.

Водночас відповідальність суддів є невід'ємним атрибутом незалежності судочинства. Законодавче закріплення підстав притягнення до дисциплінарної відповідальності, їх чіткість та вичерпність, а також прозорість процедури притягнення до дисциплінарної відповідальності та незалежність дисциплінарного органу покликані убезпечити суддів від впливу та свавільної розправи над ними.

Сучасний європейський стандарт наголошує на тому, що підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності може стати неспроможність судді сумлінно та ефективно виконувати свої обов'язки, водночас застерігаючи, що суддя не може нести відповідальність за рішення, скасовані судами вищої інстанції[65].

Український законодавець вважає, що суддю слід притягати до дисциплінарної відповідальності з таких підстав[66]:

- незаконна відмова в доступі до правосуддя або інше істотне порушення норм процесуального права під час здійснення правосуддя;

65 Пункти 69-70 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

66 Частина перша статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

- незазначення в судовому рішенні мотивів прийняття або відхилення аргументів сторін щодо суті спору;
- порушення засад гласності і відкритості судового процесу, рівності всіх його учасників перед законом і судом, змагальності сторін та свободи в наданні ними суду своїх доказів і у доведенні перед судом їх переконливості;
- незабезпечення обвинуваченому права на захист, перешкоджання реалізації прав інших учасників судового процесу;
- порушення правил щодо відводу (самовідводу);
- безпідставне затягування або невжиття суддею заходів щодо розгляду заяви, скарги чи справи протягом строку, встановленого законом, зволікання з виготовленням вмотивованого судового рішення, несвоєчасне надання суддею копії судового рішення для її внесення до Єдиного державного реєстру судових рішень;
- умисне або у зв'язку з очевидною недбалістю допущення суддею, який брав участь в ухваленні судового рішення, порушення прав людини і основоположних свобод;
- розголошення суддею таємниці, що охороняється законом, у тому числі таємниці нарадчої кімнати, або інформації, що стала відомою судді під час розгляду справи у закритому судовому засіданні;
- неповідомлення суддею органів суддівського самоврядування та правоохоронних органів про випадок втручання в діяльність судді щодо здійснення правосуддя,
- неповідомлення або несвоєчасне повідомлення Ради суддів України про реальний чи потенційний конфлікт інтересів судді
- втручання у процес здійснення судочинства іншими суддями;
- неподання або несвоєчасне подання для оприлюднення декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, в порядку, встановленому законодавством у сфері запобігання корупції, або зазначення в декларації особи, уповноваженої на виконання функцій держави або місцевого самоврядування, завідомо неправдивих відомостей або умисне незазначення відомостей, передбачених законодавством;
- використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди, якщо таке правопорушення не містить складу злочину або кримінального проступку;
- допущення суддею недоброчесної поведінки, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим доходам;

- ненадання інформації або надання завідомо недостовірної інформації на законну вимогу члена Вищої кваліфікаційної комісії суддів України та/або члена Вищої ради юстиції;
- визнання судді винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією, у випадках, установлених законом.

На окрему увагу заслуговує можливість притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності, якщо суддя систематично або одноразово грубо порушив правила суддівської етики, що підриває авторитет правосуддя, у тому числі прояв неповаги під час здійснення судочинства до інших суддів, адвокатів, експертів, свідків чи інших учасників справи у закритому судовому засіданні[67]. Якщо інші зазначені у законі підстави є більш вимірними і можуть бути фактично підтверджені, то оцінка порушення правил суддівської етики залежить виключно від розсуду того, хто оцінюватиме. Тим паче невимірними є такі показники, як «систематичне» або «грубе одноразове» порушення. Метою формування етичних правил поведінки судді не було закладення критеріїв для притягнення до дисциплінарної відповідальності. Саме тому міжнародна практика у сфері судівництва розрізняє необхідність дотримання етичних норм та підстави дисциплінарної відповідальності, наголошуючи, зокрема: «Важливо не плутати етичні принципи з дисциплінарними питаннями. Навпаки, необхідно визнати, що етичні принципи випливають із професійного досвіду всіх суддів і запроваджені для того, щоб сприяти правосуддю взагалі, а також кращому розумінню роботи суддів. Етичні принципи повинні також допомагати розвиткові суддівської культури»[68].

Для кожного окремого судді будь-яка дискреція щодо того, яке рішення чи дія може бути підставою для притягнення до дисциплінарної відповідальності, формує невпевненість у своїх діях і, зрештою, впливає на його чи її незалежність. Поки що не додає чіткості і практика дисциплінарних органів.

Наживо...
«Якщо говорити про дисциплінарну практику, то сьогодні це формулюється лише на рівні тез. Тут важливо розуміти підходи у прийнятті рішення, бо статистика є показником лише проміжку часу.»

67 Пункт три частини першої статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

68 Пункт 6 Висновків першої експертної комісії міжнародної асоціації суддів «Правила етичної поведінки суддів, їх застосування та додержання» (31.10 – 04.11.2004 р., Вале-де-Браво).

Нинішня практика дисциплінарних проваджень свідчить, що більшість суддів були притягнуті до дисциплінарної відповідальності за порушення строків розгляду справ[69].

Наживо...
«Сам навіть ініціював притягнення до дисциплінарної відповідальності. Когось притягли, когось ні. Переважно це було пов'язано із порушенням строків розгляду справи. Бачимо, що замість 6 місяців вона розглядається 5 років і жодної підстави, щоб вона так затягувалась, нема.»

Водночас слід відзначити як досягнення українського законодавця те, що скасування або зміна судового рішення уже не може бути підставою для дисциплінарної відповідальності судді, який брав участь у його ухваленні. Винятком з цього правила може бути скасування рішення внаслідок умисного порушення суддею норм права чи неналежного ставлення до службових обов'язків[70].

> Відповідальність за порушення присяги

Конституція України гарантує незалежність суддів, зокрема, шляхом визначення підстав звільнення судді з посади. До таких підстав належать закінчення строку, на який його обрано чи призначено; досягнення суддею шістдесяти п'яти років; неможливість виконувати свої повноваження за станом здоров'я; порушення суддею вимог щодо несумісності; набрання законної сили обвинувальним вироком щодо нього; припинення його громадянства; визнання його безвісно відсутнім або оголошення померлим; подання суддею заяви про відставку або про звільнення з посади за власним бажанням; а також порушення суддею присяги[71].

На жаль, остання із підстав сьогодні є предметом неоднозначного та часом свавільного застосування. З одного боку, важко не погодитись із Віталієм Бойком, який зазначає: «Якщо присяга є й ми не можемо від неї відмовитися, то потрібно дивитися, чи дотримується її особа, яка склала цю присягу. Найголовніше в присязі – чесно й сумлінно виконувати свої обов'язки. Суддя має бути авторитетом, йому повинні довіряти громадяни»[72]. З іншого ж боку, саме тлумачення поняття «присяга» та ознак, які свідчать про її порушення, дає підстави для свавільного застосування цієї норми для покарання суддів.

---

69 Див., зокрема: http://www.pravo.org.ua/2010-03-07-18-06-07/214-dystsyplinarna-vidpovidalnist-suddiv/1324-reiestr-dystsyplinarnykh-sprav-suddiv-2012-rik.html

70 Частина друга статті 92 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

71 Стаття 126 Конституції України від 28 червня 1996 року.

72 Інтерв'ю першого Голови Верховного суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

Суддя, вступаючи на посаду, присягає «об'єктивно, безсторонньо, неупереджено, незалежно та справедливо здійснювати правосуддя, підкоряючись лише закону та керуючись принципом верховенства права, чесно і сумлінно виконувати обов'язки судді, дотримуватися морально-етичних принципів поведінки судді, не вчиняти дій, що порочать звання судді та принижують авторитет судової влади"[73].

Законодавець визнає порушення суддею присяги у такий спосіб:

- суддя вчинив дії, що порочать звання судді або підривають авторитет правосуддя;
- суддя вчинив дисциплінарне правопорушення, маючи непогашене дисциплінарне стягнення (крім попередження та догани), або має два непогашених дисциплінарних стягнення;
- установлено факт недоброчесної поведінки судді, у тому числі здійснення суддею або членами його сім'ї витрат, що перевищують доходи такого судді та доходи членів його сім'ї; встановлення невідповідності рівня життя судді задекларованим ним та членами його сім'ї майну і доходам; використання статусу судді з метою незаконного отримання ним або третіми особами матеріальних благ або іншої вигоди;
- суддю визнано судом винним у вчиненні корупційного правопорушення або правопорушення, пов'язаного з корупцією[74].

Безумовно, суддя повинен дбати передусім про свою репутацію і про те, щоб його рішення чи поведінка ніколи не були предметом оцінювання дисциплінарних органів. Але суддя також повинен розуміти підстави для своєї професійної відповідальності, критерії їх оцінювання та наслідки їх порушення. Сьогодні факти, які свідчать про порушення суддею присяги, мають бути встановлені Вищою кваліфікаційною комісією суддів України або Вищою радою юстиції, а звільнення судді з посади на підставі порушення ним присяги ініціює Вища рада юстиції після розгляду цього питання на її засіданні[75]. І хоча Вищий адміністративний суд України наголошує, що «порушення присяги є проступком, який за своєю суттю повинен бути не просто порушенням дисциплінарних стандартів, а серйозним і неприпустимим діянням»[76], практика звільнення суддів з посади у зв'язку з порушенням присяги поки що не може цього підтвердити. Для розуміння причин і наслідків такої практики

73 Стаття 56 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

74 Частина друга статті 97 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

75 Стаття 116 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. // Джерело в Інтернеті: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

76 Див. Постанову Вищого адміністративного Суду України від 02.11.2010 р. у справі № П-112/10. // Джерело в Інтернеті: http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/12192359

можна звернутися до коментаря Віталія Бойка: «От дивіться: член ВРЮ має право ініціювати питання щодо звільнення судді за порушення присяги. До чого це може призвести? Будь-який зацікавлений член ВРЮ може звернутися з таким поданням. Може й не звернутися, але ж суддя знає: член ВРЮ має на це право. Чи проглядається тут загроза суддівській незалежності? Мабуть, що так»[77].

> Процедура (прозорість, безсторонність)

Для судді важливо не лише знати чіткі критерії, які можуть стати підставою для притягнення його чи її до дисциплінарної відповідальності, а й усвідомлювати, що процедура оцінювання його проступку буде прозорою, що він чи вона матиме змогу висловити свої заперечення чи спростування і що орган, який прийматиме рішення про притягнення до відповідальності, буде фаховим, незалежним та безстороннім.

Сьогодні у європейській практиці невід'ємною складовою дисциплінарного провадження є незалежність органу, який здійснює провадження, гарантії справедливого провадження із правом судді оскаржити рішення дисциплінарного органу чи накладене стягнення[78].

В Україні дисциплінарним провадженням визнається процедура розгляду звернення з метою встановлення обставин, що можуть бути підставою дисциплінарної відповідальності судді[79]. Право на звернення зі скаргою чи заявою щодо поведінки судді має кожен, кому відомі такі факти[80]. Законодавець застерігає від зловживання правом звернення до органу, уповноваженого здійснювати дисциплінарне провадження, у тому числі від ініціювання питання відповідальності судді без достатніх підстав, та від використання такого права як засобу тиску на суддю у зв'язку зі здійсненням ним правосуддя. Окрім цього, законодавець дозволяє органу, уповноваженому здійснювати дисциплінарне провадження, не розглядати заяву чи повідомлення, які не містять відомостей про наявність ознак дисциплінарного проступку судді, а також анонімних заяв та повідомлень[81].

---

77 Інтерв'ю першого Голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Джерело в Інтернеті: Дайджест Центру суддівських студій http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

78 Пункт 69 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

79 Частина перша статті 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

80 Частина друга статті 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

81 Частина четверта та п'ята статті 93 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Органами, уповноваженими здійснювати дисциплінарне провадження щодо судді, є: Вища кваліфікаційна комісія суддів України – щодо суддів місцевих та апеляційних судів; Вища рада юстиції – щодо суддів вищих спеціалізованих судів та суддів Верховного Суду України[82]. Як ми уже згадували, порядок формування дисциплінарного органу має значення для того, щоб убезпечити суддю від тиску, зокрема політичного, і гарантувати незалежність судочинства. Віталій Бойко, який свого часу, як голова Верховного Суду за посадою входив до складу Вищої ради юстиції, поділився тими загрозами, які закладені у складі та порядку формування дисциплінарного органу:

«На практиці розгляду окремих питань я побачив, як може згуртуватися прокуратура, адвокатура тощо проти конкретного кандидата. Я зрозумів, що такий склад Вищої ради юстиції – явна загроза незалежності суддів. Україну жорстко критикує європейська спільнота, що наша держава порушила загальні підходи, стандарти, які мають забезпечити незалежне функціонування судової гілки влади... У 2010 р. змінили підходи до формування Вищої ради юстиції. Однак смішно звучить, що і Верховна Рада, і всеукраїнська конференція працівників прокуратури, і з'їзд адвокатів призначають до складу Вищої ради юстиції членів із числа суддів. Не випадково Європейський суд з прав людини в справі «Олександр Волков проти України» звернув увагу й на цей момент: таке поповнення Вищої ради юстиції не суддівським корпусом, а іншими структурами не є правильним, є сумнівним. Ось така проблема сьогодні в нас є»[83].

Європейські інститути, зокрема Венеційська комісія, у своїх висновках неодноразово наголошували на тому, що до складу суддівських дисциплінарних органів не повинні входити представники законодавчої чи виконавчої влади, оскільки їхня участь у дисциплінарному провадженні проти суддів «зазіхає на розподіл владних повноважень у державі в спосіб, який не видається сумісним із принципом незалежності судової влади»[84]. Заради гарантування незалежності судівництва, передусім від втручання з боку законодавчої та виконавчої влади, органи, які уповноважені здійснювати дисциплінарне провадження проти суддів, мають бути сформовані з числа самих суддів чи суддів у відставці.

---

82 Стаття 94 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

83 Інтерв'ю першого Голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

84 Пункти 57-58 Спільного експертного висновку щодо проекту Закону України «Про судоустрій і статус суддів», підготовленого Європейською комісією за демократію через право (Венеційською комісією) і Дирекцією з технічного співробітництва Генеральної Дирекції прав людини та правових питань Ради Європи. Ухвалений Венеційською комісією на 82-ому пленарному засіданні (Венеція, 12-13 березня 2010 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.scourt.gov.ua/clients/vs.nsf/0/31442ab10276912bc22576f2003e0acc/$FILE/CDL-AD(2010)003-ukr.pdf

В Україні до такого підходу висловлювалися застереження, зумовлені тим, що судді потребують контролю «ззовні», оскільки їхня корпоративність не дасть їм можливості бути об'єктивними щодо своїх колег. Однак переконливішою, на наш погляд, є інша думка. Якщо держава вкладає такі значні ресурси, добираючи і навчаючи суддів, то вона повинна довірити їм кваліфіковану оцінку порушень з боку своїх колег. Якщо суддя, обравши свій фах, проходить такі складні інтелектуальні і психологічні випробування, то він чи вона будуть насамперед зацікавлені в утвердженні чистоти та престижу свого фаху. На користь цієї думки свідчить і позиція першого голови Верховного Суду України: «Свого часу були дисциплінарні колегії обласного суду, Верховного Суду, які розглядали питання притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. З власного досвіду знаю: судді більш критично оцінюють недоліки в роботі колег, виявлені в процесі проведення перевірки фактів, викладених у скарзі. Не було тієї суддівської корпоративності, про яку так часто говорять і якої інколи так бояться чиновники. Говорили, що ми створюємо закриту корпоративну систему, яка сама себе захищає. На засіданнях Вищої ради юстиції саме судді виявляли нетерпимість до грубих порушень, які допускали судді… З того моменту, як звільнення за порушення присяги стало предметом звернення до Європейського суду з прав людини, кожен багато що зрозумів… Це дієвий фактор у суддівському середовищі»[85].

Ще одним чинником, який впливає на незалежність судової влади, є прозорість та неупередженість процедури розгляду справ про притягнення суддів до дисциплінарної відповідальності. Суддя, окрім того, що повинен бути обізнаним, має бути поінформованим про можливі підстави притягнення його чи її до дисциплінарної відповідальності і переконаним у неупередженості органу, який розглядатиме його справу; знати про факти, які стали підставою для відкриття дисциплінарного провадження, мати можливість надати пояснення чи спростування таких фактів і, зрештою, у випадку незгоди із рішенням дисциплінарного органу мати змогу таке рішення оскаржити.

Український законодавець гарантує розгляд дисциплінарної справи проти судді за участю особи, за зверненням якої відкрито справу, та судді, стосовно якого відкрито справу. Процес розгляду дисциплінарної справи є змагальним, і кожен, передусім суддя, може надавати пояснення, ставити запитання учасникам провадження, висловлювати заперечення, заявляти клопотання і відводи[86].

85 Інтерв'ю першого Голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

86 Частини десять - тринадцять статті 95 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Законодавець також гарантує, що під час обрання дисциплінарного стягнення стосовно судді буде враховано характер проступку, його наслідки, особу судді, ступінь його вини, обставини, що впливають на можливість притягнення судді до дисциплінарної відповідальності[87]. Зрештою, навіть у випадку прийняття рішення про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддя повинен мати інструменти для перегляду такого рішення.

Наживо...
«А чи є у судді взагалі захист? Суддю можна покарати, якщо він прийняв неправосудне рішення. А якщо його обмовили або якщо на нього був тиск? Чи може він піти кудись і поскаржитися? Чи є якийсь захист? Чи є якийсь продух?»

Сьогодні суддя може оскаржити рішення Вищої кваліфікаційної комісії суддів України про притягнення його до дисциплінарної відповідальності до Вищої ради юстиції або до суду в порядку, передбаченому Кодексом адміністративного судочинства України, не пізніше одного місяця з дня вручення йому чи отримання ним поштою копії рішення[88]. А рішення Вищої ради юстиції про притягнення до дисциплінарної відповідальності та про звільнення за порушення присяги – безпосередньо до Вищого адміністративного суду України. На жаль, нинішня процедура перегляду рішень про притягнення судді до дисциплінарної відповідальності та про звільнення судді за порушення присяги не може вважатися досконалою.

Підтвердження цього можна знайти в оцінці дисциплінарної практики в Україні Європейським судом з прав людини, який, зокрема, ставить під сумнів ефективність перегляду рішень дисциплінарного органу, зважаючи на те, що «ВАСУ наділений повноваженнями визнати такі рішення незаконними, не маючи процесуальної можливості скасувати їх і за необхідності вжити подальших відповідних заходів. Хоча при визнанні рішення незаконним, як правило, не виникає жодних юридичних наслідків, Суд вважає, що нездатність ВАСУ формально скасувати оскаржене рішення та відсутність норм, що стосуються подальшого перебігу подій у дисциплінарному провадженні, викликає суттєву невизначеність щодо того, якими є реальні правові наслідки такого судового розгляду. Судова практика, що склалася в цій сфері, може бути показовою. Уряд надав копії рішень національних судів у двох справах. Однак ці приклади свідчать, що після того, як ВАСУ визнав звільнення суддів незаконними, позивачі були змушені ініціювати окреме провадження для поновлення на посаді. Ці документи не додають до розуміння того, як має відбуватися дисциплінарне провадження (зокрема, які кроки повинні вжити

87 Частина друга статті 96 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

88 Частина перша статті 99 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

залучені органи після того, як оскаржені рішення були визнані незаконними, і часові рамки для вжиття цих кроків), але свідчать про те, що автоматичного відновлення судді на посаді виключно на основі декларативного рішення ВАСУ не існує. Таким чином, надані матеріали вказують на обмежені правові наслідки, що виникають з перегляду таких справ ВАСУ, і посилюють побоювання Суду щодо здатності ВАСУ ефективно вирішити питання і забезпечити достатній розгляд справи»[89]. Суд також наголошує, що самі судді ВАСУ, які переглядають рішення у дисциплінарних справах, перебувають «під дисциплінарною юрисдикцією ВРЮ. Це означає, що ці судді також могли бути піддані дисциплінарному провадженню ВРЮ»[90].

Узагальнюючи роль Вищої ради юстиції у гарантуванні незалежності судочинства під час дисциплінарного провадження, звернемося ще раз до слів Віталія Бойка: «Є немало людей, які хотіли б підмочити репутацію судді, котрий веде себе принципово, об'єктивно приймає рішення. На жаль, є такі люди. Головне, аби члени Вищої ради юстиції не піддавалися жодному впливу, а приймали рішення, дотримуючись закону, і як підказує совість. Тоді й судді відчуватимуть себе більш захищеними»[91].

89 Рішення ЄСПЛ у справі «ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВ ПРОТИ УКРАЇНИ». – П. 125-126.
90 Рішення ЄСПЛ у справі «ОЛЕКСАНДР ВОЛКОВ ПРОТИ УКРАЇНИ». – П. 130
91 Інтерв'ю першого голови Верховного Суду України Віталія Бойка // Дайджест Центру суддівських студій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.judges.org.ua/dig4239.htm

6. ТИСК НА СУДДЮ

Я лицар і поет, не схожий на ханигу.
Я не служу чужому королю.
У відблиску меча читаю древню книгу
і даму серця здалеку люблю.
І хоч у мене приятелі щирі,
але я знаю, що таке любов,
і не хвалюся друзям у трактирі,
як я заліз до неї у альков!
А наш король, а ми його васали,
а чорт візьми, я теж його васал.
Усі йому вже оди написали,
лиш я йому ще оди не писав.
І хоч живу я з королем не в мирі,
бо не люблю присвячувати од,
я друзям не підморгую в трактирі —
мовляв, який король наш ідіот!
Мене куплять і спродувать не раджу,
моя душа не ходить на базар.
А не клянусь, тому що я не зраджу,
і вже не раз це в битвах доказав.
І хоч на світі сторони чотири,
я тут живу, бо я цей край люблю.
І не боюсь донощика в трактирі,
бо все кажу у вічі королю!

Ліна Костенко

> Тиск як посягання на суддівську незалежність

Ми уже наголошували на тому, що особа, котра має намір стати суддею, мусить вміти приймати рішення незалежно. Було згадано низку інститутів, метою яких є захист суддівської незалежності. Ми ще й далі говоритимемо про незалежність як невід'ємну людську якість судді, процесуальну незалежність тощо. Чому ж суддівська незалежність настільки значуща?

«Метою суддівської незалежності є гарантувати кожній особі основоположне право на розгляд її справи справедливо, на основі закону та без будь-якого зовнішнього втручання. Незалежність кожного окремого судді є гарантією незалежності судівництва в цілому. Таким чином, незалежність судді є

фундаментальним аспектом верховенства права»[92]. Ця формула, запропонована Комітетом Міністрів Ради Європи, є кристалізованим досвідом демократичної європейської традиції судівництва. Вона надзвичайно вдало ілюструє значення незалежності кожного судді для гарантування верховенства права у державі, а також для захисту прав окремої людини і утвердження справедливого суду, які є, зі свого боку, обов'язковими передумовами верховенства права.

Таким чином, для держави гарантувати незалежність судді, а для судді – боронити її означає утверджувати верховенство права. Сьогодні держава гарантує незалежність судді, формуючи відповідні інститути, такі як особливий порядок призначення, обрання, притягнення до відповідальності та звільнення; недоторканність судді; незмінюваність судді; порядок здійснення судочинства, визначений процесуальним законом, таємниця ухвалення судового рішення; відповідальність за неповагу до суду; функціонування органів суддівського самоврядування; забезпечення особистої безпеки судді; право судді на відставку. Окрім іншого, держава встановлює ще й заборону на «втручання у здійснення правосуддя»[93] та «вплив на суддів у будь-який спосіб»[94]. Проте якщо у першому випадку держава ставить перед собою вимоги щодо того, що вона повинна зробити, то у другому – щодо того, чого вона сама у жодному разі робити не повинна та за що має встановити відповідальність. Більше того, усе, що держава не захотіла чи не змогла зробити для того, щоб гарантувати незалежність судді, стає формою впливу на нього. Власне, про це йшлося у розділі, присвяченому відповідальності судді, та інших розділах.

Однак є форми впливу, від яких складно уберегти суддю навіть за наявності й дієвості усіх інститутів. Судді доводиться щоденно боронити і утверджувати свою незалежність від тиску, який є однією із складових суддівської професії. Коли ми чуємо вислів «тиск на суддю», то насамперед думаємо про певні активні дії, спрямовані проти судді. Однак сьогодні «тиск» є надзвичайно багатогранним поняттям.

Наживо...
«Суддя може переживати різні форми тиску. Тиск може бути прямим, фізичним, як особисті погрози чи погрози родині. Але може бути й інший тиск – морально-психологічний. Коли на тебе косо дивиться колектив, коли обмежують кількість справ до розгляду, коли не беруть твоїх рідних на роботу – це все форми тиску.»

---

92 Пункти 3-4 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

93 Пункт 5 частини четвертої статті 48 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

94 Частина друга статті 126 Конституції України від 28 червня 1996 року.

Мабуть, немає держави, у якій тиск на суддівство був би цілковито відсутній. Однак обсяг та інтенсивність такого тиску суттєво різниться і залежить від рівня політичної культури суспільства, юридичної культури виконавчої та законодавчої влади та професійної культури самого суддівства. Культуру ж, яка є явищем ціннісним, не можна визначити у законі, її слід розвивати кожному в собі, обстоюючи ті цінності, які є притаманними саме для тієї культури, до якої ми прагнемо.

Нинішній український суддя може зазнавати тиску від будь-кого: від рідних чи друзів, від сторін і прокурора, від голови суду і колег, від народного депутата чи глави держадміністрації, від засобів масової інформації чи громади, в якій живе суддя. Безумовно, будь-який тиск є впливом на незалежність окремого судді, загрозою незалежності й авторитету судової влади, загрозою правам людини, які суддя під тиском не зможе захистити, і, зрештою, загрозою верховенству права. Але сумнівно, що ті, хто готовий чинити на суддю тиск, переймуться такими аргументами. Водночас це саме ті аргументи, які повинен пам'ятати сам суддя, відстоюючи свою незалежність в умовах тиску, оскільки саме заради цих цінностей функціонує суддівство. І якщо не заради відстоювання цих цінностей, то заради чого суддя прийшов у професію?

Під дією тиску суддя може поступитися своїми принципами чи переконаннями, можливо, навіть очікуючи, що цього ніхто не помітить. Але якщо після ухвалення такого рішення у судді виникне потреба перед кимось близьким все ж виправдати свою позицію, це означатиме, що така позиція стала помітною для всіх. І судді слід пам'ятати, що іншого способу виправдати себе, аніж викласти свою позицію у судовому рішенні, у нього не буде.

Наживо...
«Суддя, який один раз став рабом, уже ніколи не зможе піднятися з колін. Не можна доводити суддю до стану, щоб він почував себе рабом.»

> Зовнішній тиск

Як ми згадували, тиск на суддю може мати найрізноманітніші прояви. Значною мірою тиск на суддю пов'язаний із справами, які він розглядає, і здійснюється з-поза меж суду.

Якщо предметом позову є значні фінансові ресурси, суддя може отримувати відверті погрози від сторін.

Наживо...
«В одній із справ усі члени колегії отримали реальні погрози від сторони у разі вирішення спору не на її користь. Приймати рішення було складно як з огляду на

погрози, так і з огляду на майбутнє рішення касаційної інстанції. Однак усі судді – члени колегії зрештою зійшлися на такому: прийняття рішення на підставі погроз жодним чином не гарантуватиме їм безпеки, але прийняття законного рішення на підставі переконань гарантуватиме їм можливість подальшого захисту і право на відстоювання своєї позиції».

Такі самі форми тиску можливі й під час розгляду суддею кримінальних справ. Кримінальний процес, окрім іншого, несе ще й загрозу безпеці судді, пов'язану із безпосереднім зіткненням із кримінальним світом.

Наживо...
«Прямого тиску мені не довелось відчувати, але коли я слухав деякі справи, перш ніж перейти дорогу, я 10 разів дивився у різні боки. Виявляв за собою певне спостереження. Страх був.»

Окремою категорією справ, під час розгляду яких суддя може відчувати прямі чи опосередковані форми тиску, є справи, пов'язані з політичним, зокрема виборчим процесом.

Наживо...
«Під час виборів тут бігав один ображений кандидат і фотографував. От іде суддя, а він фотографує. Провокує ситуацію. Було, що стоять із барабанами – якась політична сила. Писали статтю про те, що у мене костюм новий за 15 тисяч доларів, запонки 12 тисяч. Які там долари – 120 гривень...»

«Треба бути готовим до розгляду спорів у межах політичного процесу. Тому що перед засіданням ти спостерігаєш, як сторони абсолютно спокійно вітаються і розмовляють між собою. А заходять у процес – і відразу по різні боки барикади. Бо фактично судовий процес для кожного з них – це засіб для агітації.»

«Вибори були і будуть... Але у будь-якому разі ти розумієш, що головне – прийняти законне обґрунтоване рішення. Тоді ти захищений від усього. Бо коли тебе запитають, ти маєш бути впевнений у своїй позиції. Це найголовніший захист.»

На жаль, для України поки що залишається притаманним намагання органів виконавчої влади впливати на здійснення судової функції.

Наживо...
«Намагання місцевої еліти впливати на суд і на голову суду було, є і буде. А як баланс шукати... Передусім перевірити себе, наскільки ти міцний. Якщо ним хтось намагається керувати, він може або пояснити свою позицію, або просто вчинити так, як вважає за потрібне. І більше не проситимуть... Чекатимуть нового голову... І навіть докладатимуть до цього зусиль. Але ж нового голову знайти не так просто.»

«Треба вміти себе поставити у спілкуванні з керівництвом району чи області. От виникла ситуація, коли голова районного суду прийшов і сказав: «От, тут дзвонить голова райдержадміністрації. Ми повинні до нього під'їхати». Але відповідь у таких випадках у мене проста: «Я у цьому районі є суддею, який підпорядкований лише закону, а не главі райдержадміністрації.»

Ми окремо говоритимемо про роль засобів масової інформації у висвітленні роботи суду. Однак медіа можуть слугувати як засобом контролю за незалежністю суду, так і підриву авторитету та довіри до суду.

Наживо...
«Преса, на жаль, рідко зацікавлена у безсторонньому висвітленні перебігу судового процесу чи суті певної справи.»

Засобам масової інформації слід брати до уваги той факт, що і судочинство, і життя суддів завжди були, є і залишатимуться у сфері суспільного інтересу. Однак також слід пам'ятати, що єдиний спосіб, у який суддя може контактувати із суспільством, – це через своє рішення. Що б не було написано чи сказано у засобах масової інформації, жоден суддя не зможе це спростувати, оскільки такою є природа суддівської функції.

Природа журналістського фаху схожа на суддівську, у вимогах у першу чергу щодо незалежності та неупередженості. Можливо, журналістам варто замислитись над тим, що, формуючи думку суспільства щодо суддів у стані залежності та упередженості, вони, окрім іншого, впливають і на суддівську незалежність.

Наживо...
«Зараз тільки потрапила справа до суду – це рішення буде незаконне. Або там, де дуже великі бізнес-інтереси, той, хто займається тими питаннями, відразу навішав ярлики на суд. Що він непрофесійний, і нездатний, і заангажований. Думаю, частіше від слабкості позиції намагаються такими шляхами впливати.»

«Проблема є у довірі суспільства до суду. Закладаючи ідеалістичні або надмірні вимоги до суду, ви закладаєте підвалини для того, щоб суд ніколи не став незалежним.»

> Тиск усередині суду

Судді доводиться боронити свою незалежність не лише від зовнішнього тиску, а почасти і від тиску всередині суддівських інститутів. Ми уже згадували про роль голови суду і про те, наскільки сьогодні ефективність голови залежить від його чи її особистісних якостей. Оскільки людська природа є різною, то це відповідно відображено і у сегменті голів судів.

Наживо...
«Як правило, тиск на суддю здійснюється через голову суду. Хтось міг вийти на голову суду, і той, зі свого боку, міг рекомендувати судді, щоб він «у зв'язку з тим, що існує певна думка», постановив певне рішення. Може зманіпулювати: «А ти не подумав, що за твоїми плечима стоїть колектив, і якщо ти рішення не постановиш, суду не виділять квартир. А твої колеги досі орендують житло...» Це, безумовно, є страшенним психологічним тиском... Але... Сила дії дорівнює силі протидії. Має бути стержень усередині. Чому задля того, щоб хтось отримав квартиру, я повинен необґрунтовано засудити людину? Це ж буде неправосудне рішення. Чого я боюся більше? Якщо я й боюся гніву голови, то це для мене є меншим страхом, аніж постановити неправосудне рішення. Тому чим більшим був тиск, тим впевненішою була моя відповідь: «Рішення буде законним...»

«Коли виникали спроби тиску з боку голови суду, важливо було зробити так, як велів закон, і цього виявлялося достатньо. Тобто і у своїй поведінці, і у своєму рішенні важливо не відступити від закону. Я сказала одне: «За цей документ несу відповідальність я, і підпис ставлю я. Ви поза кадром залишаєтеся. Я ж хочу жити спокійно зі своєю совістю і дивитись людям в очі». А потім при нагоді, коли сам голова суду схожу справу розглядав, я його запитала: «Ви б таке рішення прийняли і підписали?» Він відповів: «Ні». – «А чому ж тоді, – кажу, – Ви очікуєте від мене, що я це повинна зробити? Зробіть Ви. Чому ні?» І от з того часу схожих запитань не виникає.»

Історичну обумовленість сприйняття ієрархічної вищості суддів вищих інстанцій ми описали вище. Такий культурний феномен у суддівстві, окрім іншого, несе у собі загрозу суддівській незалежності через спокусу суддів із вищих інстанцій вплинути на рішення своїх колег із нижчих інстанцій і, що важливіше, через готовність суддів із нижчих інстанцій такий вплив сприйняти.

Наживо...
«Я ніколи не дозволю собі жодного звернення до судді першої інстанції із будь-яким проханням. Але і запобігти дзвінкам йому із Києва я також не зможу. І це уже залежить від судді – наскільки він готовий вистояти під тиском і відстояти свою позицію.»

ЯКОСТІ, ЦІННОСТІ ТА ПРІОРИТЕТИ СУДДІ

7. ЯКОСТІ ТА ЦІННОСТІ СУДДІ

Цінності – це досвід людства, який зберігається в церкві, релігії, науці, мистецтві, культурі, але головне – в людях. І немає когось одного, хто може диригувати цінностями і вказувати на їхню правильність. Цінність – це колективний продукт, випробуваний життям, досвідом протягом багатьох років. Немає монополії над цінностями. Цінне – це мудрість, яка прийшла нам від Бога і мудрих людей на землі.

Блаженнійший Любомир Гузар

Совість завжди бездоганно вихована, а тому досить швидко перестає спілкуватися з тими, хто не бажає її чути.

Семюель Батлер

Серце, що додержує законів моральності, – невичерпне джерело з водою. З водою чистою, прозорою, смачною, здоровою, для всього придатною, прекрасною, корисною, такою, що не містить у собі нічого шкідливого.

Епіктет

Секрет полягає не в умінні поводитися добре чи погано або взагалі у будь-який спосіб, а в умінні поводитися з усіма однаково. Одним словом, чинити так, ніби ти на небі, де немає пасажирів третього класу і всі безсмертні душі рівні між собою.

Джордж Бернард Шоу

Ніхто не сперечатиметься із твердженням, що за будь-яких обставин треба намагатися залишитися розумною, гідною, справедливою людиною, сповненою добра та розуміння іншої людини. Людяність та справедливість, розсудливість та чесність, доброта та неупередженість, толерантність та порядність є універсальними якостями, затребуваними у будь-якій професії, але кожна професія розставляє свої акценти, збирає перші десятки необхідних якостей. Для прикладу можна взяти балерину та снайпера. За усієї відмінності зазначених фахів та вимог до професій, є якості, які будуть однаково високо затребувані, зокрема:

- зосередженість;
- терплячість;
- витримка;
- рішучість;
- дисциплінованість;
- вміння правильно оцінювати ситуацію;
- зібраність;

- уважність;
- здатність чітко виконувати накази/настанови тощо.

Деякі із зазначених якостей цілком актуальні й для суддівства. Втім, суддівська професія також має свої акцентовані якості, очікування щодо певних рис характеру, одні з яких можна набути, інші – розвинути, а є й такі, яких необхідно позбутися.

Суд є негативно зарядженою територією, туди сходяться люди, котрі зневірились в інших людях, установах, владі, державі, у своєму житті. Якщо існують німби святості, то так само існують і німби зневіри та злості; ми можемо їх не бачити, але вони однозначно відчуваються та позначаються на нас.

Тут можна пригадати один із діалогів двох літературних героїв – шахрая Остапа Бендера та підпільного мільйонера Корейка. Йдеться про те, що папка компромату, зібрана Бендером, на погляд Корейка, не варта одного мільйона доларів, на що Остап зауважує, що те, що варте мільйона – це втрата віри у людство, якої він зазнав, коли познайомився з махінаціями підпільного мільйонера. До суду йдуть люди, котрі вимагають один умовний мільйон за втрату віри у людство.

Отже, зневірені люди приходять до суду, наче до храму, зі сподіванням на справедливість. Вони чекають її як від судді, так і від Бога. Слід зауважити, що віра у справедливість, яку люди несуть до суду, на відміну від тієї, що заноситься до храму, характеризується нетерплячістю. Люди очікують, що суддя може оцінити глибину їхніх переживань, провини та спокути. Проте ступінь довіри до судді також непевний, він змінюється, як стовпчики під час підрахунку виборчих голосів, – то збільшується, то зменшується, але, так чи інакше, він є.

Люди несуть до суду нібито два кошики. Один – маленький Великодній, туди вкладено надію на відновлення справедливості, яку суддя має відродити та освятити подальше життя, дії, слова. Інший – глибокий та великий, на кшталт поминального, де перемішано грішне з праведним, туди складено образу, зневіру, розгубленість, упередження, злість, лихо, заздрість, ревнощі, сварки та багато іншого негативу.

Більшості осіб, котрі йдуть до суду, немає на кого опертися. А людям важливо відчувати надійність та захист. Вони йдуть непевною територією, в когось є ціпок-адвокат, у когось немає, але вони потребують твердої землі під ногами, потребують того, хто витягне їх з трясовини. Тому своєрідним стовпом, милицями, опорою, рукою допомоги в їхній уяві є суддя.

Професія судді, як і решта професій, вимагає від людини як дотримання вимог, безпосередньо встановлених законом, так і якостей, спроможностей, у законах не згаданих, але очевидних за замовчанням. Про це, й не тільки, поговоримо детальніше.

> Репутація чесного і порядного судді

Ми говоримо про чесність і порядність одночасно не випадково. Оскільки одним із значень слова «чесний» є «той, який виражає правдивість, прямоту характеру, відвертість», то, умовно кажучи, можна бути непорядним, але правдивим, прямим та відвертим. Однак коли ми кажемо про чесність та порядність як про якості судді, то маємо на увазі у першу чергу суддівську честь. Саме звернення «Ваша честь» формулює основну вимогу до суддівства, адже правосуддя не може бути безчесним.

У тлумачному словнику поняття «чесність» та «порядність» подаються як синоніми і характеризують людину, яка наділена високими моральними якостями і не здатна на погані, нечесні або аморальні вчинки, яка є сумлінною і заслуговує на високу повагу та пошану[95]. Тому очевидно, що порядність навряд чи можлива без тонкого відчуття справедливості. Без усвідомлення загальнолюдських цінностей та щоденного розвитку особистості. Без милосердного ставлення до людей, емоційного вболівання за чуже життя, вміння аналізувати та хисту відчувати, де проходить межа між добром та злом.

Наживо...
«Якщо говорити про суддів, я на перше місце ставлю людські якості: порядність, доброту. Можна навчити молодого суддю, але якщо в нього буде зіпсоване нутро, якщо він буде циніком, це погано для суддівства.»

«Насамперед, це порядність. Людина з гнилинкою, пожадливістю не повинна бути суддею. Суддя не може нести негатив. Трапляються судді, котрі нешанобливо ставляться до сторін. Я це розглядаю, як самоствердження, за яким огидно спостерігати.»

За суддею спостерігають, суддя завжди перебуває у центрі уваги, тому для його репутації важливі не тільки вчинки та слова, а навіть жести, вираз обличчя тощо. Важливим є, як суддя крокує своїм суддівським шляхом: чи як напідпитку, заступаючи за накреслену лінію, чи рівно та впевнено, як твереза, при здоровому глузді та з чистою совістю людина. Безумовно, це непросто, але про репутацію необхідно думати не тільки під час судових засідань, не тільки в приміщенні суду, а й у позасудовому житті – приватному чи громадському.

95 Словник української мови: В 11 томах. — Том 7, 1976. — С. 302; Том 11, 1980. — С. 315.

Можна пригадати анекдот про срібні ложечки. Гостей запідозрили, що вони поцупили срібні ложечки; ложечки зрештою знайшлися, але гіркий осад залишився. Суддя має поводитись так, щоб ніхто навіть не припустив, що у його/її шухляді лежать «срібні ложечки». Тому «бути чесним не досить. Суддя повинен справляти враження чесного»[96].

Наживо...
«Про репутацію чесного судді треба думати з першого дня, варто одного разу послизнутися – все. От підходить у трамваї до тебе людина і починає: а я знаю вашу дружину, вчився з вашим племінником... Ти йому маєш сказати: не хвилюйтеся, я розумію ваш стан і до вашої справи ставитимуся уважно, як слід, але це не тому, що ми в одному трамваї їхали на це судове засідання.»

«Я вже суддя... Тут почали заходити прокурор, із райкому, з'ясовувати, що я думаю, що буде. А від мене ж не дізнатися нічого... Я не можу заздалегідь вирішити справу – я маю все почути.»

Репутація судді не повинна складатися за принципом карткового будиночка, в якому, коли висмикується або докладається ще одна карта, – все руйнується. Репутація повинна мати міцний фундамент, вона – основа довіри, основа суддівської кар'єри. Багато що може змінюватися, але фундамент має залишатися непорушним. Такий фундамент повинен формуватися, передусім, у самому суддівському середовищі, яке має дбати про свою репутацію.

Наживо...
«Я пам'ятаю, вже після складання присяги приїхала до суду, в якому працювала як помічник, й інші судді давали мені настанови. Це те, що дійсно є цінним. Вони говорили мало, але основне: будь завжди чесною з собою, вирішуй так, щоб ти відчувала, що це була дійсно твоя позиція, і якщо тебе спитають, ти зможеш її обґрунтувати. Це дійсно найважливіший критерій.»

Мабуть, до прикметників «чесний» та «порядний» не можна застосовувати ступені порівняння, бо не можна бути чеснішим чи порядніше, а лише чесним або ні, порядним або ні. Чесність та порядність не можуть бути відносними, тимчасовими чи періодичними. Тому репутацію чесного та порядного судді необхідно будувати від самого початку суддівської кар'єри, і не тільки будувати, а й боронити, як скарб. Чесність та порядність, втрачена одного разу, – втрачена назавжди.

Наживо...
«Порядний суддя – це порядний суддя. Не буває відносної чесності, це як наполовину привітатися.»

96 The Judge's Book, – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 30.

«Колись заради захисту честі викликали на дуель. Якщо образа честі офіцера йшла від монарха чи іншого високого чину, якого офіцер з огляду на своє виховання не міг викликати на дуель, він стрілявся. Тому що можна служити державі, віддати життя заради Батьківщини, але честь не можна віддати нікому – вона належить тільки самій людині.»

> Мужність та моральна відвага

Суддівська мужність – це перш за все спротив тиску.

Наживо...
«Прояв мужності для українського судді – це перш за все ігнорування сильних світу цього. Для судді немає інших авторитетів, аніж авторитет права і його носіїв. Для судді може бути авторитетом практика Європейського суду з прав людини, бо вона хоч і сформована людьми, але скерована на захист права людини. Авторитетом може бути Платон, Монтеск'є чи інші філософи, які до нас донесли цінності та ідеали, у які самі вірили. І мужність судді – це спроможність ці права, цінності й ідеали відстояти.»

«Повірте мені, важко було... Але до сьогодні я приїжджаю у свій район, де вже не працюю багато років, і мені працівники міліції кажуть: «Спасибі, що ви нас навчили працювати». Коли ж я тільки прийшла на посаду, вони мене запросили і сказали: «Ну, ми впевнені, що Ви будете ухвалювати рішення з урахуванням нашої думки». А я за перший рік роботи із 113 кримінальних справ 34 на додаткове розслідування відправила. Суддя повинен бути принциповим. Не можна бути «наполовину» рабом. Або раб, або не раб. Або вільний. Якщо ти пішов на «домовленості» один раз, ти підеш і вп'яте».

На суддю намагаються тиснути ті, хто має владні важелі та обмежені моральні якості. Може тиснути преса, можуть тиснути сторони. Мужність полягає в тому, що суддя готовий вистояти під тиском обставин, навіть коли усвідомлює, що попереду може чекати дисциплінарне стягнення, що хтось може завдати фізичної або ж моральної шкоди йому чи членам його/її родини. Суддя повинен вистояти, пам'ятаючи, заради чого він ішов на цю посаду. Суддівська місія полягає у тому, щоб вершити правосуддя відповідно до усталених принципів та закону, а не керуючись поглядами, популярними на певний момент часу або ж «політично доцільними». «[Судді] повинні думати, що виконують найважливішу роботу з-поміж усіх існуючих, оскільки це справді так. Ніщо не може бути важливішим за правосуддя, і для тих, хто опиняється в суді, справедливість залежить від судді. А тому судді повинні розвивати в собі мужність вершити правосуддя, хоч би якими були наслідки, і тоді вони стануть справді великими суддями.»[97]

97 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 30

Наживо...
«Суддя не може бути малим. Він може бути великим, але малим він бути не може. Він суддя, розумієте... І перш ніж іти на цю посаду, він повинен усвідомлювати, що хорошим для всіх бути не можна. Або ти хочеш бути гарним, але тоді, будь ласка, будь адвокатом. Будеш працювати на того, кого ти вважаєш для себе хорошою людиною. Або віднайди іншу царину застосування своїх професійних навичок. Але суддя повинен мати громадянську мужність для прийняття рішення. І він, ідучи на посаду судді, має розуміти, що не завжди його шлях буде встелений квітами, а там будуть і шипи, і каменюки, і ями, і бруд, і все інше. Ось і все...»

> Гідність

Існує дуже просте правило: якщо людина поважає себе та відчуває гідність у самій собі, то ніколи не дозволить собі розтоптати гідність іншого. Це правило, безумовно, стосується і суддів. Суддя при цьому не повинен сприймати свою посаду і свій статус як належне, не гнути кирпу, не перетворювати гідність та самоповагу на зверхність та самомилування. Суддівська гідність походить від глибокого усвідомлення свого покликання, а також від тих знань та зусиль, які суддя готовий докласти заради того, щоб своє покликання повсякчас здійснювати.

Наживо...
«Гідність судді – це не лише загальнолюдська гідність. Це – віра у цінності права, насамперед такі, як права людини. Якщо ти суддя, то ти гідний розуміти права людини, етносу чи нації. Якщо судді причетні до знищення державної мови як складника державотворення чи до газотранспортної системи держави, то вони не є носіями суддівської гідності. У судді немає гідності, якщо він на догоду уряду готовий пожертвувати правами людини.»

Збереження та утвердження свого почуття гідності для сучасного українського судді є особливим завданням чи навіть викликом. Попри значний рівень суспільної недовіри до усіх державних інститутів загалом та до суддівства зокрема суддя тим паче повинен нагадувати собі про авторитет своєї посади, про силу своєї влади, яку він покликаний застосовувати заради довіри до неї з боку людей та поваги з боку держави.

Наживо...
«Я пишаюся тим, що я суддя. Попри всю критику щодо суддів. Попри непрозорість якихось процедур у судовій системі. Попри все, я – патріот свого фаху. І переконана, що суддю завжди будуть цінувати за розум і ставлення до професії.»

> Неупередженість та безсторонність

М.Г.Чернишевський казав: «Справедливість стосується людей, які страждають. І хороших, і негідників. Поки вони страждають – за них необхідно заступатися».

Наживо...
«Люди ідеалізують суд, бо це та установа, яка дає справедливість. Але треба мати на увазі, що у кожного своя справедливість і своя правда. Потрібні чіткі критерії для визначення справедливості для окремо взятої місцевості, держави, випадку. Наприклад, автомобіль збиває на смерть людину. Один скаже: мого сина не повернути, а у нього (обвинуваченого) теж є діти, тож треба дати йому шанс. Інший скаже: посадити, а краще – закопати. Якщо брати за мірило індивідуальну справедливість – ми ніколи не дійдемо консенсусу.»

Судовий процес – це дія, сповнена потужними емоціями, як і все, що пов'язане із людьми; але суддя повинен залишатися неупередженим, незважаючи на свою стать, досвід, проблеми сприйняття, больові точки, що існують у серці та мозку кожної людини. Суддя має зібрати всі сили, аби навчитися контролювати себе, не вкорінюючи в собі шкідливу та неприйнятну для професії байдужість.

Наживо...
«Буває дуже важко... Я пригадую, був у мене важкий момент, коли я слухала справу про вбивство. Обвинувачений убив чоловіка медсестри. Чоловік отримав за дружину декретні гроші у лікарні й повертався додому, до села, де вони жили з маленькою дитиною. На залізничній станції чоловік відкрив гаманець, купуючи собі якийсь пиріжок, і цю пачку грошей побачив обвинувачений. І він убив цього чоловіка, з особливою жорстокістю, з муками і катуваннями. І от я слухала цю справу... Я – людина, жінка, я знаю, що ця сума прогодує матір із двомісячною дитиною, котра терпляче чекає свого чоловіка з грошима. Жити родині нема за що, а його ось так взяли і вбили... Звичайно, в мені вирували і людські, і жіночі емоції, в мені піднялася велетенська хвиля обурення... І як мені важко було тримати самоконтроль, бачити, як він сидить у клітці, дивитися на нього і залишатися неупередженою. Ще й необхідно було стежити за народними засідателями, бо мої народні засідателі емоційно реагували. Доводилося і ногою під столом ткнути, щоб ніяких емоцій не виявляли... Ти – неупереджений, ти слухаєш трагедію людського життя. Хоч це викликає у тебе обурення, бо не можна спокійно сприймати, що живого ще хлопця катують, припікають йому тіло недопалками, б'ють, знущаються. На це будь-яка людина зреагує, бо ж людина – не камінь. Але суддя повинен демонструвати витримку, повинен докопатися до суті, з'ясувати, чому він це зробив, як він це зробив, а потім уже відміряти покарання. А проявляти інтерес свій, обурення чи схвалення суддя не повинен у жодному випадку. Ти вирішуєш чужу долю, і вирішуєш не як людина, подобається тобі хтось чи не подобається. Так, він мені не до вподоби, до сказу, до огиди. Я не знаю, що я йому зробила б, якби не була суддею, але зараз я – суддя, тому маю бути врівноваженою та виваженою.»

Як би не було важко, суддя не може вирішувати справу, зважаючи, наприклад, на погляд потерпілого. Суддя має навчитися відчувати універсальну, якщо можна так висловитися, справедливість, бо ставлення до справедливості з боку різних потерпілих може кардинально різнитися. Суддя має бути неупередженим та безстороннім заради того, щоб справедливість відбулась.

Наживо...
«У моїй практиці було таке, що маємо приймати рішення, а суддя-колега каже: «А він мені не сподобався». Ви розумієте? Або ж: «Він себе розв'язно поводив». Чи стрижка не така, чи одяг. Пригадую, підсудний був такий патлатий, а в колегії жінка-суддя, і він їй не сподобався: «Він патлатий». Ми маємо як судді зізнатися, що ми часто обговорюємо не те у нарадчих кімнатах. Коли ми радимось, ми часто обговорюємо не тільки юридичні підстави, а й інше. А скільки разів доводилось чути, коли колега каже: «Та я знаю цю людину, мені розповідали про те й те». Або «Ми вже слухали справу з цим чоловіком, і він там такий-розсякий». І це впливає, свідомо чи несвідомо, на те рішення, яке ми приймаємо у справі».

«Бували ситуації, коли мені людина не подобалася, але я завжди усвідомлював це і міг контролювати це почуття. Усвідомлював і не піддавався цьому впливу. Є наприклад, успішні адвокати, але я бачу за їхніми спинами те, що вони захищають. Наведу приклад. Справа стосовно приватизації, а трудовий колектив, можна сказати, викинули. Майно приватизували, тепер його розгрібають, колектив залишається без майна, і я розумію, що у тому колективі є і чоловіки, і жінки, в них є діти, онуки, і хтось залишився без зарплати, банкрутує, ось їх я бачу. І тоді для мене не так важливо, що у справі успішний адвокат. Я бачу реальну ситуацію, бачу клієнта за адвокатом.»

«Суддя не може покладатися лише на компетентні органи, на те, що приніс прокурор чи слідчий. Суддя повинен завжди пам'ятати, що під час розслідування органи можуть допустити помилку. Довіряти треба доказам, а не компетентним органам, тому що їм це потрібно для показників, для вирішення інших проблем. Знаєте, я завжди боявся за епізод. За всю справу – так, але й за кожен окремий епізод. Тому що у якомусь епізоді може бути хтось інший винний. Нехай тих епізодів 50, але я завжди боявся за епізод. За кожен боявся, як за один. Тому що хтось може за це відповідати в майбутньому. І випадків, що слідчі органи пред'явили суду таке, що не відповідає дійсності, немало. От вам звичайний приклад – украли у одного багатія ювелірні вироби, які зберігалися у піалі. Піалу, звичайно, викинули, а золото украли. Піймали злочинця, слідчий давав тримати йому ту піалу в руки. Він потримав, подивився, каже, що не крав. Слідчий зняв відбитки пальців, доказ є, піала, справа у суді. Оце про один епізод. Підсудний не визнавав вини. І це коли відбитки є, беззаперечний доказ, а він знаєте що сказав? Каже, є така установа, з якої начальник не відпускає зеків красти. Виявляється, він відбував покарання у той час, коли цей епізод стався. Оце, якби суддя повірив слідству, було би безпідставне засудження за один епізод.»

«Суддя обов'язково має бути неупередженим. Він повинен однаково уважно та ввічливо ставитись до сторін у процесі, щоб до оголошення судового рішення ніхто точно не знав, який буде результат. Це – вищий пілотаж для судді, коли обидві сторони однаковою мірою очікують рішення на свою користь і не ображаються на суддю після його оголошення, навіть дізнавшись про те, що справу програли.» «Працюй так, як вправний світлофор, – для всіх світи та кольори показуй однаково. І сам кермуй у загальному потоці, бо для усіх життєві світлофори однакові. А то і на зелений не встигнеш проїхати, і на червоний не спинишся.»

Особливого значення поняття неупередженості та безсторонності набуває для суддів, які розглядають адміністративні справи. У таких справах однією зі сторін виступає зазвичай орган виконавчої влади, який апріорі звик відчувати свою силу та захищеність з боку судів. Для судді за таких умов надзвичайно важливим є розуміння своєї ролі для держави, яка полягає зовсім не у «державницькій позиції» чи у союзництві з органами виконавчої влади, а навпаки – у контролі за їхньою діяльністю. Таке розуміння дасть судді можливість залишатись неупередженим та безстороннім у присутності представників органів виконавчої влади.

Наживо...
«Суд виконує свою владну функцію, коли вирішує конфлікт. Стосовно адміністративного судочинства, владі треба бути готовою до компромісів, не підходити до всього зі звичної для неї позиції сили.»

«Це лише здається, що усілякі «місячники боротьби» – у минулому. Насправді змінився лише антураж, але не методи. Колись була боротьба з розкраданням соціалістичної власності, самогоноварінням, а тепер затівають боротьбу з контрабандою, з корупцією, а завтра оголосять боротьбу з чимось ще іншим. А «жертви» – ті самі прості люди. І суддя повинен розуміти, чи він у цю «кампанію» піде «за компанію», чи він на неї погодиться. Ось недавно була кампанія боротьби з водіями. Дуже нездорова у суспільстві. Дали команду, проїхали працівники міліції скрізь по Україні, і з'явилося дуже багато справ, і весь час начальники обласних управлінь змагалися, скільки у кого має бути позбавлень прав. Це ж ненормально. А виявилося, що хтось на цьому заробляє. І, як правило, цей же орган, який хоче мати високий показник, заявляє у пресі, і громадськості дають посил, що от судді позбавляють громадян права керувати транспортним засобом, і вони не так просто це роблять, значить вони щось з того мають. На превеликій жаль, так відбувається. І як судді діяти в таких провокативних ситуаціях, коли їх використовують? І ви бачите – кампанія пройшла і нічого від цього не змінилося. Не стало менше аварій на дорогах, не стало менше п'яних їздити.»

> Рішучість

Звичайно, коли людина починає свою кар'єру, вона в будь-якому випадку відчуває невпевненість та розгубленість, голова може піти обертом від тягаря відповідальності «за всі долі світу». Статистичні показники безжальні, суддя навіть на початку кар'єри здригнеться від лавини справ, що насувається на нього. Фактично, це як раптом набути досвід багатодітного батьківства, з'являється неймовірна кількість людей, за яких суддя несе персональну відповідальність.

Наживо...
«Суддя повинен бути не тільки мужнім, але і рішучим. Якщо він зробив такий вибір і приймає рішення іменем України, він повинен вміти приймати рішення без зайвих зволікань та вміти за нього відповідати.»

Важливо в такому випадку не піддаватися шаленому тиску й не демонструвати зухвалу самовпевненість, а залишатися твердим і бути готовим швидко реагувати та відповідати за ухвалене рішення. Бути рішучим та впевненим судді, безперечно, допомагає знання процесуальних норм і бездоганне дотримання норм матеріального та процесуального права.

Наживо...
«Напевно, я свою розгубленість хотіла приглушити своєю надмірною впевненістю. Хотіла всіх переконати у своїй спроможності. Я так думаю. Тобто щоб ніхто навіть найменшого сумніву не мав щодо того, що я – вправна суддя...»

Суддя повинен вислухати всіх, зібрати всі докази, з'ясувати, насамперед для себе, чого бракує для впевненості, що ще варто покласти на ту чи іншу шальку терезів правосуддя або ж що треба прибрати з шальок.

Рішучість виявляється і в тому, що суддя не має права зволікати, замилювати-замусолювати розгляд справи; звісно, процес сприяє розгляду встановленням чітких термінів/строків для тієї чи іншої процесуальної дії. Але суддя має виробити в собі здатність відчувати час. Насправді це – якість гарного ведучого прямих телевізійних ефірів – чітко усвідомлювати, як керувати часом, щоб вислухати всіх, дати можливість почути контраргументи, мати можливість сформувати свою оціночну позицію щодо кожного висловленого аргументу, наданого доказу; поставити необхідні запитання і обов'язково дійти аргументованого юридичного висновку, що його буде втілено в ухваленому рішенні.

Оскільки сторони звертаються до судів з різноманітними клопотаннями, рішучість судді полягає й у швидкому реагуванні на ці прохання чи вимоги;

треба чітко усвідомлювати, що допоможе всебічному розгляду справи, що може її затягнути тощо.

Наживо...
«Суддя не може бути боягузом. Суддя, як правило, ставить крапку чи у слідстві, чи у спорі. Ставить цю крапку, вислухавши всіх і зваживши все. І тут важливо, щоб суддя був людиною рішучою, оскільки у багатьох випадках не буває однозначних справ з однозначними відповідями. Якщо це людина ляклива, не впевнена у собі, без душевного стрижня, то вона починає вагатися, відтягувати рішення, відкладати справу за справою, засідання за засіданням, мучиться, усіх запитує, радиться із вищою інстанцією, ночами не спить. І не тому, що вона недостатньо добре обізнана зі справою. А тому, що у неї нема готовності прийняти рішення і поставити крапку. І якщо у людини присутні такі риси, які перешкоджають їй приймати рішення, і вона схильна до вагань і підказок збоку, то такі риси суттєво заважатимуть у суддівській професії, і таким людям не варто обирати професію судді.»

> Милосердя

Насамперед, милосердя не треба плутати з м'якістю або ж м'якотілістю. Йдеться не про те, що суддя має поводитися, як добра мамця або як святий. Але якщо особи, які беруть учать у процесі, заряджені негативно, суддя повинен мати таку собі «кнопку доброзичливості». Суддя не перебуває у ворожому таборі, люди не є його ворогами, якими б вони не були як особистості, які вчинки вони не скоювали б. У жодному разі суддя не має права брати на себе роль народного месника.

Наживо...
«Певні природні задатки милосердя мають бути. Перш за все, суддя має бути людиною доброю. Злий суддя – це не суддя. Не повинен бути схильним до якоїсь помсти.»

Варто пам'ятати, що суддя впливає на долю людини, саме від судді залежить, як людська доля надалі складеться. Так чи інакше, саме суддя має дати шанс на краще життя. Для цього суддя повинен вникати у драми людського життя та вислуховувати людину з відкритим серцем. Звичайно, це складно, бо серце болітиме, адже всотуватиме в себе чужий біль, надії, жорстокість, зневіру, безпорадність. Певне, тому судді часто мають серцеві хвороби, отримують інфаркти під час судових засідань, як актори на сцені. Серце треба берегти та захищати, про що йтиметься в спеціальних розділах цієї книги, але не можна закривати його від людей.

Наживо...
«Для мене дуже пам'ятна перша моя кримінальна справа, перший мій вирок, коли особу тримали під вартою. Я не була готова до цього. Хоча коли я була секретарем судового

засідання, я за цим спостерігала, наче ж була учасником процесу. Але винести вирок і позбавити волі людину – я не була до цього готова, абсолютно. Для мене це було дуже тяжко. І коли я проголосила вирок, хоч і з мінімальним покаранням, я прийшла до кабінету і плакала. Можливо, я себе і стримала б. Але коли виходила із зали, мені ці двоє хлопців – підсудні – хором сказали: «Ми Вам дякуємо». Я повернулася і запитала: «А за що?» – «А за те, що Ви розібралися і вислухали. Ми на Вас зла не тримаємо». Після цих слів, поки я дійшла до кабінету, думала, що мені душу вирве… У кабінеті сіла, як була – мантія, нагрудний знак – і плачу. Мене питають, чому. А я кажу: «Ну от як: ти виходиш із зали суду, і тобі дякують люди, яких ти позбавила волі?»

Втім, треба зважати на те, що подекуди люди від природи своєї схильні до маніпуляцій, вони призвичаїлися тиснути на кнопку щиросердості, викликати жалість, звикли обманювати і в такий спосіб виживати. Можна пригадати калік та жебраків на вулицях або ж біля церкви. Ці люди, безперечно, заслуговують на милосердя, але часто виникає сумнів стосовно того, чи не є вони фальшивими каліками, чи не ошукують людину, котра не може пройти повз. Тому суддям варто довіряти людям, вміти слухати, бути налаштованим позитивно й не бути занадто підозрілим, але й у жодному разі не бути наївним.

Наживо…
«Що стосується милосердя, то я вважаю, що вирішуючи чужу долю, неможливо залишатися до неї байдужою. Хоч я суддею працюю вже тривалий час, все одно кожну справу пропускаю крізь себе. Мабуть, інакше і не можна. Але тут слід тримати рівновагу, не допускати прояву зайвих емоцій. Інколи, на жаль, люди зловживають тим, що грають на чужих відчуттях, закликаючи до милосердя. Так що суддя має бути ще й добрим психологом, щоб відділити зернятко від лузги.»

> Відповідальність

Судді мають колосально високий рівень відповідальності. Тут можна пригадати прадавнє єгипетське уявлення про Землю: черепаха утримує на своїй спині слонів, котрі, в свою чергу, тримають на спинах Землю. Часто суддя почуватиметься точнісінько, як згадана міфічна черепаха.

Наживо…
«Дуже важливо усвідомлювати, що це ледь не єдина професія, яка дає тобі можливість ухвалювати та оголошувати рішення іменем України. Не від свого імені, не від імені області або регіону… Треба усвідомлювати рівень відповідальності.»

Проголошення рішення іменем України є однією зі складових суддівської відповідальності – відповідальності перед суспільством і суддівською спільнотою. Іншою складовою відповідальності судді є відповідальність перед кожною окремою людиною за кожне окремо прийняте рішення.

Наживо...
«Скасування смертної кари знімає тягар із судді. Дуже важко було ухвалювати кримінальні вироки, особливо коли передбачено застосування вищої міри покарання. Важко тому, що неможливо убезпечитися від помилки. Бо суддя подекуди почувається рабом обставин. Якщо в тебе є певні докази і ти не можеш їх спростувати, але залишається сумнів... За таких обставин судді намагались не призначати вищої міри покарання. Адже були випадки, що не того звинуватили...»

«Які справи ми сьогодні розглядаємо... Наприклад, коли банки забирають у людей майно. Це ж просто знущання над цими людьми. А люди, вони не дивляться, що це банк винен. Вони на тебе дивляться, як на ту інстанцію, що має крапку в цьому поставити. Тобто уся агресія іде на тебе. І ти вже не знаєш, як викрутитися на межі законності і справедливості. І щоб не мати прокльонів людських, суддя сьогодні більше подбає про справедливе, аніж, скажімо, про формально законне рішення.»

За такого обсягу відповідальності, як у суддівській професії, у судді може виникати страх і вагання перед прийняттям рішення. Уникнути цього відчуття, мабуть, не вдається нікому. Але, як би курйозно це не звучало, сама відповідальність є найкращим лікарем від страху і невпевненості. Адже перестати вагатися можна, лише взявши на себе відповідальність і прийнявши рішення. Трапляються ситуації, коли суддя напевне знає, що будь-яке правильне та справедливе рішення може бути скасовано, бо десь «нагорі» вирішили, що ситуацію слід розв'язати саме в «такий» спосіб. Оскільки, згідно з цьогорічним дослідженням, проведеним, зокрема, компанією Ernst & Young, Україна посіла третє місце за рівнем корумпованості у бізнесі в Європі, годі сподіватися, що суддю омине ймовірність втягування в корупційну схему будь-якого рівня потужності. Тому варто бути готовим до сильного спротиву, до захисту своєї гідності та професійної репутації.

Наживо...
«У мене є фраза, якою я переконую колег своїх, коли ми приймаємо рішення. Я кажу: «Ми знаємо, відчуваємо, що це рішення буде скасовано, але якщо ми не боїмось відповідальності перед людьми і Богом за своє рішення, то й пишімо сміливо! Хай скасовують». А в житті це означає, що я можу пояснити, чому прийняв таке рішення. Воно обґрунтоване, я так вважаю, ось докази, я їх так оцінив, ви можете оцінити інакше, але я несу відповідальність. І тут це дуже важливо – повинна бути відповідальність за свої рішення. Це ключова фраза. Якщо я відповідаю за своє рішення, я ніколи не буду боятись, що його скасують.»

> Терплячість

Однією з головних якостей судді є вміння бути терплячим. Під час судового засідання та й поза процесом триває випробування суддівської терплячості. За умови постійного тиску з боку людей, обставин, строків легко зірватися та проявити нетерплячість. Щодня суддя стикається з проявами не найкращої поведінки людей, що можуть перетворити його на мізантропа; зробити дратівливим та нетерплячим. За таких обставин важливо не зриватися, не керувати процесом у режимі наказів; не хизуватися своєю значущістю та владою.

Наживо...
«Треба навчитися приязно сприймати людей. От хтось з колег каже: як ти спілкуєшся з таким шизофреником? А я йому відповідаю – я б подивився на нас, якби ми відходили хоча б половину тих засідань, які відходив він. Або якби ми були 325-ми у черзі до залізничної каси... Треба розуміти, що навіть найбільш шалений, неадекватний позивач готувався до суду, нервував, думав, що буде казати.»

Суддя сприймається сторонами, як маяк – капітанами кораблів. Що б не відбувалося, світло має бути однакове для всіх, не перегорати, не згасати, не світити за одних умов – яскравіше, за інших – тьмяніше.

Необхідно вміти вислуховувати довгі та плутані пояснення, не обривати людей і водночас не випускати з уваги жодної із ниток – думок усіх учасників процесу.

Наживо...
«Головне, щоб суддя мав терпіння. Це не означає, що він може три години пояснювати чи п'ять – слухати. Процесом потрібно керувати і показувати, що ти однаково ставишся до обох сторін. Суддя не повинен показувати, що він не хоче слухати чи пояснювати.»

«У мене були такі випадки, коли сторона, яка програла, каже: «Спасибі, що ми у вас програли. Ви нас хоч вислухали, бо бувають судді, що і не слухають.»
На жаль, судді доводиться часто витримувати загальну людську істеричність або ж брехливість, а також спостерігати за непрофесійністю представників юридичної професії: прокурорів, адвокатів, юридичних консультантів, експертів тощо.

Наживо...
«Адвокати і представники не завжди бувають фаховими і підготовленими в процесі. Й інколи суддя, як то кажуть, справу витягує. Але у таких випадках важливо цього не демонструвати, так само, як і не дратуватися через непідготовленість представника чи адвоката. Яку дурницю вони не сказали б, завжди можна відкрити кодекс і з посиланням спокійно надати належні роз'яснення.»

> Ввічливість, люб'язність, уважність

Простіше стверджувати, що потрібно бути люб'язним та ввічливим, аніж досягти такого сприйняття довколишнього світу, людей, спорів та скарг.

Люб'язність, ввічливість та уважність проявляються, насамперед, у вмінні вислухати. Люди, які звертаються до суду, вже налаштовані, що ніхто не хоче дослухатися до їхніх проблем, що усім байдуже, усі обтяжені ними і ніхто не має наміру приділити їм достатньо уваги.

Можна уявити себе колодязем, до якого приходять напитися. Якщо колодязь порожній, люди і далі будуть потерпати від спраги. Спрага ця – відчуття кривди, незахищеності у пошуках справедливості. Треба, щоб під час цих мандрів у колодязі завжди була вода. Ось цією «водою» для суддів і є люб'язність та ввічливість.

Наживо...
«Слід пам'ятати, що до суду людина приходить не як запрошена на святкову подію, вона негативно заряджена і хоче хоча б одного: щоб її вислухали.»

«Люди не скаржаться на неправильний поділ майна, люди скаржаться, що їх було зневажено, не вислухано, їхній справі не приділили уваги.»

Демонстрування сили та влади забезпечить контроль, але не допоможе у спілкуванні. Якщо суддя поводитиметься демонстративно владно та зверхньо, люди не будуть відвертими, а, радше, стануть настороженими, закриються, бо відчують, що вони набули ще одного ворога. Закритість учасників процесу, зі свого боку, може бути суттєвою перешкодою для всебічного дослідження у справі.

Наживо...
«Людина – як замок. Але на кожен замок є ключ, відмичка та сила. Мені сила не потрібна, я вмію говорити з людьми, відкривати людей силою слова. Відгукнулася людина, сказала кілька слів – далі буде легше.»

Суддя має демонструвати свою зацікавленість у справедливому розгляді справи; демонструвати, що він готовий розрядити ситуацію, вирішити цей конфлікт, що на нього цілком можна покластися.

Наживо...
«Треба щоразу стягувати з себе ковдру незадоволення, позитивніше мислити та дивитися на людей, які до тебе прийшли. Щоб повірили в те, що ти здатен вислухати, – не треба відповідати, користуючись штампами, це підриває довіру, це означає, що ти неуважний до людей, їхніх проблем.»

«Треба вміти відчути людину та заспокоїти її: «Я бачу, що ви прийшли з тривожним питанням, не будете слухати мене та інших – тривога посилиться... А ми маємо віднайти шлях менш болючий, із спірного питання зробити питання максимально безспірне!»

«З громадянами ти – носій влади, будь-хто, хто прийшов до судді, – прийшов до носія влади, і ти цьому образу маєш відповідати... Навіть якщо людина прийшла розлючена, ображена, навіть якщо вона кричить, матюкається, провокує тебе на викид негативних емоцій... Для молодої людини це складно, але коли берешся за роботу, розумієш, що саме таким маєш бути, тому що ти – носій влади, а це – зобов'язує.»

Ввічливість та уважність проявляється не лише у словах, а й не меншою мірою у невербальному спілкуванні судді – жестах, міміці та поглядах.

Наживо...
«Обличчя і очі завжди повинні давати позитив. Коли в судді суворий погляд, і справа тоді буде важка. Все ж таки люди прийшли вирішити свою проблему, і ти маєш вислухати людину з нормальними очима. Якщо людина відчуває негатив, і ти тоді некомфортно себе почуваєш.»

Слід пам'ятати, що і судді, і ті, хто звертається до суду, є перш за все, людьми і оцінювати один одного будуть, насамперед, за людськими критеріями.

Наживо...
«Згадую ситуацію, яка була близька до курйозної. Зранку на стіл, за яким засідала колегія суддів, поклали записку, де було написано: «Прошу розглянути мою справу за можливості швидше, оскільки у мене сьогодні день народження», – і був зазначений номер справи. Але справи, які були призначені на той день, виявилися настільки складними, що розгляд кожної з них затягувався. Ми вимушено збилися з часового графіка призначених справ. Частину ранкових справ перенесли на другу половину дня і про записку просто забули. До розгляду справи, зазначеної у записці, ми перейшли вже у другій половині дня, десь під вечір. Тоді згадали про записку і запитуємо у того чоловіка, який її написав: «Чого ж Ви нам не нагадали про себе?» З'ясувалося, що це був керівник одного з підприємств. Він сказав: «Я побачив, який у вас напружений графік роботи, подивився, які складні справи ви розглядаєте, з якою увагою ставитесь до проблем, та зрозумів, що моя проблема на цьому фоні – ніщо. Але я дуже задоволений тим, що весь цей день був присутнім у залі судового засідання. Я вперше в житті побачив, як насправді повинні працювати судді.»

> Якості чоловіка і жінки

Часто на адресу суддів-жінок можуть звучати претензії, породжені суспільними упередженнями та стереотипами: твердість, яку проявляє жінка, можуть назвати грубістю; непримиренність – негнучкістю; емоційність – істеричністю; схильність до пошуку компромісів – слабкістю; скрупульозність – нерішучістю; принциповість – стервозністю; вразливість – м'якотілістю тощо. Стосовно чоловіків таких суспільних закидів та кліше існує набагато менше.

Наживо...
«Зі свого досвіду як жінка-суддя можу сказати, що багатьом жінкам-суддям заважає надмірна емоційність. Жінка порівняно з чоловіком завжди більш емоційна. Чоловіки стриманіші, краще себе контролюють. Жінки частіше йдуть на виплески емоцій, які мають відбиток на відвідувачах суду, на сторонах. Жінка може нагримати і бути емоційною навіть під час судових засідань – і це найбільш негідний варіант поведінки. Але таке буває... Чому? Чи то через брак самоконтролю (а у судді повинен бути залізний самоконтроль за словами і поведінкою), чи то як наслідок перевантажень...»

На жінку часто дивляться крізь призму слабкості, нерішучості; її легше сприймають як господиню в оселі, ніж як господиню в залі судових засідань. Презумпція слабкості та некомпетентності, спірна думка щодо того, що перше місце в житті жінки, безперечно, займають родина та побут, – із цими вкоріненими сторіччями стереотипами і досі доводиться стикатися жінкам.

Зважаючи на гендерну ситуацію в країні, жінці доводиться докладати більше зусиль, щоб довести, що вона заслуговує на авторитетну, статусну посаду, яка вимагає концентрації зусиль, високого рівня відповідальності, рішучості, твердості тощо.

Наживо...
«У жінок, мабуть, більше розвинута інтуїція, яка інколи дозволяє ніби серцем людину відчути. Хоч це і далеке від офіційної точки зору, але це по-житейськи – жінка відчуває серцем, вона відчуває свого чоловіка, свою дитину, всю свою сім'ю, будь-яку людину, навіть сторонню, вона пропустить спочатку через своє серце, а потім через розум. Тому в ситуаціях, коли ти вирішуєш, каже людина правду чи ні, жіноча інтуїція може бути корисною.»

«На мій погляд, жінки, розглядаючи справи цивільної юрисдикції, на яких я спеціалізуюсь, проявляють себе краще, ніж чоловіки. Вони терплячіші, більш виважені, людяніші, краще намагаються збагнути та розібратися з чужими проблемами, їм більше характерне співчуття. Але це – моя думка, може, чоловіки вважають інакше.»

Втім, варто зауважити, що психотип людини, освіта, професія ніяк не залежать від її статі або ж, наприклад, сексуальної орієнтації.

Тому насамперед судді-чоловіки мають бути зацікавлені в тому, щоб ставлення до їхніх колег-жінок у демократичному суспільстві, техногенному, мультикультурному XXI сторіччі змінювалося. Пошана, увага, визнання професіоналізму, авторитету незалежно від статі здатні знищити всі існуючі архаїчні стереотипи.

Наживо...
«Існують стереотипи, що жінка начебто має бути терплячіша, добріша. Але скільки я знаю жінок, то терплячих із них одиниці. В професії має бути і витримка, і принциповість, і мужність, і рішучість – ці всі якості властиві більше чоловікам. Проте, я думаю, ці якості цілком виховуються в професійній діяльності. Кожен суддя, який обрав цей шлях, був готовий і ці якості мав або набув, незалежно від статі.»

«Я думаю, що, як і лікар, суддя – створіння безстатеве. Тому говорити про мужність або жіночність стосовно представників суддівської професії – оксюморон, хоча подібні стереотипи й існують в суспільній свідомості.»

«Чоловічий характер і жіночий – це неприйнятно... Немає чоловічих і жіночих – є людські, є різні. Порядність і відповідальність – це загальнолюдські риси, які повинні бути, щоб бути успішним суддею. Я вважаю, що для нашої професії не має значення, хто ти – чоловік-суддя чи жінка-суддя.»

8. НАВИЧКИ ТА СВІТОГЛЯДНІ ПРІОРИТЕТИ

Слідкуй за своїми думками, бо вони стануть словами.
Слідкуй за своїми словами, бо вони стануть звичками.
Слідкуй за своїми звичками, бо вони стануть твоїм характером.
Слідкуй за своїм характером, бо він стане твоєю долею.
Ми стаємо тим, про що ми думаємо.
Мій батько завжди це казав... і я думаю, що зі мною усе гаразд.

Маргарет Тетчер

Я навчився мовчанню в балакучого, терпимості – у нетерпимого, доброті – у злого, але, як не дивно, я не відчуваю ані найменшої вдячності до цих вчителів.

Джебран Халіль Джебран

Про свої здібності людина може дізнатися, тільки шліфуючи їх.

Сенека

> Вміння спілкуватися

Суддя – класичний модератор. Тому його/її слова мають бути простими та зрозумілими кожному, хто перебуває на судовому засіданні. Можна провести аналогію з телеведучим – у студії можуть бути науковці, експерти, політики, вузькопрофільні фахівці, музиканти. Вони можуть говорити так, як вони звикли, з притаманними їхньому мовленню термінологією, лексикою, алюзіями та асоціаціями. Однак досвідчений та професійний ведучий має використовувати усі можливості та в доступній манері розтлумачувати все глядачам. Як правильно зазначають американські колеги, «цього не досягти, якщо говорити мовою юристів. Суддя повинен навчитися перетворювати юридичні фрази на просту <...> мову, яку можуть зрозуміти пересічні громадяни, дбаючи при цьому, щоб з юридичної точки зору інструктування було коректним.»[98]

Наживо...
«У мене склалося враження, що для людей, котрі обрали цю професію, дуже важливим є вміння спілкуватися за визначеними правилами та ніколи не дозволяти фамільярності навіть із найближчими.»

Суддя, спілкуючись у процесі, повинен зважати не лише на те, що переважна більшість учасників не мають фахових юридичних знань. Учасниками процесу можуть бути діти, літні люди чи люди з особливими потребами, які потребуватимуть застосування суддею особливих комунікаційних навичок.

98 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 32

Наживо...
«Дуже важкими емоційно є справи про усиновлення чи позбавлення батьківських прав. Коли розглядаю справи про усиновлення чи про позбавлення батьківських прав, я обов'язково, якщо є можливість і дозволяє закон, намагаюсь допитати дітей. Тому що дитина – це дзеркало сім'ї, вона нічого не приховає. Для цього є певні підходи. Наприклад, тренінги, які мені вдалося пройти, дуже допомагають знайти підхід до дитини.»

У будь-якому разі суддя повинен постійно дбати про розширення та вдосконалення арсеналу своїх навичок спілкування.

Наживо...
«Тридцять років вивчаю поведінку людей, судді потрібні знання з психології. Читаю відповідні книги, статті в журналах та газетах. Трохи володію гіпнозом, щоб достукатися до людини, врівноважити. Треба вивчати різні методи пояснень – комусь говорити щось віршоване, когось орієнтувати на філософські притчі, але залишатися лаконічним та чітким у своїх висловлюваннях.»

«Так, у кожного із суддів є певні засоби, як поводитись, коли поведінка сторін є некоректною або надто активною. Це, як кажуть, мистецтво, яким чином поставити їх на місце, а з іншого боку, не образити. Це – мистецтво. Мистецтво спілкування, мистецтво ведення процесу».

> Лаконічність

Суддя має відчувати шкідливість зайвих слів. Суддя не є письменником, для котрого краса слова може бути вирішальною для написання або ж сприйняття твору. Не варто захоплюватися словесними водограями.

Можна пригадати приклад золотошукачів. Коли людина шукає золото в багнюці, вона має щоразу промивати набране, щоб бруд виходив назовні й залишався брудом, а золото залишалося в долонях. Такий самий підхід варто застосовувати до суддівських промов, словесного реагування, питань, пояснень.

До того ж із кожною особою треба вміти говорити простою, зрозумілою для неї мовою. Людина в суді не завжди хоче чути великорозумні, багатослівні промови, людина хоче розуміти все, що каже суддя, усвідомлювати його/її професійність, грамотність, повагу та чіткість висловлювань.

Наживо...
«Людина не приходить до суду, як до церкви, вона не повинна думати: «Знаю, що там гріх відпускають, але не розумію, як». Людина має отримати в суді всі необхідні пояснення, тактовні та доступні роз'яснення щодо своєї справи.»

> Новаторство

Цікавим є також питання щодо консервативності суддівської професії або ж можливості бути новатором, експериментатором тощо. Для українського судді бути новатором – це, передусім, бути відкритим до нововведень. Ці нововведення можуть стосуватися запровадження нових технологій у судівництві. Однак не меншою мірою український суддя повинен бути готовим до нововведень у своїй судовій практиці: бути відкритим до найкращих міжнародних та, передусім, європейських підходів до тлумачення та застосування норм права.

Наживо...
«Важливу роль у роботі судді відіграє новаторство. Йдеться, передусім, про комп'ютерні технології, які допомагають працювати, полегшують роботу судді. Зараз у справах впроваджуватиметься також режим відеоконференції. Суддя має бути готовим до таких нововведень і вміти сприймати їх.»

«Достеменно знаю, що суддівство – це творча робота. Суддя не має права бути консерватором, але, напевне, доконечним експериментатором також не може бути. Він повинен дозовано поєднувати в собі одне та інше. Він повинен застосовувати закон, але, водночас, має бачити не тільки конкретну статтю, що на неї посилається сторона, а як ця стаття перетинається з іншими нормами.»

«Новаторство в судовому рішенні потрібне. Однак воно має бути дуже виваженим. І в яких випадках це має бути? Воно безумовно доцільне, якщо потрібне для суспільства. На мою думку, це має бути, коли це необхідно для захисту порушеного права. Коли ми бачимо, що іншого способу захисту права немає. Тоді треба щось нове таке побачити у цьому законі і навести якісь нові думки чи погляди якісь, щоб це право захистити.»

> Ставлення до критики

Приймаючи рішення на користь однієї зі сторін, суддя завжди залишатиме іншу сторону незадоволеною, навіть якщо остання погодиться із правомірністю та обґрунтованістю такого рішення. Отже, оскільки суддя постійно працює з конфліктами, цілком імовірно, що рано чи пізно він отримає на свою адресу критичні відгуки.

Наживо...
«Що стосується ставлення до критики, то слід сказати, що критика – це не завжди приємно, але ми маємо бути до цього готові. Вкрай рідко буває, щоб позицією судді всі залишалися задоволені, тому критику слід очікувати повсякденно, інакше бути не може.»

«Якщо ти відкритий – менша ймовірність, що хтось буде не довіряти, підозрювати тебе. Проте будь-якої відкритості виявиться недостатньо для упереджених. Упередженої преси, упереджених сторін, які хочуть зламати тебе, тиснуть через пресу, втручаючись у такий спосіб у правосуддя».

Критика може мати форму скарги з боку сторони, невдоволеної результатом розгляду справи, публікації у пресі з аналізом судового рішення, здійсненого адвокатом, чи журналістського розслідування, яке стосується поведінки судді або ж довіри до суддівства в цілому. Така критика є прийнятною для демократичного суспільства і фактично є формою контролю громадськості за діяльністю судової гілки влади. Тому судді повинні бути готовими до таких форм критики і сприймати їх, як невід'ємну частину їхнього статусу та професії. Найкращим захистом для судді від такої критики є його репутація, професійний розвиток, готовність та спроможність аргументувати свою позицію.

Водночас суддівство в Україні залишається об'єктом оцінювання з боку представників законодавчої чи виконавчої гілки влади. Таке оцінювання жодним чином не може вважатися критикою, прийнятною у демократичному суспільстві. Намагання представників законодавчої чи виконавчої гілки влади критикувати судові рішення є нічим іншим, як тиском на суддів та спробою втрутитися у здійснення судочинства.

Наживо...
«Справедлива професійна критика судових рішень завжди повинна бути. Однак той, хто критикує, повинен бути готовим обґрунтувати свою думку. І у таких випадках предметом критики має бути саме рішення, а не суддя. Сам суддя і його поведінка можуть бути об'єктами критики за інших обставин. Суддя є публічною особою, і у випадку розумної підозри у неморальності він може стати об'єктом суспільної критики. При цьому не лише його поведінка, але і його майно, і майно його тещі. Але критикувати суддів може лише громадськість, а не влада. Влада владу критикувати може лише у встановлений законом спосіб: якщо суддя незадоволений діями органів виконавчої влади, він мотивує це у своїх рішеннях, якщо законодавець незадоволений суддівством, він змінює закон. Якщо ж органи законодавчої чи виконавчої влади публічно критикують суддів, то це ніщо інше, як тиск. Протистояти такому феномену, як критика суддів владою, можна лише, змінюючи рівень культури. Але якщо таку культуру не заклали з дитячого садочка, то на захист суддівства повинні ставати органи суддівського самоврядування.»

> Розуміння ролі вищих судів

Перша думка, яка виникає у судді під час згадки про значення для нього чи неї суду вищої інстанції, – це скасування судових рішень. Нинішнє сприйняття суду вищої інстанції переважно як карального органу має низку причин. Ми уже згадували про стереотипне ієрархічне сприйняття системи судівництва, яке не відповідає її природі.

Наживо...
«Сприйняття суддями першої інстанції вищих судів пов'язане з почуттям гідності. Якщо суддя, який прийшов у професію, не має почуття гідності й гордості за свій фах, то він буде дивитися на вищий суд знизу вгору, очікуючи схвалення. Це є феодально-азіатським спадком імперії, де приниження перед чинами і очікування ласки було природним».

Хибними також є вкорінені та поширені думки серед суддів першої інстанції, начебто «апеляція все поправить» та «вищий суд знає краще». Ще більш недоречно та й неприпустимо буде вважати, що можна звернутися до судді вищої інстанції за підказкою, як вирішити конкретну справу. Європейські стандарти у сфері судівництва застерігають вищі суди від формулювання суддям судів нижчих інстанцій будь-яких вказівок щодо вирішення конкретних справ[99]. Вищі суди не є ані контрольно-наглядовими, ані консультативно-дорадчими органами.

Наживо...
«Звичайно, важливо те, як судді вищого суду будуть себе поводити, але важливо також, як молодий суддя може звертатись і що він повинен вивчити і мати на думці. І порадою для молодого судді буде те, що перш ніж звернутись до суді апеляційного суду за консультацією, він має вивчити справу, вивчити закон, вислухати сторони, але не сідати за телефон і з нарадчої кімнати розповідати, що у мене тут така справа...»

Безумовно, природою апеляційної та касаційної інстанції є перегляд судових рішень. Однак перегляд з метою захисту прав і свобод особи, а не з метою скасування рішень судів нижчих інстанцій. І хоча періодичне скасування рішень у процесі перегляду є неминучим, доречно зазначили американські колеги: «Судді не повинні боятися скасування свого рішення. Той, хто день за днем стріляє від стегна, рано чи пізно поранить себе в ногу. Це все частина професії судді суду першої інстанції. Якщо такий суддя витрачатиме на розгляд

99 Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. – П. 23 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

справи додатковий час, з'ясовуючи питання замість суддів апеляційних судів, то суди триватимуть безкінечно»[100].

Наживо...
«Є практика вищого суду. Але у мене є своя позиція. І я знаю, що вона законна. Інколи я знаю наперед, що скасують. І от, наприклад, скасовують рішення... Але мене колись ще американський суддя навчив, який казав, що треба мати сміливість приймати непопулярні рішення.»

«Суддя має боятись скасування рішень, які ним ухвалені недбало та з порушенням закону.»

Що ж може чи повинен очікувати суддя першої інстанції від вищих судів? Насправді, те саме, що і судді судів вищих інстанцій очікують від суддів нижчих інстанцій – якісного та обґрунтованого рішення, яке допоможе їм у формулюванні власної позиції.

Наживо...
«Роль судів вищих інстанцій у вирішенні справ та написанні судових рішень не можна недооцінювати. Завдяки їм задаються напрямки судової практики, забезпечується її єдність.»

«Якщо є стала практика, прийнята вищим судом, і якщо всім усе зрозуміло, то можна собі дозволити більш шаблонне рішення.»

«І зараз, навіть якщо потрапляє якась категорія справ, з якою ти ще не дуже стикався, мусиш подивитись старі рішення Верховного Суду, подивитися рішення вищого суду, постанови пленуму. Але найважливіше – реальну практику.»

«Адаптація до змін у законодавстві інколи може бути дуже важкою, оскільки поки після змін у законодавстві буде напрацьована судова практика, завжди є певні «коливання» у сприйнятті закону.»

Цілком слушною для цього випадку є така думка: «Незважаючи на те, що закон встановлює обов'язковість рішень лише Верховного Суду щодо застосування норм права, насправді такий характер може мати будь-яке рішення вищої інстанції, якщо у ньому чітко сформульована позиція суду з проблемного питання та її переконливо вмотивовано, а сама інстанція має авторитет. Прецедентний характер судового рішення визначається не законом, а саме авторитетністю інстанції, яка його ухвалила, та належною аргументацією».

100 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 33.

Вочевидь, зміна такого сприйняття потребуватиме часу і зусиль усередині суддівства. Як би ми не заохочували новопризначених суддів у першій інстанції не піддаватися таким стереотипам, лише бажання суддів у судах вищих інстанцій змінити таке становище буде результативним. Така зміна насамперед, має знайти своє відображення у судовій практиці: «Незважаючи на те, що закон встановлює обов'язковість рішень лише Верховного Суду щодо застосування норм права, насправді такий характер може мати будь-яке рішення вищої інстанції, якщо у ньому чітко сформульована позиція суду з проблемного питання та її переконливо вмотивовано, а сама інстанція має авторитет. Прецедентний характер судового рішення визначається не законом, а саме авторитетністю інстанції, яка його ухвалила, та належною аргументацією»[101].

Наживо...
«Все ще існують такі, ніби штучні, нерівності, які залишились з минулого, оця субординація, яку ми не можемо перебороти. На превеликий жаль, існує в психології: менший, нижчий... Не старший і молодший, а саме нижчий і вищий...».

«У нас є судді у першій інстанції, які можуть хоч суддям Верховного Суду читати лекції. І мене, відверто, дивує підхід, коли питають: а чому у нас читає суддя першої інстанції? Та тому, що він чудово працює, більш досвідчений, більше знає і так далі. Тобто навіть у навчанні принцип «рівний навчає рівного», той принцип, який є і застосовується у всіх країнах, і означає, що суддя одного рівня навчає суддю свого ж рівня, у нас це сприймається з настороженістю. У нас хочуть почути «вищестоящих»: судді першої інстанції хочуть суддю апеляційного суду, який їхні ж рішення і переглядає. А судді апеляційних судів питають, чому до нас не приїжджають судді вищого спеціалізованого чи Верховного Суду? Це стереотипи минулого».

«На розуміння ролі вищих судів перш за все впливає усвідомлення своєї ролі суддями саме вищих судів. Високий суд – це не місце суду в ієрархії, а його місце у системі прийняття рішення. Високий суд – це суд першої інстанції, оскільки саме він приймає перше і найважливіше рішення. А решта – це лише перегляд, для якого повинні бути вагомі підстави».

> Розуміння суддівської помилки

Про сапера кажуть, що він помиляється один раз. Про суддів не можна так говорити, бо людині притаманно помилятися, й не можна безапеляційно позбавляти суддю права на людську природу і наділяти його хистом чарівника, що ніколи не робить помилок. Однак потрібно зважати на той факт, що професія судді (нарівні з професіями лікаря, вчителя) є однією з професій,

101 Посібник з написання судових рішень. Р. Куйбіда, О.Сироїд. – К. : «Дрім Арт», 2013. – 224 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/1363688383Book_USAID.pdf – С. 30.

якій довірено суспільством і надано законом право впливати на життя та долю іншої людини. В цьому є, певною мірою, магія, але в цьому є й грандіозна відповідальність, якою встановлюються обмеження на помилку.

Наживо...
«В ідеалі права на помилку в судді немає. Тому що вирішується найдорожче – доля людська, права людини, права як особистості, на працю, сімейні права, права, що захищаються кримінальним правом, і таке інше. І коли йдеться про права, і коли вони зневажені неправосудним рішенням, то це найстрашніше, що тільки може бути. Коли мене запитували: «Чого ти найбільше боїшся, чи є щось таке?» – я казала: «Так, є. Те, чого я щоразу боюся, це постановити неправосудне рішення.»

«Суддя повинен завжди переживати, що він може допустити помилку, і не довіряти будь-кому, приймаючи рішення. Треба ж доказам довіряти, але довіряти компетентним органам, тому що їм це потрібно, – ні.»

Суддя має бути свідомим того, що обрана ним професія фактично на рівні роботи сапера дає мало можливостей та виправдань для помилки. Помилка може стати для судді фатальною, стати для нього/неї непомірним моральним тягарем. Якщо сапер помирає сам, то суддя буде жити та нести відповідальність за тих, щодо кого він/вона дійшов помилкових суджень та висновків.

Наживо...
«Я легко підписую своє судове рішення, коли внутрішньо переконана, що я роблю все правильно. Це дуже важливий момент для судді. І коли суддя постановляє або замовне рішення, або рішення, яке нав'язується йому в адміністративному порядку, внутрішньо розуміючи, що він робить це всупереч совісті, я не знаю, як людина може з цим далі жити. Поняття совісті має бути чистим від першого до останнього дня судової діяльності. Якщо тільки суддя потрапляє в цю пастку і підписує рішення, розуміючи його неправосудність, суддя не зможе жити в ладу з собою, відчуваючи за собою такий борг. І я не знаю, як суддя зможе дійти до відставки, коли не живе в ладу з власним сумлінням. Я допускаю, що такі випадки не є поодинокими, і так чи інакше, хтось із суддів схиляється до перемовин із совістю... Але тільки перед тим суддею зніматимуть капелюха, який пройшов у житті цей шлях, не зрадивши свою совість, не підписавши неправосудного рішення.»

Фактично єдиним способом виправлення помилки чи зміни рішення є рішення суду вищої інстанції.

Наживо...
«Що стосується неправосудності в аспекті непрофесійності, таке теж може бути. Тут є варіант, що помилкове рішення в разі оскарження може бути виправлено апеляцією, касацією, але не всі ж рішення оскаржуються, не у всіх людей є кошти,

бажання, сили доводити це до логічного кінця. Право оскарження – це, звичайно ж, фільтр, але фільтр недостатній, щоб заблокувати ухвалення неправосудних рішень. Чому я й кажу, що на посаду судді повинна йти людина з блискучою теоретичною підготовкою. Питання складного багатоступінчатого тестування я вважаю прогресом порівняно з тим, що було раніше, тому що йде певна чистка кандидатів, відбір найдостойніших. І це повинно істотно знизити кількість суддівських помилок, неправосудних рішень.»

Природа та причини помилок також можуть бути різними, деякі з них пов'язані з виключною заплутаністю справи та недостатністю часу на розгляд, «пастками», що можна віднайти в національному законодавстві; деякі з них можуть бути пов'язані з тим, що судді бракує досвіду та знань; на хибне рішення може вплинути й поведінка сторін у процесі або ж навіть емоційний стан судді.

Наживо...
«Жоден суддя не може бути убезпечений від суддівської помилки. Така помилка може позначитися на впевненості у собі й спроможності приймати рішення. Якщо усвідомлення помилки приходить із часом, важливо вміти собі сказати, що це було рішення, прийняте у певному часі на підставі певних переконань.»

«Потрібно усвідомлювати, що суддя, приймаючи рішення, не завжди володіє повною інформацією щодо справи. Він у рамках позову бачитиме лише верхівку чи окремі елементи проблеми, висвітлені доказами, які сторони вважали за доцільне винести на розгляд суду. Сторони ж, зі свого боку, можуть з тих чи інших причин бути не зацікавленими у поданні повної інформації або навіть мати певні домовленості між собою.»

Однак для українського судді найважливіше – навчитися розрізняти суддівську помилку як наслідок незнання та суддівський умисел як наслідок небажання знати. Такий умисел завжди залишиться негідним вчинком для судді та може стати початком кінця суддівської кар'єри.

Наживо...
«Що таке суддівська помилка? Помилка судді може бути пов'язана із неоднозначним трактуванням норми закону, і суддя може недостатньо філософськи прочитати таку норму для максимального захисту прав особи. Помилка може бути пов'язана із філософськими уявленнями судді. Є помилки, спричинені недостатньою професійною підготовкою судді, і такі помилки повинні бути покарані дисциплінарно, бо суддя складав присягу «чесно і сумлінно» виконувати обов'язки судді. Але є ще один вид помилки – це запрограмований юридичний викрутас, умисел. Навмисна помилка має бути предметом кримінального покарання. Однак у цивільному чи кримінальному судочинстві такий умисел легше ідентифікувати, аніж в адміністративному чи

конституційному, бо у цивільному чи кримінальному судочинстві завжди є право конкретної особи, тому такий умисел є матеріалізованим.»

> Здатність до самоконтролю та самообмеження. Розуміння етичних норм

Етичні норми для суддів знайшли своє відображення не тільки в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», Кодексі суддівської етики, а й, наприклад, у «Бангалорських принципах поведінки суддів»[102]. Такі норми в цілому є стандартними, і про них та про правила поведінки судді й пов'язані з цим виклики йдеться майже в кожному розділі цієї книги.

Судді належить поводитися бездоганно як під час судового розгляду, так і поза судовим процесом, як у суді, так і поза судом, у своєму публічному та приватному житті. Не можна сказати, що судді під мантією причеплюють крила, через що миттєво стають ангелами; або ж одночасно з виголошенням присяги над головою судді з'являється німб святості; але життя змінюється, темперамент вгамовується, додається зрілості.

Наживо...
«Щодо етичних питань найчастіше проблема, зокрема, в молодих суддів, але навіть і в старших – це коли вони спілкуються будь-де поза межами суду і не з колегами. Це найбільша проблема, коли поширюється інформація, яку не можна поширювати або яка не відповідає дійсності. Коли предметом обговорення стають судові рішення...»

Суддя має усвідомлювати, якщо його/її життя до того, як він/вона стали суддею, цікавило невелику групу осіб, то зараз це коло розрослося, без перебільшення, до масштабів цілої країни. Суддя має добровільно прийняти усі обмеження, які накладає на нього/неї суддівська присяга, мантія, статус тощо.

Наживо...
«Не знаю, чому я про це взагалі думав, але як обмеження – перше спало на думку – тепер не можна танцювати п'яним на столі. Хоча я ніколи не танцював. Але от я склав присягу, потім подумав: не можна ж танцювати п'яним на столі... Суддівська практика демонструє різні приклади ризикованої та дурної поведінки; ти поновлюєш на службі міліціонерів чи не поновлюєш або інших державних службовців, які десь потрапили в об'єктиви камер і були зафіксовані в сумнівних ситуаціях або ж у не дуже адекватному стані. Звичайно, це сигнал, що треба поводитися хоча б трохи обачніше. Я не вважаю, що я якось обмежений, просто треба поводитися гідно.»

---

102 Бангалорські принципи поведінки суддів. Схвалені резолюцією № 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 26.07.2006 р.

«Усвідомлення обов'язку та відповідальності заземляє новопризначених суддів миттєво. Всі міняються. Вони поки не знають, кому зобов'язані, але вже знають, що зобов'язані людям. Бо це ти, суддя, для людей. А не навпаки.»

> Уміння вчитися і вдосконалювати професійні навички. Особистісний розвиток

Професія судді цілком здатна законсервувати особу. Професія важка та вибаглива, виснажлива, енергетично затягує в себе, як у тенета. Інколи може здаватися, що суддя постійно вариться в одному й тому самому «бульйоні», до якого зрідка потрапляють інші інгредієнти. За таких умов особі легко переконати себе в тому, що більше нічого не потрібно, щось нове – зайве, щось додаткове – надмірне й т. ін.

Наживо...
«Дуже часто просто говорять про те, що суддя не може розвиватись, нарікають на якість судових рішень, тому що завантаженість висока і часу на розвиток просто немає. Я вважаю, що професія судді – це творча професія, вона потребує нових навичок та знань.»

«Професійний розвиток судді – дуже важке питання, але ми його вирішуємо комплексно. При формуванні завдань на рік ми враховуємо індивідуальні якості кожного судді; що стосується освітнього рівня, то це безумовно мої функціональні обов'язки – я відповідаю за навчання як суддів, так і персоналу, і за забезпечення їх належними організаційно-методичними матеріалами. Тому це безумовно моя відповідальність.»

Однак якраз задля того, щоб тонко відчувати надмірність, нормальність, нове, старе, ординарне чи революційне, судді необхідно вдосконалюватися, розвиватися, не нехтувати можливостями отримати нові знання, досвід; ознайомитися з несподіваними тлумаченнями або ж баченням звичних речей, норм та процесів.

До навчання суддю підштовхує не тільки власна сумлінність та усвідомлення необхідності змін, а і національне законодавство України, яке можна визначити як дуже пластичне, подекуди нестабільне, і яке може зазнавати якісних змін та доповнень кілька разів на рік.

Наживо...
«Уміння вчитися і вдосконалювати професійні навички має бути невід'ємною якістю будь-якого судді. Законодавство в Україні не є сталим, воно весь час перебуває у стані розвитку. Тому без навчання всьому новому суддя просто не зможе працювати».

Свого часу німецький філософ, психоаналітик Еріх Фромм сказав: «Бути живим» – це термін не статистичний, а динамічний. Існування – це те саме, що й розкриття специфічних сил організму. Актуалізація потенційних сил – це вроджена спроможність усіх організмів. Тому розкриття потенціалів людини згідно із законами її природи слід розглядати як мету людського життя. Людина має розвивати свій розум, щоб збагнути себе, своє ставлення до інших, своє місце у Всесвіті. Вона має осягнути істину, усвідомлюючи свою обмеженість та свої здібності. Вона повинна розвивати здатність любові до інших, як і до себе, щоб відчути єдність усього живого. Вона має опанувати принципи та норми, які привели б її до цієї мети».

Наживо...
«Усі навички комунікативні – це виключно бажання розвиватися і вдосконалюватися професійно. Суддю до цього ніхто не змушує.»

Тому дуже важливо, щоб суддя як особистість постійно працював над собою, своїм внутрішнім світом.

Микола Заболоцький написав такі рядки:

«Не дай душі байдикувати!
Дарма на вітер не кричи,
Душа повинна працювати
Вдень і вночі, вдень і вночі!»

І ця непроста робота починається з обмежень, з тих норм, які встановлені Кодексом суддівської етики і які встановлює для себе людина, котра обрала непросту, проте вкрай важливу і серйозну професію судді.

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ СУДДІ

9. РОБОЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ СУДДІ

Ніхто б не пам'ятав Доброго Самаритянина, якби у нього були лише добрі наміри. У нього також були гроші.

Маргарет Тетчер

Приміщення органу влади – яким ми його уявляємо? Коли йдеться про законодавчу владу, ми мислимо про будівлю парламенту, якщо ж про виконавчу – то це будівля уряду. Для судової ж влади приміщення в уяві людини може мати неоднозначні обриси. З одного боку, ми можемо спостерігати на екрані телевізора засідання, трансльовані із величних залів Верховного Суду чи вищих судів, що знаходяться у столиці. З іншого ж боку, якщо нам доводилося звертатися до суду, то цим судом був суд першої інстанції, приміщення якого могло виявитися не те що далеким від величі, але й позбавленим елементарних умов як для відправлення правосуддя, так і для роботи суддів, не кажучи уже про учасників процесу чи просто відвідувачів.

Попри конституційний обов'язок держави забезпечувати фінансування та належні умови для функціонування судів і діяльності суддів шляхом виділення у Державному бюджеті України окремо видатків на утримання судів[103], до сьогодні, на відміну від законодавчої чи виконавчої влади, судова влада перебуває у незмінному стані бюджетного недофінансування. Звичайно, виконавчій чи законодавчій владі легше впливати на виділення коштів на їхню діяльність у процесі формування чи затвердження Державного бюджету. Судова ж влада, з огляду на її природу, фактично є відстороненою від розподілу бюджетних видатків. Не сприяє покращенню такого становища і нинішня роль органів суддівського самоврядування, які, власне, й повинні впливати на формування Державного бюджету в частині забезпечення фінансування судів, на чому неодноразово наголошували для українського законодавця європейські інститути[104].

Зрештою, чи таким уже й вирішальним чинником є приміщення суду для роботи судді? Хіба незалежність судді чи якість судового рішення залежить від стану робочого кабінету судді чи зали судових засідань?

Наживо...
«От зараз кажуть: що треба зробити, щоб правосуддя було правосуддям? Ми можемо поміняти Конституцію, десятки законів, але багато чого залишиться, як і було, якщо ми не зробимо трьох речей. Перше – політична воля держави і захист суду.

---

103 Стаття 130 Конституції України від 28 червня 1996 року.

104 Див., зокрема: Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. – П. 40 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

Друге – фінансування; не буває дешевого правосуддя. От створили суди, а приміщення ми не маємо – орендуємо у приватних осіб. І суддя, і працівники апарату повинні отримувати гідну зарплату. Третє – кадрові питання. Суддя повинен відповідати за те, що він вчинив, і тут не повинно бути ніяких поблажок.»

Те, що самі судді так оцінюють значущість фінансового забезпечення, не є випадковим. І йдеться не лише про розмір суддівської винагороди, хоча й вона не є другорядною. Але ж ми кажемо, що суддя повинен мати почуття гідності. Хіба не буде щоденним викликом гідності судді робота у приміщенні, яке розташоване у надбудові над станцією технічного обслуговування автомобілів чи у напівпідвальному приміщенні колишнього будинку побуту? Ми наполягаємо, що судді повинні бути впевненими у собі, уважними і дбати про утвердження авторитету судової влади у суспільстві. Чи може зберігати впевненість у собі й увагу суддя, який годинами розглядає справу в задушливій, переповненій і не пристосованій для цього залі? А яке враження про судову владу справить ця зала і впрілий суддя на учасників процесу? Зрештою, ми наголошуємо, що суддя повинен бути незалежним. Однак саме безперервне очікування від державної адміністрації «покращення умов роботи суду» ставить голову суду і всіх суддів у вразливе становище перед виконавчою владою.

Тому не випадково у Рекомендації Комітету Міністрів наголошено, що органи державної влади, відповідальні за організацію та діяльність судової системи, зобов'язані забезпечити суддів умовами, які б «дозволяли їм здійснювати свою місію, а також бути максимально ефективними щодо захисту та поваги суддівської незалежності та безсторонності». Держава повинна забезпечити достатню кількість ресурсів, приміщень та обладнання судам, для того щоб дати їм змогу «функціонувати відповідно до стандартів, викладених у статті 6 Конвенції, та ефективно працювати»[105].

> Кабінет судді

Кабінет – це робоче місце судді. Здавалося б, якими можуть бути вимоги до кабінету? Однак, по-перше, необхідно, щоб він у судді був. Сьогодні більшість суддів ділять свої кабінети або зі своїми колегами-суддями, або ж зі своїми помічниками, що не сприяє ефективності роботи судді. По-друге, кабінет судді жодним чином не може бути використаний, як зала судових засідань. Така практика у нас, на жаль, залишається доволі поширеною і, безумовно, є несумісною із поняттями безпеки та конфіденційності діяльності судді. Зрештою, неприпустимою є практика облаштування кабінету судді коштом

105 Рекомендація CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки. – П. 32–33 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

самого судді, а не за рахунок держави. Хіба можуть судді нести відповідальність за відмову держави виконувати свій конституційний обов'язок? Такий підхід, окрім іншого, провокує суддів демонструвати власні смаки та достаток під час умеблювання своїх кабінетів. Безумовно, недоречними у кабінеті судді будуть будь-які предмети розкоші, а також портрети політиків чи навіть ікони.

Наживо...
«Робоче середовище судді – кабінети, зали тощо – має відповідати змісту суддівської роботи. Кабінети суддів у суді повинні бути однаковими, простими, але комфортними та оснащеними. Тому не може йтися про будь-які ремонти судових приміщень коштом самих суддів.»

«Кабінет судді – це має бути місце, зручне для роботи. У ньому не повинно бути розкоші.»

«У нас в місті був один глибоко віруючий суддя. І перед тим як піти в процес, він проводив бесіди з учасниками процесу, направляв їх до церкви, щоб вони помолилися, щоб Бог надав можливість закінчити справу миром. І що стосується робочого місця, у нього були розвішані ікони. І це впливало на людей. Сторони не хотіли, щоб цей суддя розглядав справу, писали відводи, така релігійність дуже дивувала людей, сприймалась як неспроможність вирішити їхню справу, бо він має інші погляди на світ. І через певний час цей суддя пішов від нас, звільнився і став адвокатом.»

> Зала судових засідань

Становище із залами є схожим. Залів судового засідання у суді має бути достатньо для того, щоб судді не проводили судових засідань у своїх кабінетах. Окрім цього, зала судових засідань – це не поспіхом пристосоване приміщення. Зала судових засідань має бути спроектована відповідно до свого призначення, що означає врахування тривалості засідань, кількості осіб, яку зала може розмістити, особливості категорії справ, різні функції, які необхідно здійснювати під час судового засідання.

Наживо...
«Зали судових засідань, окрім безпосереднього функціонального призначення, повинні справляти певне враження на учасників процесу.»

Зали судових засідань повинні бути достатньо просторими для того, щоб розмістити всіх учасників процесу – суддів, сторони, їхніх представників, свідків та інших учасників процесу, секретаря судового засідання, судового розпорядника тощо. Доречно виділяти місце, де сидітимуть судді, підвищенням, яке, з одного боку, символізуватиме статус судді, а з іншого – забезпечить належний огляд суду всіма іншими учасниками судового

засідання. Як доречно наголошують американські колеги у своїй «Книзі судді», «те, що суддя розташовується у центрі кімнати й підноситься над іншими, навіть коли сидить, є символічним визнанням влади, якою суддя наділений. Цим також забезпечено психологічну перевагу тому, хто розпоряджається у залі суду»[106].

Достатніми та належно облаштованими має бути робоче місце секретаря судового засідання, а також місця для сторін і їхніх представників. Місце для підсудних також слід спроектувати таким чином, щоб це не спричиняло приниження їхньої людської гідності. Місце для свідка повинно буди доступним погляду всіх учасників судового засідання. У зв'язку із запровадженням інституту присяжних слід подбати про їх розміщення у залі суду. Зрештою, приміщення повинно бути доступним для осіб незалежно від їхнього фізичного стану. Тому слід забезпечувати доступ до приміщення суду, а також до зали судових засідань людям з інвалідністю, зокрема на візках, а також інших мало мобільних груп.

Зала судових засідань немислима без символіки. Призначення символіки дуже вдало описано в американській «Книзі судді»: «Ритуали, символи, а також усталені норми та правила мають власне місце у судовому середовищі як важлива спадщина західних цивілізацій. Упродовж століть форми, зовнішні атрибути, артефакти та інші допоміжні засоби надавали особливого значення подіям у житті людей, організовуючи фізичне середовище таким чином, щоб подія виглядала вагомішою, додаючи психологічний вимір і часто створюючи враження загадковості та викликаючи благоговійний трепет.»[107]

Судове засідання є ритуалом за своєю природою: ритуалом суду є фрази: «Встати, суд іде» та «Суд виходить до нарадчої кімнати». Ці фрази наповнюють судовий процес значущістю і дають відчуття «звершення правосуддя». Ритуальними є мантія і нагрудний знак судді, які, з одного боку, знеособлюють суддю, а з іншого – надають йому чи їй значущості та обраності. Зважаючи на те, що суд приймає рішення іменем України, зала судових засідань має бути обладнана державними символами – гербом та прапором України. Окрім того, що державні символи уособлюють державу в процесі здійснення правосуддя кожним окремим суддею, вони ще й дисциплінують та стримують учасників судового засідання.

Меблі у залах повинні бути за можливості добротними, з огляду на інтенсивність користування ними, але, щонайменше – зручними.

106 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 12.
107 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 11.

Наживо...
«Ось щодо меблів... Я ці меблі для залів судових засідань сам збирав. Колись же їх виготовляли всі однакові. А тепер – все, що вдалося зібрати... А атрибутика? Хіба може вона бути в одному місті одна, а в іншому – інша?..»

«Що стосується зали судового засідання, то вона має відповідати сучасним вимогам, бути обладнана символами судової влади, щоб усе виглядало солідно і справляло враження на людей, які прийшли до суду, викликало у них повагу до судової влади.»

Не менш важливими для зали судових засідань є внутрішній клімат – освітлення, температура повітря та навіть вологість. Коли внутрішній клімат є комфортним, ми його зазвичай не помічаємо. Однак тьмяне світло, холод чи задуха у залі засідань матимуть негативний вплив не лише на якість судового процесу, а й на здоров'я самих суддів.

Наживо...
«Обов'язковими у залі є кондиціонери, які добре працюють. Я пам'ятаю такий випадок, коли влітку через спеку в нас у суді кондиціонери не могли впоратись із навантаженням на них, оскільки були вже дуже старенькі, і одній жінці-судді безпосередньо у залі судового засідання під час розгляду справ стало погано. Їй колеги вимушені були викликати «швидку допомогу». Звісно, це не сприяє нормальному відправленню правосуддя. Крім того, люди не повинні бачити суддю у безпорадному стані. Така безпорадність – хоч і об'єктивний фактор, але не сприяє авторитетові суду.»

> Технічні засоби

Технічні засоби є невід'ємною складовою сучасного суспільства. І так само, як ці засоби підвищують сьогодні ефективність функціонування приватного сектору, повинні вони вливати і на підвищення ефективності публічного сектору. Нинішнім молодим суддям, помічникам чи секретарям уже важко собі уявити, що ще п'ятнадцять років тому протокол судового засідання вівся від руки, а аудіофіксація судових засідань з'явилася лише у 2005 році. Технічні засоби стали невід'ємною частиною судового процесу, оскільки обов'язковість їх застосування закріплено у законі. Тому від ефективності роботи технічних засобів сьогодні залежить спроможність судді виконувати свої суддівські функції.

Наживо...
«Що стосується технічних засобів, то вони обов'язково мають бути і працювати бездоганно. У нас в суді були непоодинокими випадки, коли через збій у роботі комп'ютерів або відсутність електроенергії неможливо було працювати, оскільки обов'язковою умовою за законом є технічна фіксація судового процесу. Це спричиняє вимушене відкладення розгляду справ, дратує людей, які з'явилися до суду і вважають,

що все має працювати бездоганно, а потім створює додаткове навантаження на суддю, оскільки треба дотримуватись строків розгляду справ. Проблеми нібито побутового характеру, але вони виливаються в процесуальні перешкоди.»

Будь-які технічні нововведення неминуче призводять до певних збоїв у звичній роботі. Тим, хто розробляє програмне забезпечення для суддів, необхідно враховувати найменші тонкощі, пов'язані із застосуванням програми. Суддям же, зі свого боку, слід бути відкритими до нововведень, готовим опанувати нове програмне забезпечення та ефективно його застосовувати.

Наживо...
«Завантаження у суді збільшувалося навіть через те, що необхідно стало все направляти до Єдиного реєстру судових рішень з електронними ключами. Півроку нам цих ключів не могли дати, бо не було договору на виготовлення цих ключів. Зараз необхідно внести всі ці рішення до реєстру.»

«Запровадили електронний розподіл справ – це теж було нове, воно не було просте. Було багато неузгодженостей. Це було простіше для одноособового розгляду справ. А в нас тут вибирати колегію... Як?! Система ця виявилася не готова».

Уже можна стверджувати, що українська система судівництва відкрила себе для технічного прогресу. Тому неминучим буде запровадження додаткових технічних засобів як у судовому процесі, так і у діяльності суддів. Наприклад, у тих судах, де зали судових засідань лише ремонтуються чи проектуються, варто передбачати технічну можливість трансляції візуальних чи аудіовізуальних зображень. Окрім цього, слід подумати і про окремо відведений простір для технічних засобів учасників судового процесу – стаціонарних відео- та фотокамер.

> Безпека

З огляду на те, в яких напівпристосованих приміщеннях працює сьогодні більшість українських суддів, важко говорити про їхню безпеку. В Україні є низка судів, приміщення яких є відносно безпечними, де є охоронці та металошукачі, де немає доступу до кабінетів суддів. Результати запровадження таких заходів безпеки виявилися несподіваними навіть для самих суддів.

Наживо...
«У суді обов'язково має бути забезпечена безпека. Пригадую той час, коли у нас в суді лише встановили спеціальні засоби контролю – так звану рамку. Буквально протягом першого тижня судовою міліцією було вилучено кілька газових балончиків, один пневматичний пістолет, кілька ножів, не кажучи вже про манікюрні набори з

гострими предметами. Виникає питання: навіщо з цими предметами люди приходять до суду? Можливо, вони не виключали для себе можливості нападу на когось? Це має враховуватися керівництвом суду задля забезпечення нормальних умов роботи суддів.»

«Стрес, він у будь-якій професії є, але умови, створені тут, якраз допомагають убезпечитись від стресу. У нас немає доступу сторонніх осіб у робочі кабінети суддів – це великий плюс.»

Однак більшість суддів мають зовсім інший досвід «безпечних умов праці».

Наживо...
«Двері... Повинні ж бути належні двері в суді. Ну як це – дверей нормальних немає? Коли ключ від вхідних дверей лежить під підвіконням з двору. Взагалі, про яку охорону і яку безпеку можна говорити?»

«У нас дівчат, наших суддів, навіть мертвою водою обливали. То щастя, що це не була кислота.»

Безпека суддів безумовно впливає на їхнє почуття гідності. І хоча досягнути стовідсоткової безпеки не вдавалось ще нікому, але суддя повинен відчувати, що держава турбується і дбає про його/її безпеку і у випадку зазіхань на цю безпеку буде активно суддю захищати.

Наживо...
«Ми не захищені катастрофічно. Я виходжу на вулицю, зі мною можуть зробити все, що завгодно. Відносно мене було скоєно тяжкий злочин – напад на будинок за містом, а я була з дитиною сама, абсолютно. Ніякого реагування: два роки пройшло, ніхто нічого не знайшов і не шукає абсолютно. Якби раніше таке сталося з суддею, то була б НП на рівні області. А зараз...»

10. ПІДГОТОВКА ДО СУДОВИХ ЗАСІДАНЬ

Величніший з авторів той, хто якнайменше залишає для акторської уяви.

Дені Дідро

Судовий процес має йти, як гарно поставлена та зіграна п'єса. Якщо не брати до уваги акторів, роль котрих є важливою, але не головною, п'єса вдається, коли вона добре прописана (завдяки таланту та праці драматурга) та поставлена (завдяки майстерності режисера). Суддя одночасно виступає драматургом, режисером та однією з головних дійових осіб.

Процес підготовки до судових засідань схожий на роботу драматурга над п'єсою: для того щоб п'єса якісно зазвучала, заграла різними барвами, драматург вивчає всі матеріали, пов'язані з тим, що має бути розіграно на сцені, адже важливим є все: декорації, світло, музика, антураж епохи, атмосфера, послідовність подій, темп, ритм, навіть зовнішній вигляд.

Від підготовленості судді до розгляду справи залежить не лише ефективність судового процесу, а й швидкість вирішення справи.

Наживо...
«У мене є три моїх золотих правила. Перше – я ніколи не виходжу в засідання без підготовки і ознайомлення з матеріалами справи. Ніколи! Тобто я завжди знаю, які матеріали є у мене в справі. Якщо я бачу, що наявність тих чи інших документів може впливати на вирішення спору, я наперед пишу для себе запитання, які мені потрібно буде з'ясувати під час засідання.

Правило друге, яким, до речі, судді, особливо молоді, часто нехтують: суддя повинен контролювати перебіг процесу і скеровувати його у русло предмету позову. Якщо позиція сторони не базована на якихось фактах і вона чи він починає «лити воду» – я це чітко бачу. Я можу їх зупинити і сказати: «Добре, запитань немає...»

Третє правило – я завжди складаю текст рішення впродовж п'яти днів, як це визначено законом. Поки ця інформація свіжа, поки я пам'ятаю доводи сторін і вивчені матеріали. Тоді й писати легко...»

> Пріоритет у розгляді справ

Коли суддя отримує справу, одним із перших питань є: як з нею працювати далі? Насамперед, суддя повинен ретельно перевірити, чи дотримані у цій справі правила про юрисдикцію і підсудність. Адже прийняття суддею до провадження справи, яка не належить до його компетенції, може стати не лише підставою для скасування ухваленого ним судового рішення, навіть і

правильного по суті, а й, у деяких випадках, у разі умисного порушення суддею норм закону щодо юрисдикції або підсудності справи, призвести до порушення дисциплінарного провадження щодо судді і навіть його звільнення.

Чи може суддя надавати пріоритет розгляду тієї чи іншої справи? Сьогодні в Україні розподіл справ у судах здійснюється автоматизованою системою документообігу[108]. Без перебільшення можна стверджувати, що введення у судах загальної юрисдикції автоматизованої системи документообігу – це одне з найбільш значущих досягнень на шляху до утвердження незалежної та справедливої системи судівництва.

До законодавчого закріплення такого розподілу справи між суддями розподілялися головами або заступниками голів відповідних судів. Така практика сприяла можливості застосування адміністративного тиску та створення корупційних схем. Багато небезпідставних зауважень лунало на адресу суддів-адміністраторів з приводу проявів ними суб'єктивізму, розподілу окремих справ «слухняним» суддям, які могли прийняти «необхідне» рішення. Існувала категорія так званих «гладких» справ, розглядаючи які, судді теоретично могли розраховувати на немалу суму грошей за «правильне» рішення.

Введення в судах загальної юрисдикції автоматизованої системи документообігу та автоматичного розподілу має забезпечити об'єктивний та неупереджений розподіл справ між суддями. При цьому враховуються принципи черговості, однакової кількості справ для кожного судді, вірогідності, завантаженість кожного судді, його спеціалізація, а також вимоги процесуального закону.

Наживо...
«Пріоритету в розгляді справ, у принципі, не може бути як такого, оскільки розподіл справ здійснюється автоматизованою системою документообігу, і справи необхідно призначати до розгляду за їх надходженням.»

Однак із цього правила можуть бути певні винятки, обумовлені процесуальними законами. Наприклад, Кодексом адміністративного судочинства України передбачені більш стислі строки призначення та розгляду окремих категорій справ, зокрема, це стосується «виборчих справ». Аналогічні норми містяться і в інших процесуальних законах.

108 Частини третя та четверта статті 15 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

Наживо...
«Є певні категорії справ... У кримінальній юрисдикції це, наприклад, справи про тримання під вартою та про відповідальність неповнолітніх. У цивільній юрисдикції це справи про стягнення аліментів, справи, пов'язані з дітьми, трудові спори та інші спори, визначені законом, де встановлені строки розгляду. З власного досвіду: треба ще мати на увазі, що слід розглядати, не затягувати справи, де є запобіжні заходи. Бо через це можуть виникнути збитки, скарги та інше. І там, де є необхідність, чи суспільна необхідність, чи, може, хтось від'їжджає, тоді треба усі ці чинники враховувати. Що до розгляду справ, менеджменту. Це дуже велика річ, як підготувати конкретну справу до розгляду. Однак якщо брати оці спори, то є певні документи і певні дії, без яких ці спори взагалі не можна розглядати. У процес суддя має виходити, тільки якщо в нього є ці документи.»

Якщо б суддя побажав узяти собі для розгляду певну справу або, навпаки, намагався уникнути того, щоб до нього потрапила та чи інша справа, то лише його бажання (або, навпаки, небажання) не може братись до уваги. Держава довіряє судді приймати рішення іменем України. Це означає, що суддя повинен володіти достатньою компетенцією для розгляду будь-якої справи, яка належить до тієї юрисдикції, в якій суддя працює.

Звичайно, суддя повинен прагнути бути досконалим: неупередженим, знаючим, мудрим. Попри це, у кожної людини є свій досвід, характер та певні схильності. Тому варто зважати на психологічні особливості й особливості життєвого та професійного досвіду судді, залучаючи його до розгляду певної категорії справ.

Наживо...
«Як на мене, необхідно враховувати вік судді під час призначення різних категорій справ. Наприклад, справи з дітьми – дуже складні. Багато таких справ ми слухаємо з дітьми, щоб розуміти, як краще буде дитині, і це завжди дуже складно. Думаю, цю категорію справ повинні слухати досвідчені судді, бо тут потрібно вміти працювати з дітьми.»

> Ознайомлення зі справою

Суддя не має права приходити у процес непідготовленим, бо він є не глядачем, а активною дійовою особою та творцем подій. Глядач може собі дозволити прийти в театр непідготовленим, із запізненням, – сприйняття або несприйняття вистави, міра розуміння стосується лише його самого. Суддя ж має усвідомлювати, що на нього покладені не тільки функції драматурга та режисера, він повинен буквально знати слова кожного «актора», у разі необхідності виступати суфлером, читати текст «від автора», проводити необхідні заміни, оперувати світлом так, щоб усе було видно як на долоні;

а також вміти вчасно опустити лаштунки тощо. Неможливо професійно впливати на процес, грамотно вести його, якщо ти не підготовлений.

Представники сторін, залежно від рівня своєї фаховості, можуть собі дозволити зважати тільки на одну юридичну позицію, а саме – свою. Суддя ж повинен орієнтуватися в представлених позиціях обох сторін; фокусуватися на предметі позову; підіймати усі пласти законодавства; з'ясовувати невизначене або ж не до кінця з'ясоване; тобто бачити чіткий візерунок на канві судового процесу.

Як уже зазначалося, судді судів першої інстанції всіх без винятку юрисдикцій мають значне навантаження щодо кількості справ, які вони мають розглянути. Ситуація ускладнюється жорсткими вимогами законодавця щодо дотримання суддями строків розгляду справ, які, для усіх без винятку категорій справ, є дуже стислими. За таких умов судді може видатися, що, не витрачаючи часу на ознайомлення зі справою та підготовку до судового засідання, він чи вона зекономить свій час. Однак практика свідчить про протилежне. Якщо суддя іде у судове засідання без належного ознайомлення із матеріалами справи, його намагання розібратися у юридичній природі спору, який розглядається, безпосередньо під час його розгляду часто призводить до необхідності призначення повторних засідань і, таким чином, до необхідності приділити цій справі значно більше часу, ніж потрібно.

Тому судді перед слуханням справи, не оцінюючи наданих щодо неї доказів, знайомляться із матеріалами та проводять підготовчу роботу, яка дасть можливість у якомога коротший строк якісно розглянути цю справу і прийняти справедливе, законне та обґрунтоване рішення.

Наживо...
«Коли я приймаю позовну заяву, я вже якісь напрацювання для себе маю. Я дивлюся, про що пишуть, які документи треба витребувати, щоб пришвидшити процес.»

«Коли надходить позовна заява, то читаєш її і вже знаєш проблематику, напрям, категорію цієї справи. Інколи буває, що вона здається зовсім простою, але потім у першому ж судовому засіданні виявляється, що це зовсім не так. А буває, відразу бачиш, що справа є складною. Є справи, до яких треба підготуватися ретельніше, які ще не слухала. Тоді читаю їх і дивлюсь законодавство, чи не було ніяких змін. Дивишся, які буде потрібно витребувати документи, які запитання ставити. У процес уже йдеш із якимись чернетками, заготовками, це пришвидшує процес, тому що якщо починаєш читати справу в судовому засіданні, ти розумієш, що треба вже йти до нарадчої кімнати, а в тебе купа запитань, купа не витребуваних документів, тоді відчуваєш прикрість.»

У суді апеляційної інстанції чи касаційної, коли предметом судового розгляду є перевірка правильності судового рішення, працювати зі справою без попереднього ознайомлення з нею неможливо. Тому судовому засіданню має передувати ретельне вивчення матеріалів справи.

Наживо...
«Ознайомлення зі справою до її розгляду по суті є обов'язковою частиною роботи судді апеляційного суду. Це обумовлено, насамперед, особливостями роботи апеляції – скаргами на вже ухвалене судове рішення, швидкоплинністю процесу, призначенням на один день великої кількості справ. Жодній справі майже неможливо приділити більше часу, аніж відведено на її розгляд. Якщо кожну справу вивчати безпосередньо на судовому засіданні, то інші справи залишаться нерозглянутими. Тому розглядові кожної справи має передувати ретельна підготовка, вивчення законодавства, за необхідності – отримання якихось спеціальних знань, які можуть стати в нагоді під час розгляду справи. Безумовно, це пов'язано і з пошуком та підготовкою у разі необхідності довідкових матеріалів, але в тих межах, у яких необхідно перевірити правильність ухваленого судового рішення та обґрунтованість доводів апеляційної скарги.»

Певні особливості вивчення матеріалів мають кримінальні справи. У новий Кримінальний процесуальний кодекс України, побудований на основі принципу змагальності, була закладена ключова ідея – забезпечення безсторонності судді, що виключає його ознайомлення з доказами до розгляду справи по суті. Тобто необхідно, щоб суддя йшов у судове засідання, не будучи знайомим із доказами, для того, щоб його думка формувалася безпосередньо у судовому засіданні і лише під впливом тих доказів, які будуть надані сторонами.

> Підготовка довідкових матеріалів

Готуючись до судового засідання, суддя не може обмежитись лише ознайомленням із матеріалами справи. Якщо фактичні обставини у справі суддя перевірятиме під час судового засідання, то визначити і перевірити усі норми, які суддя має намір застосовувати до спірних правовідносин, він чи вона повинні до початку судового засідання.

Законодавство України є надзвичайно мінливим і часто суперечливим: певні норми скасовуються, з'являються нові; норми «перекочовують» із одного акта в інший чи поширюють свою дію на інші галузі права. Часто трапляється так, що на момент виникнення спору норми, які регулювали спірні правовідносини, уже зазнали змін або ж втратили чинність. У зв'язку з цим судді ніколи не слід покладатися на свій досвід та пам'ять, а щоразу перевіряти як фізичну наявність тієї чи іншої норми у законі чи підзаконному акті, так і її формулювання.

Готуючись до судового розгляду, суддя має бути обізнаним не лише із нормами, але й із практикою їх застосування. Це не лише судова практика Верховного Суду України, яка є обов'язковою до застосування, але й практика вищих та апеляційних судів. Як свідчить досвід, найбільш схильними до новаторства у підході до вирішення справ є суди першої інстанції, рішення яких, підтримані пізніше вищими інстанціями, формують судову практику. Тому інколи не менш доречно буде ознайомитися з рішеннями судів першої інстанції, не чекаючи, поки ці рішення отримають підтримку під час апеляційного чи касаційного перегляду. Сьогодні можливість ознайомитися із судовою практикою дає, зокрема, Єдиний державний реєстр судових рішень.

Наживо...
«Мені дуже подобається, що зараз є Єдиний державний реєстр судових рішень, завдяки якому вивчаєш практику. Є також база правових позицій Вищого адміністративного суду, але прикро, що вона завжди запізнюється, тому що коли справи доходять до вищого суду, то щодо них уже є сформована практика на підставі глобального досвіду попередніх інстанцій. Принаймні, хочеться взяти звідти якесь раціональне зерно.»

Окрім Єдиного державного реєстру судових рішень, для пошуку довідкових матеріалів може придатися інформація, яка міститься на веб-сторінках Верховного Суду України та вищих судів. Як правило, саме там можна ознайомитись із судовими рішеннями, постановами пленумів того чи іншого суду, а також узагальненнями судової практики щодо окремої категорії справ.

Все більшого значення для українського судівництва набуває Конвенція про захист прав людини та основоположних свобод і практика Європейського суду з прав людини. У багатьох законах України закладені юридичні принципи та стандарти, які є нововведенням для нашої держави, однак є відображенням багатолітньої європейської правничої традиції. Серед таких законів: Цивільний та Цивільний процесуальний, Кримінальний та Кримінальний процесуальний кодекси, Кодекс адміністративного судочинства тощо. Тому саме у практиці Європейського суду з прав людини українські судді можуть черпати інформацію щодо застосування як матеріальних норм в окремих категоріях справ, так і усього обсягу процесуальних гарантій, які стосуються права на справедливий суд.

> Досвід створення сценарного плану судового засідання

Отже, суддя повинен ознайомитися зі справою, чітко усвідомити позиції сторін, сильні та слабкі сторони цих позицій; вивчити усі надані та необхідні матеріали, підібрати додаткові матеріали, які можуть знадобитися під час розгляду справи.

Наживо...
«Хоч я бачила роботу суду і з крісла прокурора, і з крісла адвоката, але коли стала суддею в іншому районі, для мене найстрашнішим стало усвідомлення того, що знання цивільно-процесуального законодавства, матеріального права зовсім не гарантує знання про те, що потрібно робити. Теоретично ти ніби все знаєш, а практично це викликало труднощі, особливо в перші місяці роботи. Тому я робила заготовки. І до сьогодні в мене, якщо я головую у процесі, на листочку виписаний порядок із цивільно-процесуального кодексу: оголошення справи, встановленню осіб і так далі. Оскільки бувають такі моменти у процесі, коли якась ситуація виводить з себе, вибиває з колії, і тоді ти дивишся на цей папірець, бачиш, що за чим треба робити, воно якось заспокоює. Це такий суто психологічний момент. І ти вже впевнений, що нічого не пропустиш, нічого не піде не так, це якось убезпечує від можливих скарг чи якоїсь конфліктної ситуації.»

Коли ж ідеться про сценарний план судового засідання, це не означає підготовку ретельно розписаного документа, де суддя виписує свої репліки, моделює поведінку учасників процесу, встановлює хронометражі виступів сторін або інших процесуальних дій. Тобто суддівський сценарний план не повинен мати вигляд сценарію новинного телеефіру.

Сценарний план може бути записаний на паперовому аркуші, поділеному на колонки. В одній – позиція однієї сторони, інша колонка може містити додаткові питання, що допоможуть судді з'ясувати позиції, які не були відображені в позовній заяві; в третій – стислий виклад позиції іншої сторони, у четвертій колонці – перелік питань, що потребують з'ясування. До сценарного плану суддя може вносити основні тези, які слід обговорити; експертизи, які може бути призначено; свідків, яких необхідно вислухати; документи, які мали б бути витребувані та вивчені, тощо.

Судді, особливо судді першої інстанції, мають величезне навантаження щодо розгляду справ. Якщо говорити образно, то, плаваючи у такому морі справ, суддя має бачити для свого самозбереження та підтримки кілька буйків, адже ніхто не є безмежно сильним, як би добре не плавав. Один буйок – універсальний, для всіх суддів, це – процесуальний кодекс. Іншим буйком цілком може бути сценарний план судового засідання. Адже поки занотовуєш, зосереджуєшся, скорочуєш матеріал, який вивчаєш, активніше формується обізнаність зі справою і, таким чином, впевненість у собі.

Багато хто із суддів, коли йде в судове засідання, має перед очима типову схему – порядок ведення судового процесу, який, спираючись на процесуальні норми, враховує послідовність заслуховування учасників судового розгляду, дослідження доказів тощо. Навіть за умови дуже доброго знання процесу

такий підхід до організації роботи судді полегшує процес прийняття рішення, оскільки дає можливість систематизувати позиції сторін та їхнє юридичне обґрунтування.

Наживо...
«Коли я йду в процес, у мене вже є чернетки, у яких зазначена позиція позивача та основні тези, чим він обґрунтовує свої позовні вимоги, оскільки часто в позовній заяві написано багато зайвого. Також зазначаю позицію відповідача. Потім ці тези слугують для того, щоб з'ясувати, що ж саме було порушено і чим це обґрунтовується. Під час процесу я також коротенько, тезово фіксую покази сторін.»

Суди апеляційної або ж касаційної інстанції (а в окремих випадках і суди першої інстанції) можуть розглядати справи у порядку письмового провадження, тобто без участі сторін та інших учасників процесу. В таких випадках їм не потрібно планувати судове засідання. Однак якщо сторони висловлюють бажання брати участь у судовому провадженні, суддям апеляційної чи касаційної інстанції також доведеться організовувати та планувати судовий процес.

Наживо...
«Сценарний план судового засідання за таких умов застосовується дуже рідко, хіба щодо загального порядку судового засідання: оголошення складу суду, роз'яснення сторонам їхніх процесуальних прав, у тому числі права на відводи, доповідь матеріалів справи та доводів апеляцій, заслуховування доводів сторін: спочатку – апелянта або його представника, потім – інших осіб, які з'явилися, судові дебати. Інколи цей план необхідно доповнювати допитом свідків, призначенням експертиз.»

Зрештою, за будь-яких умов суддя має приходити до зали судового засідання підготовленим, і якщо суддя почувається впевненіше, маючи перед собою виписану схему, йому чи їй слід готувати для себе відповідні нотатки.

11. СУДДЯ У ПРОЦЕСІ

Якщо ти хочеш бути неупередженим суддею, дивися не на обвинувача або ж обвинуваченого, а на саму справу.

Епіктет

Тягар влади... Доки ти почуваєш владу як тягар, доки влада для тебе є тягарем, доти ти правий!

Олесь Гончар

Звичаї більш важливі, аніж закони, бо саме від них закони залежать.

Едмунд Берк

У попередньому розділі йшлося про певну драматургійність діяльності судді під час підготовки до судового розгляду. У судовому ж засіданні суддя є перш за все режисером, який має стежити за всім, що відбувається в залі, та, насамперед, стежити за собою, ніколи не втрачати контролю. «Якщо весь світ є сценою, то зал суду – основний театр людської драми, арена подій та обставин у житті людей. Як і театр, це – сцена, на якій актори розвивають сюжет і грають трагедію, високу чи низьку драму і навіть комедію. Сценарій забезпечують закон, судові правила й факти. Як і у всіх п'єсах, тут також є зірки, актори другого плану, режисери, суфлери, обслуговуючий персонал різного роду і навіть спеціальне вбрання. Додатково ролі визначаються процедурами та процесом»[109].

> Суддівський самоконтроль та контроль за залою суду

Вже неодноразово згадувалося про те, що до суду приходять негативно заряджені люди. На початку розгляду будь-якої справи іде своєрідна розвідка: хто психологічно сильніший – суддя чи хтось із тих, що беруть участь у судовому засіданні? Хто буде керувати перебігом судового процесу – головуючий чи той, хто прийшов до суду? Інколи учасники судового розгляду бувають налаштовані дуже агресивно: відчуваючи, що їхні права порушені, вони звинувачують у цьому абсолютно всіх, включаючи суд, до якого прийшли за захистом своїх прав. І в такому разі для судді дуже важливо мати навички керування судовим процесом та залою судового засідання.

У будь-якому закритому приміщенні, де дія може тривати кілька годин, присутні звикли роздивлятися одне одного, стежити за поведінкою, виразами облич, реакцією. Люди, котрі вперше потрапили до суду, почуваються розгубленими, і людина в мантії для них – орієнтир власної поведінки.

109 The Judge's Book. – Second Edition, 1994. – American Bar Association and The National Judicial College, USA. – P. 20

Наживо...
«Людина спостерігає за суддею. Всім видно, коли суддя відволікається, дивиться у вікно... Для кожного власна справа – найголовніша. Людину треба зустрічати не як по книжці, а по-людськи.»

Учасники процесу, за винятком хіба що окремих цинічних представників юридичної професії, переживають різні почуття. Але вони не бувають байдужими. У залі судових засідань часто відчувається загальна знервованість, збудженість, сподівання на швидке вирішення справи, схильність до підозр, істеричність, упередженість, напористість тощо. Прискіпливість, з якою відвідувачі суду ставляться до судді, дуже легко пояснюється: нерідко люди шукають у міміці судді, в манерах хоча б щось, що дасть можливість зробити висновок, як налаштований суддя у справі, до якого рішення він схиляється.

Наживо...
«От візьмемо лікарів. Хворий на лікаря пильно дивиться, звертає увагу на кожну рисочку, на усмішку – є чи немає, бо надіється на одужання; на халат – чистий чи брудний, наче той працював у розвантажувальній майстерні. Так само і щодо судді.»

Саме тому «суддя завжди повинен бути в гарній моральній та фізичній формі». Етичні стандарти для суддів зобов'язують їх докладати усіх зусиль для того, щоб на думку розсудливої, законослухняної та поінформованої людини їхня поведінка була бездоганною. Недарма терези є давньою символікою суддівства; от і на суддю люди дивляться, як на терези, – яка шалька переважає, підсвідомо концентруються на тому, кому приділяється більше уваги, хто більше дратує, до кого суддя прихильний більше; тож суддя має контролювати не тільки свої слова, але й мову тіла, жести. У Кодексі суддівської етики чітко зазначається, що суддя повинен здійснювати судочинство в межах та порядку, визначених процесуальним законом, і проявляти при цьому тактовність, ввічливість, витримку й повагу до учасників судового процесу та інших осіб[110].

Наживо...
«Це також етична проблема – поведінка судді в судовому засіданні. Надмірна емоційність або коли в критичних ситуаціях суддя не вміє вчасно опанувати себе. Я кажу молодим суддям: купуйте дзеркала собі великі, ходіть попри них цілий день і дивіться, як ви реагуєте. Тому що коли ви одній стороні вже усміхаєтеся, а на другу дивитеся, як на «ворога народу», то всім уже зрозумілий результат.»

Суддя має навчитися контролювати себе, відчувати вбудований у свій організм, як у літак, автопілот, позбавлений емоцій чіткий механізм, який веде літак навіть за умов, коли пілот розсерджений, змучений або ж пригнічений. Суддя

110 Кодекс суддівської етики. Затверджений XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. – Ст. 8 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf

має бути стриманим, не демонструвати широкому загалові власних почуттів, зайвих емоцій. Водночас ніколи не треба загравати із присутніми. Слід бути однаково уважним і доброзичливим до всіх, хто з'являється до суду. Про це детально йшлося, зокрема, у розділах, де розкривалася сутність суддівських якостей. На цьому також наголошують американські колеги у «Книзі судді»: «Суддя зможе запобігти неналежній поведінці, якщо розуміє причину нервування або усвідомлює потенціал ворожої чи вибухової поведінки. Власне, суддя може не допустити вибуху, просто не посилюючи напруженості моменту. Існує тонка відмінність між необхідною реакцією судді з метою підтримання порядку в залі суду та надмірним реагуванням, що посилює напруженість. Суддя не повинен поспішати виявляти гнів і має завжди пам'ятати, що його/її реакції повинні бути об'єктивними і розважливими. Щоб контролювати залу суду, суддя повинен, перш за все, контролювати власні почуття»[111].

Наживо...
«Ти мусиш показати людині «гальмівний шлях», щоб людина вчасно зупинилася.»

«Звичайно, коли ти виходиш у судове засідання, тебе вже бачать під маскою. А все, що відбувається за лаштунками, – люди цього не бачать. Можливо, наша професія такого і потребує.»

Попри те, що суддя часто виконує у процесі функцію медіатора чи арбітра, його основним завданням є забезпечення здійснення правосуддя. Звичайно, суддя повинен зважати на позиції сторін, але не повинен від них залежати. «Суд – це не гра, тож коли суддя помічає, що правосуддя може постраждати через те, що той чи інший адвокат виявився неспроможним у певному відношенні, суддя має право і обов'язок втрутитися. Це не означає, що суддя має стати адвокатом, проте іноді правосуддя вимагає, щоб суддя вжив певних заходів.»[112]

Наживо...
«Суддя не повинен боятись і ховатись. Треба вміти захищати свою справу і свою думку. Суддя має бути активним. А ця активність проявляється у знанні справи. Феміді очі зав'язали – вона нічого не бачить, але вона має своїх служителів – суддів. А вони очі мають і повинні знати, що Феміда – це справедливість.»

Суддя має бути готовим приймати виклики, крім того, усвідомлювати, що більшість суперечок відбувається не за лицарськими правилами. Учасники процесу не повинні відчувати суддівського страху, це означає, що суддя не може дозволити собі кричати навіть внутрішньо. В складних та спірних ситуаціях чутливість людей до різноманітних виявів та знаків підвищується. Тому страх судді та занепокоєння, невпевненість або сумніви не повинні бути викриті. У

111 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 20
112 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 33

таких випадках слід пам'ятати, що якими б не були емоції учасників процесу, вони не спрямовані безпосередньо на суддю, а є наслідком їхніх переживань чи драм. Усвідомлюючи це, суддя повинен зберігати певну відстороненість і не перейматися щодо поведінки учасників процесу.

Наживо...
«Суддя повинен мати сталеві нерви. В жодному разі не повинен демонструвати свою роздратованість, упередженість. Як би ти не хотів, але з твоїх запитань, поведінки проглядається певна правова позиція. Це важко приховати... Якщо я не буду питати, дізнаватися, розпитувати, то й не зможу прийняти рішення. Важливо зберігати рівновагу. Якщо в процесі є представники сторін, це дуже різні люди, манера спілкування також може різнитися.»

Слід враховувати також і те, що людина, яка прийшла до суду за захистом своїх прав, завжди намагається зробити із судді свого спільника, інколи навіть свідомо маніпулюючи його почуттями та емоціями. У будь-якому випадку суддя не може ставати на один рівень зі сторонами у справі, які можуть порушити порядок, встановлений у судовому засіданні, допускати лайливі, образливі вислови. У будь-якому процесуальному кодексі зазначається, що суддя, виконуючи функції головуючого у справі, керує перебігом судового засідання, усуває із нього все зайве, забезпечує дотримання порядку в залі судового засідання. Суддя завжди повинен діяти з суворим дотриманням етичних норм і лише в межах процесуального закону.

Наживо...
«Без вміння контролювати зал судового засідання судді буде дуже важко у процесі. Такий контроль має спиратися лише на процесуальний закон, і при цьому судді не повинні заважати емоції. Навпаки, він повинен бути особливо виваженим і уважним. Так звані «важкі» учасники процесу бувають у судових засіданнях майже кожен день. Вони свідомо намагаються вибити суддю зі стану рівноваги. Але процесуальним законом та Кодексом України про адміністративні правопорушення передбачені заходи впливу на таких «неслухняних» учасників процесу, тому робота з ними ведеться виключно в межах закону. Суттєву допомогу в роботі з «важкими» учасниками судового розгляду може надавати судовий розпорядник. Особливо присутніх дисциплінує, коли ця людина – чоловічої статі й одягнена у форму.»

Окрім іншого, суддя повинен слідкувати за тим, щоб у залі не користувалися мобільним зв'язком, щоб залою судового засідання не ходили люди, щоб вони не їли і не читали газет, щоб у залі не було зайвих речей і предметів.

Наживо...
«Треба настільки вміло «тримати» зал, керувати перебігом судового засідання, щоб у присутніх навіть не виникало і думки про порушення порядку в залі.»

Водночас, яким би підготовленим не був суддя, виникнення безладу в залі суду неминуче, оскільки це природно для судового процесу. В таких випадках суддя, з одного боку, повинен проявити терпіння і витримку, а з іншого, повинен вміти застосувати заходи впливу заради збереження порядку у залі. Суддя повинен бути терплячим заради того, щоб дати можливість учасникам процесу висловитися, однак слідкувати, щоб надто емоційна поведінка учасників не перейшла межу неповаги до суду. «Суддя повинен бути зразком благопристойності, представляючи знеособлену владу закону. Поведінка судді навіть за несприятливих обставин повинна створювати атмосферу правосуддя. Стримане застосування повноважень щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду свідчить про могутню силу судів.»[113]

Наживо...
«Я намагаюся не відразу реагувати на неналежну поведінку сторін. Бо якщо суддя буде дуже швидко реагувати, то він втягнеться у цей процес, і його будуть використовувати. Тільки коли відчуваю, що ось вона, межа, і її переходять, роблю зауваження. Але зауваження слід зробити один раз, і його повинні виконати. Якщо сторона не реагує на зауваження, то я використовую ще два таких способи. Один я підглянув на нашому телебаченні, а другий в американських суддів. Перший – це рекламна пауза – перерва на дві хвилини. Якщо сторони дуже вредні, то перерва довша, із зміщенням у черзі (бо звичайно справ 10-15): якщо ви не здатні зараз говорити, то ми вас шістнадцятим переносимо. Після такого охолодження настає дуже швидко. А коли йдеться про перехід на особистості, то я підглянув це у американських суддів, може, і з порушенням нашого процесу. Оголошую перерву на одну хвилину, а ви, будь ласка, залишіться. І ось усі виходять у коридор, а залишаються ті, хто вів себе неналежно. Оскільки зараз засідання ведеться під запис, запитую: «Ви хочете послухати, як ви себе поводите?» Діє дуже ефективно.»

«Тільки суддя може вживати якихось заходів. Наприклад, що може зробити судовий розпорядник: триває процес, а судовий розпорядник під час цього процесу має піти і заспокоювати людину, яку не можна вгамувати? Думаю, що саме суддя повинен це зробити, але як він це повинен зробити: ввічливо, спочатку суддя повинен попередити людину про наслідки, а після цього, якщо людина продовжує так себе поводити, вжити заходів. Якщо лише попереджувати без вжиття заходів, то результату не буде. Якщо уже попередив про видалення із залу суду, значить, потрібно видалити. Якщо попередив, що коли така поведінка триватиме, я оголошу перерву або перенесу слухання справи на наступний день, так і зроби. Повинна бути послідовність. Але це має бути зроблено спокійним тоном та сказано із повагою. Без будь-якого приниження чи образи. І тоді сторона буде розуміти, що це не особиста нелюбов судді, а лише дії суду для того, щоб навести лад.»

113 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 134

Здавалося б, потрібно бути надлюдиною, аби відповідати усім цим вимогам щодо контролю за залою суду. Однак таке вміння судді, як і будь-яке інше фахове вміння, з'являється та вдосконалюється упродовж професійної діяльності.

Наживо...
«Якщо розмірковувати чи описувати судові засідання, послуговуючись категоріями темпу або ж за допомогою інших музичних термінів, то звичайно, що перше засідання було схожим трохи на какофонію, а далі відбулася гармонізація. Потроху набираєшся досвіду ораторського, процесуального і психологічного контролю, і розумієш, як краще в тому чи іншому випадку повестися, бачиш, які сторони приходять, де краще бути жорсткішим чи категоричнішим у якихось процесуальних питаннях, де – навпаки, скажемо так, піти назустріч, яким чином зробити комфортні умови перебування, участі у судовому засіданні сторін. Тому я не можу сказати, що значно змінився темп від першого засідання до теперішніх. Але змінився, значно збільшився спектр тих засобів, до яких можна вдаватися під час судового засідання.»

«Багато залежить від того, в кого ти вчишся. В мене був такий вчитель, що він судове засідання проводив жорстко. Він у судовому засіданні був «цар і Бог» і він не дозволяв у судовому засіданні ні порушувати процедуру розгляду в жодному прояві, ні там щось говорити без дозволу, все мало йти за процесом, дуже чітко. Я, власне, того всього набралась, намагалася чітко, бездоганно і все згідно з правилами процесу проводити.»

> Взаємодія з учасниками процесу (сторонами, адвокатами, прокурором, свідками)

Окремі норми процесуального закону визначають порядок розгляду справ за участю присяжних або народних засідателів. Багато хто із суддів не звик до роботи з такими учасниками судового процесу, тим більше що непоодинокими є випадки, коли представники від народу, які задіяні у судовому процесі, – це люди, які не мають юридичної освіти. Але у них є інші переваги, які можуть стати корисними для прийняття законного та справедливого рішення: життєвий досвід, мудрість, яка приходить лише з роками, та власний погляд на розв'язання тієї або ж іншої проблеми.

Суддям треба докладати певних зусиль для того, щоб в особі народного засідателя або присяжного можна було отримати не статиста, який пасивно поводиться у судовому засіданні й лише формально бере участь у справі, а активного учасника процесу ухвалення рішення. Згідно з етичними стандартами роботи будь-якого судді, присяжний або народний засідатель, які залучаються до роботи в суді, під час ухвалення рішення у справі є рівними з професійними суддями. До початку судового розгляду цим людям слід роз'яснити положення закону, яким слід керуватися під час розгляду справи, розповісти про сутність

тих чи інших процесуальних дій, а також надавати можливість поставити запитання. Тільки тоді, коли присяжні або народні засідателі активно, нарівні з суддею працюють у судовому засіданні, беруть участь у дослідженні доказів, вони зможуть всебічно оцінити обставини справи і запропонувати власне бачення того, яким повинно бути судове рішення, а також повною мірою розділити із суддею відповідальність за прийняте рішення.

Що стосується взаємодії з іншими учасниками процесу: сторонами у справі, прокурором, адвокатом – представником сторони, свідками, експертами, то судді недаремно кажуть, що така взаємодія завжди має бути лише у судовому засіданні і лише в межах, визначених процесуальним законом. Позапроцесуальні відносини із зазначеними особами виключаються.

Сторони у судовий процес приходять знервованими, роздратованими, інколи поводять себе неадекватно. Саме суддя є їхнім заспокійливим засобом, від судді залежить, як він вирішить непорозуміння, як погасить сварку, як відреагує на неадекватну поведінку, щоб не дати всьому цьому переродитися у потужний конфлікт; зупинити процес перетворення судового процесу на ринковий балаган.

Наживо...
«Якщо приходять люди, які не мають юридичної підготовки, то кожен свій крок пояснюєш, щоб потім людина не вийшла і не сказала: була на суді й нічого не знаю – не знаю, в кого спитати, що зі мною відбулося. І це потім породжує непотрібний рівень скарг чи відгуків. І якщо людина буде знервованою, роздратованою, ти від неї не почуєш того, що вона хотіла б донести, якусь інформацію.»

«Провокацій завжди буває дуже багато і різних, і це інколи не так легко пережити. Але якщо суддя хоче розглянути справу, він її розгляне. Він намагається з'ясувати обставини, дає можливість висловити позицію одній та іншій стороні. Буває, що навмисно провокують представники сторін, щоб завести. І тоді треба мати досить стриманий характер, щоб на цю провокацію не повестися. І залишатися рівним, не показати сторонам, яке ж буде рішення.»

Роль адвоката у будь-якому судовому процесі – працювати на користь свого клієнта. Відстоювати юридичну позицію сторони, яку представляє. На практиці це не завжди буває так. В адвокатури, як і в прокуратури, є свої проблеми, які деформували представників професії. Часто адвокати демонструють зверхність щодо представників прокуратури. Якщо прокурор звикає відчувати «підтримку держави», то адвокати відчувають за собою «підтримку грошей». Якщо проводити асоціації – одні і другі мають «фальшиві козирі», які категорично не можна використовувати за умов чесного, справедливого судового процесу на основі змагальності сторін. Гроші та державний тиск – дві сторони однієї медалі, що зветься корупцією.

Багато адвокатів мають звичку «домовлятися із судом», а не відстоювати правну позицію у судовому засіданні. Фактично, вони призвичаїлися до того, що доля клієнта вирішується задовго до початку судового розгляду. Часто про таких адвокатів кажуть, що вони «вміють домовлятися»: вони безапеляційно обіцяють «правильно» вирішити справу, не спираючись на юридичну позицію та не обтяжуючи себе професійним представленням інтересів сторони в суді. Подекуди адвокати намагаються відвести суддю від предмету спору, вдаються до пустопорожніх дискусій або ж просто затягують час.

Наживо...
«Хоча кажуть, що зараз це проблема, до мене у процес ходили всі – і адвокати, і прокурори. Тому що якщо вони писали мені заяву про те, що кудись від'їжджають, то це означало, що я обов'язково перевірю. І якщо це не відповідало дійсності, я відразу вживала заходів, і усі знали, що буде, якщо... Поважних причин насправді мало, зазвичай їх видумують для того, щоб затягнути процес. І судді не повинні бути ледачими і байдужими, треба вживати заходів для того, щоб їх не обманювали і не перешкоджали здійсненню їхніх функцій.»

«Адвокати – це корпоративна спільнота. Вони всі володіють інформацією про суддю, причому інформацією, яка дуже швидко поширюється. Тому коли адвокат іде у процес, він дуже чітко розуміє, до кого він іде і як себе можна буде поводити, наскільки потрібно бути готовим до процесу. Я до намагань адвокатів відволікатися у процесі ставлюся досить жорстко – «вибачте, але у мене є низка запитань, на які я б хотіла отримати відповідь».»

«Іноді, особливо столичні адвокати, які вже, як кажуть, «собаку з'їли» у цих механізмах затягування процесу, відводів і таке інше, поводяться дуже стійко. Але коли закінчується засідання, обов'язково заходять, жодного разу такого не було, щоб не зайшли, і просять вибачення: «Вибачте, ви ж розумієте, нам треба було так себе вести».»

Слід зауважити й те, що адвокати, за спиною яких стоїть клієнт, – апріорі більш емоційні за прокурорів, котрі представляють державу. Суддя має усвідомлювати це і ставитися поблажливіше до саркастичних, емоційних слів адвоката, але не дозволяти жодних судових провокацій.

Наживо...
«Часто проблема полягає у тому, що є сторони, є представники, і ці представники не завжди розуміють суть справи і ведуть себе так, що викликають антипатію. І вже думаєш, що краще б і представника не було. Не варто приймати будь-які виклики в процесі, як виклики тобі особисто. Це не особисті виклики, хто б не сидів у суддівському кріслі, ці люди могли себе так поводити. Звичайно, ми живі люди, нам може щось

подобатись, щось не подобатись. Однак у нас є конкретна справа, конкретні правові відносини, є докази, і, приймаючи рішення, все-таки звертати увагу мусимо не на те, що нам сподобалось чи не сподобалось, а все-таки на об'єктивні факти.»

У зв'язку з прийняттям нового Кримінального процесуального кодексу України роль судді у кримінальному процесі суттєво змінилась. Суддя перетворюється з дізнавача, як це часто було раніше, на безсторонню особу, яка лише оцінює докази та надає сторонам допомогу в отриманні доказів, якщо самостійне отримання з певних причин ускладнене.

Наживо...
«Я раніше, виходячи слухати справу, знайомився з доказами. Я тоді хоч знав, на що орієнтуватися. А зараз все по-іншому. Адвокат у процесі встає і говорить одне, прокурор – у прокурора взагалі всі матеріали, і він мені нічого не дає.»

Отже, судді треба звикати до того, що у кримінальному процесі усі докази йому надаються лише у судовому засіданні, а він їх сприймає безпосередньо, що найбільш активним учасником судового розгляду в кримінальному процесі повинен бути прокурор, на якого законом покладається обов'язок доводити обвинувачення. На жаль, прокурори не звикли до своєї нової ролі. Свою роль у змагальності процесу вони фактично «здали», тривалий час своєю пасивністю перекладаючи її на плечі суддів, що є категорично неприйнятним.

Оскільки свою роль прокурори сприймали як пасивну, вже зараз існує проблема щодо вміння представників прокуратури відстоювати позицію обвинувачення в суді, не автоматично зачитуючи текст обвинувальної промови, а наживо реагуючи на заперечення адвокатів, запитання судді, покази свідків, думку експертів; кристалізуючи та аргументуючи позицію прокуратури; активно проявляючи себе під час дебатів тощо. Психологічно важко витримувати будь-яку неналежну професійну підготовку та нехтування своїми професійними обов'язками, але суддя має бути свідомим того, що за жодних умов, крім тих, що передбачені процесуальними нормами, він не повинен фактично «займати місце прокурора» і брати на себе функцію обвинувача.

Наживо...
«Судді не повинні бути слідчими. Однак якщо суддя бачить, що справу пущено не тим шляхом, треба, можливо, дати зрозуміти, що варто шукати інший шлях, знайти процесуальні можливості, але в жодному разі не виконувати функцію слідчого або ж прокурора.»

Крім того, та сама причетність до держави, державницької позиції часто деформує поведінку прокурора на користь тиску, зверхності та панування. Прокурор апріорі вважає себе сильнішим, свою позицію – правильною, оскільки

представляє державу. Суддя не повинен виказувати ознаки незадоволення такою поведінкою, але має використовувати усі процесуальні норми задля вирівнювання хибної поведінки.

Наживо...
«Одна прокурор-жінка своїми діями весь час у судових процесах демонструвала небажання підкорятися вимогам закону щодо поведінки учасників процесу в судовому засіданні, зокрема, вимозі відповідати на запитання головуючого стоячи. Така неповага до суду була завуальована тим, що під час надання пояснень та відповідей прокурор, ледь піднімаючись з лавки, поправляла спідницю, одразу сідаючи. З метою «приборкання» такого учасника процесу я як головуючий суддя на стадії роз'яснення прав та обов'язків у залі судового засідання осіб, які беруть участь у справі, поставила запитання прокурору, чи відомі їй права та обов'язки учасників процесу та чи потребує вона їх додаткового роз'яснення, на що остання відповіла, що вона обізнана із нормами чинного законодавства та додаткового роз'яснення не потребує. Я подякувала за відповідь, попросила піднятися прокурора і зазначила, що суд вважає за необхідне додатково роз'яснити прокурору, що надавати пояснення у судовому засіданні, відповідати на запитання головуючого прокурор повинен стоячи... Після цього прокурор вже не намагалася довести, «хто в хаті господар».»

Схожою у судовому процесі може бути поведінка не лише прокурора, а й представників інших органів виконавчої влади – органів внутрішніх справ, податкової служби чи служби безпеки.

Наживо...
«Так чи інакше молодий суддя потрапляє у середовище, в якому він змушений буде, незалежно від його волі, спілкуватися з «компетентними органами»: міліція, прокуратура, органи виконавчої влади, СБУ в тому числі. На превеликий жаль, так є, що органи прокуратури чи МВС – вони більш настирливі. Вони більше захищають свою кар'єру, свої інтереси, незважаючи на саму суть справи. Іноді буває, коли йдеться про покарання за ухилення від сплати податків, прокурор весь час хоче, щоб когось до тюрми посадити. Суддя хоче розібратися у справі, а у нього мета інша, ніж у судді. І мимоволі такий своєрідний конфлікт інтересів виникає. Як у такій ситуації вчинити? Як будувати стосунки із прокурором, чи з адвокатом, чи з представником органів внутрішніх справ? У такій ситуації, мені здається, суддя повинен розуміти одну просту річ – мета у них усіх зовсім різна. Завдання судді – вирішити справу законно, обґрунтовано і справедливо. Інші органи не завжди переслідують мету об'єктивності в правосудді. Їхня мета – не отримати від керівництва догани, а отримати якесь чергове звання і тому подібне. У цьому конфлікті інтересів він повинен усвідомлювати, що справа, яку він розглядає, набагато важливіша, ніж проблеми працівників певних органів, які завжди будуть намагатися відволікти його в інший бік. Він повинен бути на сторожі інтересів людини, об'єктивно розглядати справу і зважати на те, що працівники «компетентних органів» можуть переслідувати мету іншу, аніж справедливість і об'єктивність.»

Окремо слід звернути увагу на ставлення до осіб, які притягаються до кримінальної відповідальності. Від суддів вимагається ставлення до будь-якої людини, в якому б страшному злочині вона не обвинувачувалась, як до невинуватої, допоки її вина не буде доведена у встановленому законом порядку. Дуже вдалою, на наш погляд є оцінка такої ситуації американськими колегами: «У багатьох випадках під час винесення вироків існує крихкий баланс між виявом несхвалення поведінки та представленням особи підсудного в негативному світлі. Винесення вироку є частиною ритуалу, що відображає формальне засудження спільнотою вчинених протизаконних дій без суттєвого руйнування надій та сподівань індивіда, життя якого на цьому не закінчується. Надто багато співчуття та неофіційності позбавляють підсудного досвіду, який він мав би здобути. Надто суворе засудження та приниження гідності не принесуть користі ні підсудному, ні громаді. Суддя повинен підібрати слова і визначити тональність процесу проголошення вироку. Осуд і різкі слова, якщо вони доречні, слід зіставити з цілями здійснення правосуддя та громадськими цінностями; суддя не повинен потурати власним емоціям і вдовольняти особисті бажання»[114].

Наживо...
«Потрібно залишатись стриманим, не піддаватись емоційному впливу, бо якщо ви піддастеся цьому впливу, у вас нічого не вийде. Звичайно, це нелегко. Треба завжди поважати сторони в судовому засіданні. Якщо навіть найбільший мерзотник сидить перед тобою, але це людина. Твоє рішення покарає його, але ніколи не можна принижувати його гідність. Він відповідатиме за свої вчинки. Але показувати своє ставлення до нього неприпустимо. Емоційно поводити себе не можна.»

Одним із неприємних та важких для суддів процесуальних моментів є звинувачення в упередженні та подання заяви про відвід судді. Варто зазначити, що з цього приводу існують адвокатські спекуляції з метою затягування процесу або ж розбалансування судді, часто підстави для відводу ґрунтуються тільки на домислах тієї чи іншої сторони, а цього замало; в таких випадках заяви складені формально, без наведення належних фактів, лише із сухим, неаргументованим посиланням на процесуальні норми. Втім, у будь-якому разі для судді це сигнал щодо того, як сприймається ведення процесу, як він/вона зарекомендував себе. Судді ніколи не повинні формально ставитися до подібних заяв, бо це – виказана недовіра. Оскільки заява про відвід подається судді, що веде процес, треба виважено, аргументовано та обґрунтовано реагувати на кожне звинувачення (реальне або ж надумане) в упередженості.

114 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 134

Наживо...
«Я до заявленого відводу судді ставлюсь абсолютно спокійно. Вважаю, що це – право сторони. Але дехто, на жаль, цим правом зловживає, що призводить до затягування процесу і, як наслідок, дуже сильно дратує інших людей, які вимушені чекати розгляду своєї справи зі збоєм у графіку судових засідань.»

У світлі права на справедливий суд, гарантованого частиною першою статті 6 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, головна мета відводу – гарантувати безсторонність суду, зокрема, запобігти проявам упередженості судді під час розгляду справи, а мета самовідводу, відповідно, – запобігти будь-яким сумнівам у безсторонності судді. У кожній окремій справі слід вирішувати, чи мають стосунки, що розглядаються, таку природу та ступінь, що свідчать про небезсторонність суду. Стосовно відводу, як права сторони його ініціювати, особиста безсторонність судді презюмується, поки не надано доказів протилежного. У випадку ж самовідводу сам суддя повинен бути переконаним, що є достатньо фактів, які свідчать про його безсторонність. Безумовно, сторони можуть побоюватися, що суддя є небезсторонній, але вирішальним є те, чи можна вважати такі побоювання об'єктивно обґрунтованими.[115]

Наживо...
«Ще одне етичне питання – те, що не всі на сьогодні знають проблеми відводів і не можуть грамотно цим скористатися. Наприклад, навіть мій колектив не зрозумів мене до кінця, коли я взяла самовідвід у справі, яка до мене надійшла. Хоч вона стосувалася ніби й не родичів, але це були люди, пов'язані з моїм чоловіком, він працював з ними довгий час. Тобто я вирішила, що не можу цю справу розглядати.»

«Безсторонність потрібна, бо це один із принципів судочинства. Але зберегти її інколи буває вкрай важко. Кілька разів було таке, що у сторін чи їхніх представників починали проявлятися такі «ознаки» чи «властивості», які, вочевидь, йшли не на користь об'єктивному судовому розгляду. І бувало таке, що не хотілося їх бачити – розумів, що далі буде відбуватися. Я навіть розмірковував один раз серйозно над тим, чи не заявити мені самовідвід з тих підстав, що внаслідок поведінки представника сторони у справі у мене дійсно починало виникати упереджене ставлення до нього. Але потім я зрозумів, що це не може бути підставою і я повинен залишатися неупередженим: перш за все – суддею, а вже потім людиною, якій створюють якісь труднощі в професійній діяльності. Тому я все це відкинув, вийшов, спокійно розглянув справу і прийняв рішення.»

Особлива увага під час судового засідання має приділятися свідкам. Дехто з них прийшов свідчити за покликом душі, за велінням совісті, під впливом дружніх

115 Рішення ЄСПЛ у справі «БІЛУХА ПРОТИ УКРАЇНИ». – П. 49-53.

стосунків; дехто сприймає цю дію, як виконання громадського обов'язку, дехто відчуває, що дає покази під тиском, зокрема, моральним або ж тиском обставин. У будь-якому разі свідки в залі судових засідань почуваються непевно, тому суддя має вжити всіх необхідних заходів для того, щоб додатково не нервувати свідків. Інколи достатньо одного лишень тону – доброзичливого та уважного, щоб людина опанувала себе і почувалася відносно комфортно.

Експерти, котрих викликають до суду, переважно звикли до судових процесів. Крім того, будь-яка людина, професійних знань якої потребують і яка впевнена у своїх знаннях, їх необхідності та корисності, почувається спокійніше та впевненіше. Завдання судді у цьому випадку полягає в тому, щоб уважно вислухати експертів, отримати всю інформацію, необхідну для вирішення справи, – використати присутність фахівця на всі 100%.

Окрім інших учасників, суддя у залі судових засідань повинен взаємодіяти і з працівниками апарату суду – секретарем судового засідання, судовим розпорядником. Саме суддя повинен подбати, щоб працівники апарату були ввічливими, доступними й готовими прийти на допомогу. Працівники апарату суду повинні усвідомлювати, що їхня поведінка у залі судових засідань вплине на сприйняття учасниками судового засідання судді та усього процесу.

> Робота зі ЗМІ, іншими особами, присутніми у залі судових засідань

Інформування громадян про діяльність державних інститутів, у тому числі й судівництва, є невід'ємним атрибутом демократичного суспільства. Обізнаність громадян про діяльність органів державної влади необхідна, з одного боку, самим громадянам для контролю за владними інститутами, а з іншого боку – органам влади задля формування суспільної довіри до них. Не таємниця, що рівень суспільної довіри до органів державної влади в Україні, зокрема й до судів, сьогодні є найнижчим у Європі[116]. Причин низької довіри громадян до суду можна назвати цілу низку. Це й корупція у судівництві, спричинена вадами у системі добору та відповідальності суддів, і фінансування судової системи. Є ще одна складова, про яку вже йшлося, – це повага до судів з боку органів законодавчої та виконавчої влади, а також рівень довіри безпосередньо до цих органів, які сьогодні причетні до формування суддівського корпусу.

Наживо...
«Довіра до суду неможлива за умов недовіри до інших гілок влади. Якщо не довіряють людям, що займають інші владні кабінети, велика ймовірність того, що не довірятимуть й суддям.»

116 Див., зокрема: http://ua.korrespondent.net/ukraine/politics/1575156-korrespondent-analizue-chomu-riven-dovi-ri-ukrayinciv-do-vladi-vpav-do-istorichnogo-minimumu

Однакнеостаннюрольуформуваннідовіридосудівництваівідіграєспроможність судів і суддів спілкуватися з громадськістю. Недаремно Консультативна рада європейських суддів наголосила, що суди є та сприймаються такими широким загалом, як форум для встановлення юридичних прав і обов'язків та вирішення пов'язаних із цим спорів. Адекватна інформація про функції судової влади та її роль у повній незалежності від інших гілок державної влади може, таким чином, ефективно сприяти більшому розумінню судів як наріжного каменя демократичних конституційних систем, а також обмежень у їхній діяльності[117]. І засоби масової інформації повинні бути використані судами заради поширення такої інформації.

Власний досвід більшості громадян щодо судової системи обмежується досвідом безпосередньої участі, яку вони могли брати як сторони судових процесів, свідки тощо. Тому не можна недооцінювати роль ЗМІ у поширенні інформації про роль та діяльність судів, резонансні, суспільно значущі процеси. Справжній суд не повинен перетворюватися на телевізійне суддівське псевдоріаліті шоу, яких вистачає на телеекранах. Адекватне та своєчасне висвітлення діяльності, процесів, особистості суддів сприяє прозорості судового процесу, а також позначається на рівні довіри до суду.

Судді необхідно навчитися спокійно сприймати присутність представників ЗМІ в залі, ведення відеозапису, але бути всебічно процесуально підготовленим до того, щоб грамотно спілкуватися з ними.

Наживо...
«Процес повинен бути таким, як завжди, від А до Я. До того, що у залі може бути преса, ми завжди можемо бути готові, оскільки ще до початку розгляду справи ми знаємо, що це резонансна справа. Ми про це дізнаємося, коли до нас приходить справа, і уже можемо собі планувати, що може бути преса у судовому засіданні. Проблема є лише в одному – якщо є відеозйомка. Якщо відеозйомки немає, які можуть бути проблеми, яка може бути специфіка? Жодної специфіки, кожна особа може прийти, кожна особа може мати з собою диктофон, чи магнітофон, чи ще якийсь пристрій, чи той же телефон мобільній, на який записати весь процес.»

«Справа має йти, як вона повинна іти відповідно до закону. Водночас, хочемо ми чи не хочемо, присутність преси дисциплінує, але так само, хочемо ми чи не хочемо, вона додає нервовості, і не тільки судді. Вона додає нервовості всім, і тому присутність преси є подією особливою. І особливою, передусім, для судді. Погоджуюсь із тим, що присутність преси має бути звичайною подією у суді, але до цього ще треба дійти. І нам треба навчити суддю, як до цього дійти. А якщо ми будемо казати: «Не звертайте уваги, але вас, взагалі, записують»... Ні, треба, щоб суддя знав, як йому

117 Висновок № 7 (2005) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи з питання «Правосуддя та суспільство». – П. 8.

правильно звернути на це увагу, не проявити упередженості, не нервувати і керувати процесом.»

Звичайно, під час процесу можуть виникати запитання, що стосуються виключно приватної сфери, а не становлять суспільний чи громадський інтерес. Суддя має бути свідомим того, що такі моменти можуть виникнути, й попередньо, шляхом перемовин, підготувати журналістів, що в таких випадках винесення процесу на екрани або ж на шпальти газет має відбуватися з купюрами, з огляду на дотримання прав, інтересів та свобод людини.

Журналісти мають доступ до усіх відкритих судових засідань. Однак не можна не зважати на споконвічний конфлікт публічного та приватного. Необхідно завчасно проговорити можливість та навести зрозумілі приклади подібних ситуацій представникам ЗМІ, обґрунтовано пояснити, в чому полягає різниця. Суддя повинен усвідомлювати, що він чи вона можуть прийняти рішення про проведення закритого судового засідання лише на підставі клопотання сторін у справі. Власне, це можна зробити і під час процесу, суддя має необхідний інструментарій для цього.

Наживо...
«Річ у тім, що сторони в процесі, вони також реагують на пресу, не тільки суддя. Суддя – він підготується, це зрозуміло. А ось сторони, вони можуть і заперечувати, що ми проти, ми не хочемо, щоб наші особисті стосунки щодо дітей, дружини були предметом публікацій у пресі. Можливо, є у людей і особисті стосунки. І вони не бажають публічності. Судді треба на це зважати.»

Висвітлюючи ту чи іншу подію, переважна більшість ЗМІ передруковує інформацію з прес-релізів, тож судді мають докладати зусиль для забезпечення грамотно підготовлених прес-релізів, що міститимуть всю необхідну інформацію, якою вони хотіли б поділитися з громадськістю. Слід пам’ятати, що об’єктивність матеріалу безпосередньо залежить не тільки від якісної журналістської аналітики, а ще й від того, як були представлені усі позиції конфліктної ситуації, факти, аргументи.

Загальне правило комунікації дуже просте. Коли орган є більш відкритим і без очікування запитів, витребувань тощо надсилає усі необхідні процесуально дозволені матеріали справи, пояснення, заяви, коментарі, тоді, відповідно, у ЗМІ з’являється менше потреб та підстав не довіряти і виступати з критикою, принаймні, щодо закритості та непрозорості. Дуже проста асоціація з батьками та дітьми. Мати хоче, щоб підліток частіше телефонував та звітував, де він є, з ким, коли повернеться додому, тоді вона почувається спокійніше, бо знає про перебіг подій у житті не байдужої їй особи. Завдяки відкритій політиці суду зменшуватиметься рівень обуреності та збудженості в суспільстві.

Засоби масової інформації, в ідеалі, мають бути безсторонніми, але в дійсності в непоодиноких випадках тяжіють до скептичного, опозиційного ставлення до дій органів влади або ж, іще гірше, опікуються тими чи іншими бізнес-інтересами (а відтак, і політичними) своїх власників.

Трапляється, що на суддю здійснюють тиск через ЗМІ, поширюють матеріали про його/її приватне життя, ганьблять його/її, викривлено подають перебіг процесу, поширюють брудні плітки, зловживають «жовтизною», притаманною таблоїдній пресі. У таких випадках судді краще утримуватися від прямої відповіді, як би важко не було. Кращою реакцією на подібні публікації буде реагування з боку органів суддівського самоврядування.

Наживо...
«Згадуючи про ЗМІ, так і хочеться сказати: вони такі упереджені! Будь-хто може розмістити свою публікацію, лише треба проплатити.»

«Мені неодноразово доводилося брати участь у телевізійних програмах, присвячених розгляду тих чи інших питань, які були пов'язані з окремими аспектами судоустрою або обговоренням новел у законодавстві. Я з повагою ставлюся до тих представників ЗМІ, які намагаються привернути увагу до проблем у нашій роботі та бути максимально об'єктивними. Але, на жаль, серед представників ЗМІ нерідко зустрічаються такі, хто виконує замовлення однієї зі сторін у справі й надає у засобах масової інформації необ'єктивну інформацію, викладаючи лише позицію цієї сторони.»

Зрештою, судді мають усвідомлювати, що на публічних процесах, окрім людей, зацікавлених у вирішенні спору (сусіди, родичі, друзі сторін тощо), ще можуть бути сторонні люди, у тому числі люди із вадами психічного здоров'я, або ж ті, хто відвідує судові засідання заради відчуття причетності до якої-небудь події. Також у залі можуть бути студенти-правники, майбутні судді, майбутні адвокати або ж адвокати-початківці. Власне, усі вони – це також громадськість, перед якою суддя зобов'язаний виконати одну зі своїх місій – надати їм розуміння і відчуття здійснення правосуддя.

> Одноособовий і колегіальний розгляд справи

Більшість справ у судах першої інстанції розглядаються суддею одноособово. Лише у випадках, визначених процесуальним законом, справи розглядаються суддями колегіально. У судах апеляційної та касаційної інстанцій розгляд справ здійснюється переважно колегіальним складом суду.

Коли суддя розглядає справу та приймає рішення одноособово, вся відповідальність за прийняте рішення лягає на його плечі. З одного боку, це полегшує завдання: суддя відразу усвідомлює рівень особистої відповідальності

та неможливість розділити цю відповідальність з колегами. З іншого боку, в таких випадках немає можливості порадитися з колегами в процесі, думка котрих є цінною для судді.

Може скластися враження, що судді буде легше розглядати справи, коли законом передбачено їх розгляд у колегіальному складі суддів. Але це тільки на перший погляд. Дехто із суддів, напрацьовуючи досвід колегіального розгляду справ, дуже швидко звикає працювати у команді.

Наживо...
«Розглядаючи справи у колегіальному складі, я особисто дискомфорту не відчуваю. Якщо ти головуючий – то відчуваєш підтримку, все ж таки одна голова – добре, а три – краще. З тими колегами, які більш досвідчені, ти відчуваєш себе більш упевнено, бо бувають різні ситуації, і допомога тут забезпечена. Крім того, є з ким обговорити правову позицію, ситуацію, тобто ти вже не сам.»

Але трапляється, що процес адаптації до прийняття рішення всім складом колегії є дуже складним. Особливо це стає відчутно в суді більш високого рівня, наприклад апеляційному.

Треба навчитися представляти іншим суддям свою позицію, переконувати їх в її правильності, знаходити такі юридичні аргументи, які здатні допомогти вирішити спір по суті. Треба навчитись не боятись відстоювати свою думку, проявляти рішучість і водночас уникати неконструктивної критики щодо своїх колег, безпідставних зауважень на їхню адресу.

Наживо...
«Головуючий веде процес, але щодо усіх рішень, які приймаємо, радимось і доходимо якоїсь спільної думки. Єдине, що не можна забувати, це те, що ти не один і рішення мають бути прийняті спільно.»

Колективна робота не є простою. Психологи кажуть, що існує тип людей, котрим краще та ефективніше працювати одноособово. Далеко не кожен здатний злагоджено та ефективно працювати в команді. Наприклад, перед тим як відправити екіпаж у космос, науковці проводять кілька тестів щодо сумісності перебування в закритому приміщенні та авральних умовах тієї чи іншої групи людей. Фактично це стосується і суддівства. Тому дуже важливою є психологічна сумісність тих суддів, які розглядають справи колегіально. У цій сфері багато чого залежить від голів судів, від їхнього досвіду роботи, від їхніх навичок бачити людину і те, як вона працюватиме в команді.

Наживо...
«За віком колектив у суді доволі молодий. Але люди – різні, з різним менталітетом, з різним рівнем підготовки. Виникали питання, коли люди не могли працювати в одній колегії з певних причин. Ну, не спрацьовуються! Ми часто переформатовуємо колегії. Не повинен суддя йти на роботу з думкою: швидше б ця робота скінчилась. Якщо щось не в порядку, людина не буде нормально працювати, тому треба на це зважати.»

Не завжди думку судді поділяють його колеги, які розглядають із ним справу, і до цього треба бути готовим. Рішення у колегіальному складі суддів приймається простою більшістю голосів, і якщо один із суддів дотримувався іншої думки і залишився в меншості, то він все одно повинен поставити свій підпис під судовим рішенням, навіть не погоджуючись із ним.

Наживо...
«Мені як судді суду першої інстанції було легше, оскільки я звикла приймати індивідуальне рішення, а тут – колеги. Підпис під рішенням ставлять усі судді, можна мати свою думку, але всім треба підписувати колегіальне рішення.»

Для таких випадків процесуальний закон надав суддям право висловлювати окрему думку. Поки що практика висловлення окремої думки у судах загальної юрисдикції є дуже обмеженою. Значною мірою це обумовлено певною корпоративністю та небажанням розмежувати професійні та приватні площини спілкування. Суддя може боятися образити своїх колег, які підтримують прийняте рішення, або боятися бути висміяним за «унікальність». Суддя може також не захотіти висловити окрему думку, щоб уникнути такої практики щодо рішень у своїх справах. Якщо ці твердження є правдивими, то це означає, що такий суддя сам схильний до того, щоб ображатися, щоб кпинити з тих, хто виділяється, а також не впевнений у рішеннях, які він ухвалює. Суддя, який переконаний у своїй позиції, не повинен уникати висловлення окремої думки, оскільки це лише сприятиме його утвердженню як незалежного та порядного судді в очах суспільства і підтримуватиме власне почуття гідності.

Слід враховувати також і ті обставини, що судді, як і будь-які люди, мають особистісні якості: хтось матеріали справи сприймає, як то кажуть, з голосу, а комусь треба їх ретельно вивчати для того, щоб прийняти рішення; хтось сумлінно готується до кожного судового розгляду, а інший суддя може прийти у судовий процес недостатньо підготовленим; один суддя буде проявляти активність під час розгляду справи, хоч і тієї, у якій він не є доповідачем, а інший проявлятиме байдужість до її розгляду та остаточного вирішення.

Наживо...
«Мені завжди соромно за непідготовленість іншого головуючого до процесу.»

Проте у будь-якому випадку не слід забувати, що під час прийняття колегіального рішення всі судді, які входять до складу колегії, несуть за нього однакову відповідальність. І якщо хтось із складу колегії недостатньо ретельно вивчив матеріали справи, не розібрався у юридичній позиції, а інші судді цієї помилки не помітили, відповідати за подальшу долю такого рішення вони будуть усі разом.

Надзвичайно корисною для роботи колегії є сформованість її із суддів, котрі поважають фаховий, освітній рівень, моральні якості, досвід один одного. Адже під час роботи з конфліктним матеріалом часто виникають неоднозначні ситуації, розібратися з якими легше гуртом, особливо за умов «розкиданості» всього законодавчого спектру норм, що можуть стосуватися однієї справи. Тут іде на користь різноманітний суддівський досвід. Один суддя може чудово розбиратися в особливостях податкових спорів; інший, до того ж, бути вправним фінансистом; ще один із колегії вже мав справу з аналогічною проблемою або вивчав дотичну до справи практику в рішеннях, наприклад, Європейського суду з прав людини.

> Одяг, зачіска, макіяж та аксесуари у залі суду

Люди – особи з візуальним сприйняттям дійсності. Це стосується як представників суддівського корпусу, так і учасників судового процесу, осіб, присутніх на судовому процесі. В уяві пересічного громадянина образ судді, як правило, постає, як образ чоловіка середнього або похилого віку, дуже серйозного, зосередженого і обов'язково в мантії і з кодексом у руках.

Втім, не всі судді обов'язково середнього або похилого віку, серед них є і ще зовсім молоді, навіть юні, адже чинне законодавство України дозоляє стати суддею за умови досягнення 25 років. Так само не всі судді – чоловіки, серед них багато жінок.

Звісно, якщо суддя іде у судове засідання, то обов'язково має одягнути суддівську мантію та нагрудний знак. Мантія викликає довіру, частково її можна порівняти з рясою священика. Ці атрибути не викликають агресії, сприяють тому, що їхніх носіїв сприймають спокійно, з належною повагою. Мантія налаштовує на однакове ставлення судді до учасників процесу, на владність повноважень. Мантія виокремлює суддів з-поміж інших учасників процесу та урівнює самих суддів між собою, сприяє тому, що людина не відволікається на стороннє, додатково не дратується, коли щоразу зупиняє свій погляд на судді.

Наживо...
«Коли виходить суддя в мантії зі знаком – це організовує.»

«Рішення ми, безумовно, приймаємо у мантіях. Це все одно, що написати «Іменем України». Був навіть такий випадок, коли судді апеляційного суду проголошували рішення без мантій, його скасували, оскільки це вважалось неправильним.»

Попри те, що мантія спроможна приховати та нейтралізувати значну частину образу судді, необхідно пам'ятати, що частина цього образу залишається доступною для зору присутніх у залі судового засідання. Це, насамперед, зачіска, макіяж та аксесуари судді.

Наживо...
«Стосовно одягу, на мою думку, дуже важливим є, щоб він взагалі не кидався в очі, коли ідеш у судове засідання. Прийнятним для жінки може бути тільки білий комірець або білий шовковий шалик, щоб образ судді у мантії був довершеним. У цілому суддівська посада зобов'язує бути дуже стриманим в одязі не тільки на роботі, але і поза її межами. Те саме стосується зачіски та макіяжу. Щодо аксесуарів у залі суду, то на одязі судді прийнятним є лише знак судді, всі інші – недоречні.»

«Я вважаю неприпустимим для жінки – носія мантії йти в судове засідання з розпущеним по мантії волоссям: це нонсенс, це недопрацьований самоконтроль. Усе повинно бути акуратно підібрано. Вдома або у приватній ситуації – це доречно. Так само не можна одягати мантію без панчіх. Не можна ходити з босими п'ятами та нести на собі знак суддівської гідності і мантію. Всім суддям-жінкам я завжди казала: «Не світи голими п'ятами. У спеку в залі працює кондиціонер, вийдеш – панчохи знімеш. Але ти повинна йти на підборах, обов'язково у панчохах, обов'язково з охайною зачіскою, оскільки ти – представник влади, а мантія – це форма, і вона вимагає дотримання певного образу.»

«Коли на жінці-судді навішано багато золота, вона розфарбована, як папуга, то реакція людини, яка прийшла у судове засідання, не буде позитивною. Все має бути в міру, зі смаком, скромно.»

Суддя не може забувати про те, що є носієм владних повноважень, людиною, з котрою асоціюється справедливість. Саме поняття справедливості не може бути сповнене галасливістю, надмірністю; не повинно бути занадто яскравим та феєрверковим. Справедливість можна порівняти з урочистою церемонією, але аж ніяк не з гучним святкуванням. Тому суддя повинен дбати не лише про свій образ у судовому засіданні, але й про свій зовнішній вигляд поза межами залу, однак у приміщенні суду. Тому одяг судді не повинен бути надто яскравим, відвертим, не треба, щоб він привертав до себе зайву увагу.

Наживо...
«У ті дні, коли я слухаю справи, я одягнена більш строго. Сьогодні я собі дозволила одягнути більш веселі прикраси, але сьогодні – не публічний день, і я сама працюю в

кабінеті. Я знаю, що в одязі на роботі повинен бути присутній мінімалізм, щоб мені було зручно, щоб ніщо не відволікало.»

«Декольтовану сукню жінка-суддя на роботу ніколи не одягне. Вона не одягне якихось громіздких аксесуарів, які б'ють по очах, не зробить якийсь немислимий начіс на голові.»

Суддя мусить усвідомлювати, що його чи її зовнішній вигляд – це далеко не ознака його чи її смаку. Зовнішній вигляд – це невід'ємний атрибут суддівської етики. Те, у що одягнутий суддя, свідчить про його чи її ставлення як до своєї професії, так і до людей. Відповідно, зовнішній вигляд судді впливає на довіру до суддівства не меншою мірою, аніж його чи її рішення або поведінка у залі суду. На сьогодні, умовно кажучи, «чепурний» образ судді може викликати лише роздратування і негативне ставлення до судді у тих людей, які прийшли до суду. Зовнішній вигляд судді має викликати повагу, серйозне до нього/неї ставлення, а не бажання з ним/нею познайомитися, запросити на побачення тощо. Суд ніяк не може сприйматися людиною, як ярмарок марнославства, і саме від зовнішнього вигляду судді залежить і сприйняття людиною суду в цілому. Якщо суддя має на руці годинник, вартість якого перевищує річний розмір суддівської винагороди – громадяни ніколи не повірять у незалежність такого судді. Якщо жінка-суддя одягає короткі спідниці, декольтовані сукні та взуття, яке видається доречним для танців на пілоні[118], то особа не сприйматиме таку суддю як фахівця, котрий володіє знаннями, достатніми для вирішення юридичного спору.

Наживо...
«Проблеми етики – це вигляд судді, це сережки бозна-які, макіяж, нігті невідомо як розфарбовані. Це коли ти слухаєш кримінальну справу, там п'ятеро під вартою, і твій секретар зайшла з таким от вирізом, і з такою от спідницею. То ж ті чоловіки також люди, і тут повага мусить бути...»

«Зачіска, макіяж та аксесуари – все це входить в образ носія влади, і про це треба пам'ятати, що ти – не лише жінка, ти – носій влади. Це – ті професійні обмеження, про які говорять Бангалорські принципи поведінки суддів. Вирішив стати суддею – допускай у своє життя обмеження. Обмеження у виборі друзів, у формі одягу, у манері поведінки на вулиці, у публічних місцях і не тільки, на роботі і вдома.»

«Якщо ти хочеш бути хорошим суддею, слід погодитись із тим, що ти щось втратиш у своєму образі.»

118 Пілон – вертикально розташована жердина, довкола якої танцюють стриптиз.

«Я вважаю, що для судді неприпустимою є будь-яка надмірність у демонструванні свого достатку. Наприклад, дорогі прикраси. У мене є прикраси, які можу одягнути ввечері, але є зовсім скромні для роботи. Тому що суддя – завжди публічна особа зі статусом. Сторона у процесі буде сприймати усе: і як ти нафарбована, і яка зачіска, і які прикраси. Це все є предметом оцінювання і обговорення. Тому саме присутність оцих речей може тлумачитися, як хабарництво і корупція.»

З огляду на непоодинокі випадки надмірності у зовнішньому вигляді українських суддів доречною видається практика деяких судів щодо запровадження правил та вимог до зовнішнього вигляду як суддів, так і працівників апарату суду, так звані привила дрес-коду.

Наживо...
«Коли ми прийшли на роботу, нам розповіли про те, що в суді є дрес-код. Але з цим аж дуже строго. Літом, наприклад, треба ходити з довгим рукавом. Все ж таки має бути врахований комфорт, бо якщо тобі некомфортно і ти будеш себе погано почувати, це вплине на розумову діяльність. У нас, суддів, все ж таки робочий орган – це голова, і треба тримати її в порядку.»

«Переважно я обираю сукні, тому що дрес-код є, але хочеться, щоб тебе сприймали як жінку. Є, звісно, і костюми, адже є і більш урочисті заходи, для яких вимагається суворіший дрес-код. Але в основному це сукні, які можуть бути трошки вище коліна, і щоб не дозволяти собі чогось яскравого.»

«Дотримання дрес-коду є дуже важливим. Незважаючи на те, що я в цьому плані – людина лояльна, зрозуміло, що судді і працівники апарату влітку в пляжному одязі в суд ходити не будуть, як би спекотно не було. У нас усі мають бейджики, на яких написані посада та ім'я, щоб будь-яка людина, яка звернулась до суду, бачила, з ким вона розмовляє. Якби людина одягалась невідповідно, я міг би зробити зауваження.»

Дрес-код (від англійського «dress code») означає форму одягу, яку вимагають для відвідування певних заходів, установ чи закладів. Для такої установи, як суд доречними можуть бути лише так звані строга ділова («business smart») та повсякденна ділова («business casual») форми одягу.

Строга ділова форма одягу для жінок дозволяє лише чорні або ж темного відтінку сині, коричневі та сірі костюми зі штанами, спідницями та сукнями. При цьому довжина спідниці чи сукні не може бути вищою за коліно. Жакет повинен бути із довгим рукавом. Блуза – біла або світлого відтінку кольору костюма. Обов'язковим атрибутом одягу є колготки або панчохи тілесного відтінку. Взуття не може бути відкритим, світлого чи яскравого кольору, а висота підбора не може перевищувати сім сантиметрів. Нейтральний макіяж, манікюр, підібране волосся, відсутність або мінімальне використання парфумів

та аксесуарів. Для чоловіків строга ділова форма одягу має схожі вимоги, окрім панчіх, підборів та макіяжу. Натомість чоловіки повинні одягати краватку, яка відповідає вимогам строгого офісного стилю. Чоловіче взуття для строгої ділової форми одягу може бути лише закрите, чорного або темно-коричневого кольору, без прикрас. Погоджуємося, що вимога щоденного використання строго ділового стилю може видатися надмірним обмеженням. Для цього нещодавно почали застосовувати так звану повсякденну ділову форму одягу. Для цієї форми одягу допустимі деякі вільності. Костюми, блузи та сорочки можуть бути інших відтінків. Чоловіки можуть одягати не лише костюмні штани чи жакети і більш грайливі краватки. Жінки також можуть одягати не костюмні жакети чи штани, кофтини чи кардигани, а жакети, плаття чи блузи з вкороченим рукавом. Довжина спідниці може бути на кілька сантиметрів вищою за коліно. Взуття може бути різних відтінків та мати певне розмаїття у моделях. Однак неприпустимими залишаються: ноги без панчіх, відкриті плечі, глибоке декольте, яскравий макіяж, непідібране волосся, якщо його довжина сягає плечей, та кричущі прикраси.

Зрештою, варто пам’ятати, що, підбираючи свій одяг, суддя створює собі настрій і навіть за його допомогою налаштовується на сприйняття своєї роботи, на сприйняття себе у цій роботі, а також поза її межами.

Наживо...
«Є постійне відчуття обмеження щодо свого стилю, пов'язане із статусом судді. Однак суддя не може мати повної свободи у виборі одягу чи інших ознак свого зовнішнього вигляду. Звичайно, мантія прикриває первісний образ, але жінка відчуває себе так, як вона одягнута, – вона завжди буде дбати про складки і прим'ятості на одязі. Тому в моїй шафці у кабінеті завжди висить звичайна чорна сукня із звичайною чорною кофтинкою. І особливо коли у мене до розгляду призначено складні справи, я, як штукатур, перевдягаюсь у робочий одяг, який навіть під мантією дає мені відчуття того, що я на роботі й не повинна ні на що відволікатися. Зрештою, саме зміна цього одягу дає відчуття завершення робочого дня і повернення до свого жіночого образу.»

12. НАВИЧКИ СУДДІ У ПРОЦЕСІ

Природа подарувала нам один язик, але два вуха для того, аби ми слухали інших вдвічі більше, аніж говорили самі.

Епіктет

Читання робить людину знаючою, розмова – метикуватою, а вміння нотувати – точною.

Френсіс Бекон

Навряд чи є щось потрібніше для знань, для спокійного життя та для успіху будь-якої справи за вміння людини володіти своїми думками.

Джон Локк

Важко сказати, на що більше заслуговує нерішучість – на жалість чи на презирство, і невідомо, що небезпечніше – прийняти помилкове рішення або ж не прийняти жодного.

Жан де Лабрюйєр

Розмірковуючи про навички судді в процесі, можна пригадати відому фразу Конфуція: «Не дивися на те, що є неправильним, не слухай того, що є неправильним, не промовляй того, що є неправильним, не чини того, що є неправильним». Саме цей підхід символізує скульптура «три мавпи», одна з яких нічого не бачить, друга – нічого не чує, третя – нічого не каже. Власне, все це стосується і суддівства. Крім того, судді потрібно зважати на ціннісні аргументи, реагувати на те, що неправильно, помічати все, що відбувається у залі судового засідання, обмірковувати все, що роблять та говорять учасники процесу.

> Вміння слухати

Будь-хто, сідаючи у крісло судді, повинен напрацьовувати певні навички. Вміння слухати – це, без перебільшення, одна із найважливіших навичок для судді. Без такого вміння важко розібратися у сутності справи, важко зробити правильні висновки та прийняти законне і обґрунтоване рішення.

Наживо...
«Вміння слухати – це якість, яка обов'язково має бути у кожного судді. Водночас суддя повинен вміти усувати з процесу все зайве, що не має стосунку до справи, яку він розглядає.»

Вміння слухати не означає, що сторони в процесі можуть говорити будь-що і скільки завгодно часу, а суддя повинен сидіти і все це вислуховувати. Це велика майстерність. Насамперед, слід уміти налаштувати людину, приділити їй увагу, щоб вона могла щось розповідати, бо інакше судді нічого буде слухати. Далі суддя повинен власне вислуховувати, при цьому за потреби коректно зупиняючи промовця чи скеровуючи його у потрібне судді русло. А для того, щоб скеровувати промовця і спромогтися отримати від нього максимально ефективну інформацію, суддя повинен вміти чути, тобто у процесі слухання аналізувати інформацію і зіставляти її з обставинами справи.

Наживо...
«Треба правильно зрозуміти, що мається на увазі, виокремити суть із того всього обʼєму, що його подають сторони. Те, що хтось «такий-сякий, поганий, і мама в нього погана» та таке інше – цього всього суддям не потрібно знати. Все просіюється і обирається лише те, що потрібно для вирішення справи. В процесі це називається «обставини, які мають значення у справі».»

«Згадала випадок із своєї практики. Якось ми розглядали справу про усунення перешкод у користуванні прибудинковою територією у багатоквартирному житловому будинку. Відповідачкою була бабуся похилого віку. Вона дуже любила квіти і під вікнами своєї квартири розбила газон, поставивши навколо нього огорожу. Але при цьому вона прихопила частину прибудинкової території, якою їздили автомашини інших мешканців цього будинку, чим створила для них суттєві незручності. Коли їй у судовому засіданні надали слово для пояснень у справі, вона сказала: «Я вам зараз все по черзі розповім. Ось коли я у 1942 році була у Сталінграді...» Стало зрозуміло, що вона хоче розповісти нам не тільки про обставини конкретної справи і свою правову позицію, а про всю історію свого складного життя. Звісно, ми вимушені були її перервати і пояснити, які пояснення вона може давати щодо справи».

> Вміння нотувати

Робота судді вимагає тримати в пам’яті великий обсяг матеріалу. Щоденне навантаження на українського суддю становить і 25, і 30 справ різних категорій. Часто суддя проголошує лише резолютивну частину судового рішення, оскільки законом дозволяється протягом певного часу скласти повний текст рішення вже після того, як судовий розгляд завершився. Вочевидь, розглянувши протягом дня таку величезну кількість справ, потім дуже важко пригадати, що і в якій справі відбувалося: що говорили сторони, які покази давали свідки, які докази досліджувалися. Раніше обов’язковою умовою кожного судового процесу було ведення протоколу судового засідання. Сьогодні обов’язковою є фіксація судового процесу лише технічними носіями – вся інформація записується на цифрові носії. Але для виготовлення повного тексту судового рішення у судді фізично не буде можливості прослуховувати повторно ці записи – для цього просто не вистачить часу. І тут у нагоді буде вміння судді нотувати.

Наживо...
«Думаю, що суддю має відрізняти вміння нотувати. Неможливо покладатись лише на власну пам'ять, особливо коли в апеляційному порядку розглядаються протягом дня 30-40 справ.»

Під час судових засідань у судді може виникати довіра або ж з'являтися сумніви щодо показів свідків, пояснень сторін, поведінки представників сторін – все це також бажано фіксувати, бо слухання наступних справ або досудова підготовка до іншої справи може спресувати справу, що заслуховувалася, до такої міри, що важко буде розібратися та пригадати суттєві деталі. Буває так, що вдалі та влучні формулювання приходять тоді, коли суддя заслуховує когось із учасників процесу, – в таких випадках варто занотовувати свою думку. Нотатки, зроблені суддею, значно полегшать написання повного тексту судового рішення.

Наживо...
«Суддя повинен уважно і ретельно вислухати сторони і свідків, робити нотатки, і має працювати в процесі. І кожен доказ, і кожне посилання сторони звіряти з тією нормою, яку він для себе визначив, а якщо він визначився неправильно, то прислухатись до виступів сторін, і подумати, і порівняти.»

Зрозуміло, що нотатки судді – це його власний матеріал, який не повинен бути оформлений процесуально. Нотатки можуть виглядати як завгодно. Ще за часів університетського навчання кожен напрацьовує для себе зрозумілу та зручну систему нотувань. Одному легше сприймати нотатки з графічними елементами; хтось використовує різні кольори для акцентування; інші користуються скороченнями; не зайвим для судді буде й навчитися стенографії. Крім того, психологи інколи радять для концентрації уваги або ж, навпаки, для того, щоб трохи розслабитися (залежно від психологічного типу) – малювати, розписуватися, створювати орнаменти на папері.

> Вміння приймати рішення

Рішучість як людська риса у різних людей має різний прояв. Хтось спроможний приймати рішення «на ходу», а комусь потрібно «переночувати» із думками для того, щоб сформулювати рішення. Звичайно, хотілося б, щоб усі судді були людьми рішучими. Однак у житті вони, як і решта людей, різні, але рішення їм доведеться приймати однаково.

Наживо...
«Особа, яка іде на посаду судді, повинна усвідомлювати, що вона буде зобов'язана приймати рішення. Приймати рішення щодо будь-яких справ, подобаються вони їй чи не подобаються. Приймати рішення навіть тоді, коли внутрішньо є відчуття, що це, може, і несправедливо, а також тоді, коли у тебе сторони, як одна, так і інша, – це

люди, які наділені великою владою. Якщо людина боїться прийняти рішення, боїться якогось конфлікту, тиску і якихось наслідків в її особистому житті чи житті родини, то такій людині варто замислитись: а чи потрібно тобі крісло судді?»

«Вміння приймати рішення – це така риса, без якої нема чого робити в суді. Крім того, ще треба вміти відповідати за свої рішення.»

Бути рішучим – зовсім не означає приймати рішення без вагань. Навпаки, для судді прийняти рішення – означає взяти на себе відповідальність за його наслідки як для людини, так і для самого себе. А отже, такий процес потребує постійного зважування та осмислення. Звісно, судді, як і всі люди, не застраховані від помилки. Але помилитися при прийнятті судового рішення – це значно гірше, аніж допустити помилку в якійсь побутовій ситуації, оскільки дуже часто рішення суду впливає на долю людини. Порівнювати помилку судді можна лише з лікарською помилкою. Саме тому у кожного судді повинні визріти, сформуватися певні внутрішні критерії щодо того, можна прийняти рішення чи ще ні, чи достатньо для цього доказів у справі, чи є зрозумілою та обґрунтованою позиція сторін.

Наживо...
«Поки сумніваюсь у чомусь, ніколи не вийду на рішення або на вирок. Використовуватиму процесуальні засоби, щоб оголосити перерву: чи то для підготовки до дебатів, чи то для огляду речових доказів. Рішення має визріти, і має бути абсолютна впевненість у тому, що всі докази досліджені.»

«Є хитрощі, які прямо передбачені законом, – це нарадча кімната. Крім того, завжди можна оголосити перерву, не пояснюючи причин, – це передбачено в кодексі. Це дає можливість піти і з'ясувати, де ж криється істина, прочитати будь-який закон і продовжити розгляд. І це нормально – ти не можеш знати всі положення всіх законодавчих актів напам'ять.»

«Взагалі, хвилюватися не варто, а тим більше з приводу того, яке рішення ти приймаєш. Треба максимально зменшити ймовірність помилки. Твоя діяльність повинна бути направлена на добро. Ти відкрив справу, і якщо ти задумуєшся: я тут можу помилитися, то треба відкинути таку можливість. Всі ми – люди, всім властиво помилятися. Тому якісь дрібні помилки, якщо вони є і не впливають на прийняте рішення, можуть бути. Звичайно, це не є позитивним елементом, але і виключно негативними вони не є, якщо вони не зашкоджують.»

Спроможність приймати рішення базується не лише на рішучості судді. Задля того, щоб суддівське рішення було законним, обґрунтованим та ефективним, суддя повинен щоденно вдосконалювати свої знання, зокрема слідкувати за законодавчими змінами та судовою практикою, завжди бути обізнаним

із матеріалами справи, вдосконалювати свою майстерність юридичного мислення та усвідомлювати своє покликання.

Наживо...
«Яким повинен бути суддя, щоб він приймав рішення, а не відкладав справи на тривалий час? Перша причина, чому суддя не приймає рішення, – він просто не вивчив справу. Він не знає, як її розглядати, і тому її відкладає. Тому суддя повинен призначену справу вивчити, зрозуміти характер відносин, що виникли між сторонами. Друга причина – суддя не знає закону, який слід застосувати у цій справі, тому він її відкладає, замість того, щоб приймати рішення. Третя причина – суддя хоч знає і справу, і закон, але не може сформулювати свою думку. Він знає, але сформулювати свої думки, визначитися не може. І четверте – у судді є страх перед відповідальністю за своє рішення або перед стороною. Буває, сторона в процесі може бути високопосадовим чиновником, депутатом, і в майбутньому рішення може мати наслідки для судді. І він хоче це трошки відкласти, потягнути. Він цього не повинен робити, суддя не повинен недооцінювати свого високого становища у суспільстві. Він повинен знати, що у цій справі у нього найвище становище.»

> Застосування розсуду

Поняття «дискреційні повноваження», або повноваження діяти на власний розсуд, є доволі новим для української юридичної теорії та практики. Часто таке поняття вживається у негативному контексті, наприклад: обмеження дискреційних повноважень органів державної влади. Тому коли йдеться про застосування розсуду судами, позиція як суддів, так і правників загалом є неоднозначною. Дехто стверджує, що, оскільки судді зобов'язані розглядати справу відповідно до закону, в них не може бути жодної дискреції у прийнятті рішень.

Водночас судді, аби застосувати норму закону, як докладно вона не була б виписана, необхідно передусім її витлумачити і зіставити з обставинами у справі. Таким чином, навіть вибір норми для застосування у конкретній справі є певною мірою застосуванням суддівського розсуду.

Наживо...
«У судді зажди має бути можливість застосування розсуду, але такий розсуд має застосовуватися в межах закону і лише для необхідності тлумачення закону.»

Однак межі застосування суддівського розсуду значно ширші. Перш за все кваліфікація злочину та призначення міри покарання під час розгляду кримінальних справ є найпоказовішим прикладом суддівського розсуду. Адже сама інформація про обставини скоєння злочину ніколи не буде достатньою для визнання особи винною і для призначення міри покарання.

У кожному окремому випаду суддя повинен дослідити і зважити докази, вину людини, обставини, які цю вину пом'якшують або обтяжують. Окрім цього, у процесуальних законах є багато норм, сформульованих на кшталт «суд може (має право)...» або «суд обмежує право (подовжує строки), якщо...». У таких випадках суддя також не має однозначної відповіді на запитання, яким чином застосувати ту чи іншу норму. Перед цим суддя повинен дослідити певні обставини чи факти і на власний розсуд прийняти рішення про достатність і обгунтованість таких обставин чи фактів для прийняття рішення.

Наживо...
«Насправді розсуд є основою суддівської професії. На посаду судді добирають саме людину, тому що вона може мислити, спостерігати, переживати. Інакше зали судових засідань можна було б замінити машинами на зразок банкоматів, які на підставі введеної інформації та законодавства друкували б рішення іменем України.»

Слово «розсуд» означає не сваволю, а розум, розмірковування та спроможність приймати рішення. Слід пам'ятати, що дискреційні повноваження, тобто розсуд, надані органам влади, у тому числі й судам, виключно заради ефективного захисту прав особи. Будь-яке зловживання повноваженнями розсуду під час розгляду справи чи прийняття судового рішення завжди матиме негативні наслідки для прав особи. Однак обмеження повноважень розсуду полягає не у їх скасуванні і застосуванні у нормах формулювань на кшталт «суд повинен» або «суд зобов'язаний». Повноваження суддівського розсуду обмежені рамковими юридичними принципами, закріпленими у Конституції та законах України, зокрема, принципом верховенства права, принципом законності, принципом поділу влади, принципом поваги до прав людини, принципом гарантування справедливого правосуддя.

> Мова судового процесу. Запобігання «мові ворожнечі». Гендерно нейтральна мова

Зважаючи на те, що, відповідно до статті 10 Конституції України, державною мовою в Україні є українська, «державна влада не може здійснюватися жодною іншою мовою. У побутовому значенні чи у сприйнятті окремо взятої людини мова – це засіб спілкування. Однак у значенні державному мова – це гарантія національної ідентичності, єдності та взаємодії. Єдиною мовою повинні бути написані закони держави. Без використання єдиної мови не можна гарантувати, що на підставі цих законів будуть надаватися однакові послуги від імені держави. Єдиною мовою повинен здійснюватися захист прав особи для того, щоб гарантувати рівність судового захисту. Саме тому засобом мови держава може гарантувати рівні умови для здійснення та захисту основоположних прав

людини на території України, захист національної безпеки та громадського порядку»[119].

З огляду на це, володіння українською мовою для судді означає не лише спроможність розуміти усну чи письмову мову і здатність формулювати свої думки усно чи письмово, допускаючи певні помилки. Усвідомлюючи значення мови для судівництва, суддя повинен постійно демонструвати найвищий рівень володіння українською мовою, включаючи спроможність послідовно, чітко і без помилок формулювати свої думки усно чи письмово, послуговуючись найширшим словниковим запасом та різними мовними засобами.

Наживо...
«Я не знаю зараз жодної юридичної підстави застосовувати у судочинстві російську мову. Якщо судді не розмовляють українською мовою, треба застосовувати дисциплінарне покарання, певні запобіжники.»

Вимоги щодо мови судового процесу чітко визначені у процесуальних законах. У разі, якщо хтось з учасників судового розгляду не володіє державною мовою, законом передбачені процесуальні гарантії щодо участі у судовому засіданні перекладача. Окрім цього, суддя має зважати також на те, що серед учасників судового процесу можуть бути особи з особливими потребами, зокрема, із вадами слуху. Задля того, щоб такі особи почували себе гідно, суддя повинен подбати про переклад для них мовою жестів. Слід також пам'ятати, що суддя, спілкуючись з учасниками судового розгляду, повинен застосовувати юридичну термінологію, а не опускатися до побутового мовного рівня. Суддя не має права ображати будь-кого з учасників судового процесу або просто присутніх у залі судового засідання, уїдливо коментувати чиїсь дії чи висловлювання, допускати дискримінацію залежно від статі, орієнтації, раси, релігійних поглядів, матеріального становища або ж інших ознак.

Наживо...
«Мова судового процесу – це суто процесуальна мова. Під час процесу з боку судді не може бути жодних коментарів, жодних зауважень, які не стосуються справи, тим більше таких, які можуть мати для сторін або свідків принизливий характер. Для того, щоб запобігти «мові ворожнечі», я впевнена, треба дотримуватись етики та вимог процесуального закону. Не треба своєю поведінкою провокувати таку ворожнечу.»

Якщо суддя звертається до одного адвоката «пане адвокате», а до іншого на прізвище або ж взагалі «Ви», «ось Ви», «це і Вас стосується», – це формує відчуття нерівного ставлення до представників сторін.

---

119 Посібник з написання судових рішень. Р. Куйбіда , О.Сироїд. – К. : «Дрім Арт», 2013. – 224 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/1363688383Book_USAID.pdf – С. 108.

Для офіційно-ділового стилю, зокрема й в усному мовленні, характерним залишається вживання іменників чоловічого роду для позначення осіб і чоловічої, і жіночої статі. Наприклад, більшість суддів, навіть звертаючись до жінок, схильні вживати слово «позивач», «відповідач», а не «позивачка», «відповідачка». Крім того, в українських суспільних традиціях присутнє виявлення демонстративного покровительства щодо жінок. Це проявляється, наприклад, у ласкаво-зменшувальних зверненнях: «панночка», «жіночка», «Яринка», «дівчинка» й таке інше. Часто чоловік-суддя не замислюється над неприпустимістю таких звернень, а, навпаки, вважає це проявом поваги та прихильного ставлення. Але подібні висловлювання є категорично неприйнятними та дискримінаційними. Ці перестороги стосуються не тільки жінок-адвокатів, прокурорів або ж експертів, але й усіх осіб жіночої статі, що виступають у процесі, незалежно від їхнього фаху або ж статусу.

Чудовими міркуваннями щодо мовних засобів забезпечення гендерної рівності ділиться експерт Марія Дмитрієва:

«Якщо уважно придивитися до мови і того, як вона описує наш світ, то стає очевидно: мова фіксує те, що уявляється в суспільстві як норма – це дорослий чоловік. Тобто коли ми говоримо, не уточнюючи, «людина» – в нашій уяві ця людина не є жінкою і не є дитиною. Звідси – свобода, рівність, братерство (а не сестринство). Звідси ж – загальний військовий обов'язок, який насправді зовсім не загальний, а стосується лише чоловіків. В умовах небезпеки людина має поводитись, як чоловік, мужньо. Про людину, стать якої нам наразі невідома, ми говоримо «він» – і в текстах законів, і в газетних статтях, і в усному мовленні. <...> Уявлення про чоловіка як про норму людини відбивається і у назвах посад: директор, завідувач, поет, режисер, художник, депутат, вчений, викладач – усі ці назви вважається правильним вживати лише у формі чоловічого роду, навіть коли особа, що обіймає цю посаду, є жінкою.

Така невидимість жінок у мові (та її наслідки у вигляді упередженості до жінок як з боку чоловіків, так і самих жінок) перешкоджає жінкам в адекватному вираженні себе і свого досвіду через мову, не дає їм позитивного підкріплення і заважає їм повноцінно реалізувати свій творчий потенціал. Ігнорування жінок як таких у поєднанні зі ставленням до жіночого, як до відхилення, до вторинного, не вартого уваги, відбивається не лише в тому, як ми це говоримо, воно може впливати на те, як ми до цього ставимося і які рішення приймаємо»[120].

Слід, однак, зазначити, що загальною тенденцією у демократичних суспільствах є перехід, де це можливо, до ґендерно нейтральної чи ґендерно чутливої мови. Насамперед, варто уникати тверджень, які закріплюють у мові та суспільній

120 Законотворчість: Практичні аспекти впровадження принципу рівних прав та можливостей жінок і чоловіків в діяльності Верховної Ради України / Програма сприяння Парламенту II: Програма розвитку законотворчої політики. – К. Москаленко О.М. ФОП, 2010. – 180 с. – С. 35.

свідомості ґендерні стереотипи (наприклад: чоловіки — чудові керівники, жінки — чудові виконавці та под.). Також слід активно вживати обидва роди іменників, використовуючи ґендерно симетричні форми звертання до груп людей різної статі: шановні учасники й учасниці, пані та панове. Не слід лінуватися сказати «учасники і учасниці судового засідання», якщо йдеться про групу осіб, до якої належать і жінки, і чоловіки. Намагайтеся використовувати закінчення жіночого роду в іменниках, які його мають, або хоча б відповідні закінчення дієслів: «свідок сказала». Варто бути чутливими до будь-яких узагальнень, які стосуються жіночих і чоловічих ролей у суспільстві, та застосовувати принцип дзеркала. Якщо хтось у судовому засіданні каже: «Він, як справжній чоловік…», можна відповісти, що «Вона, як справжня жінка…»

За використання гендерно нейтральної мови вживаними є такі слова чи звороти, як от «одне із подружжя» замість «чоловік» чи «дружина».

> Невербальне спілкування

Судді варто знати, що невербальне спілкування набагато інформативніше за словесне і діє як на свідомість, так і на підсвідомість: «Як стверджують спеціалісти, що займаються вивченням відповідних проблем, невербальне спілкування в чотири рази інформативніше, ніж словесне. Суддя може несвідомо передавати вкрай негативні повідомлення кожному присутньому в залі суду певною своєю позою, тональністю та увагою до того, хто говорить»[121].

Тому судді важливо бути обізнаним щодо стилю спілкування, культурних звичок, релігійних традицій, виявів вихованості представників різних націй, релігій тощо. Бо те, що сприймається, як чесна та відкрита поведінка (наприклад, відкритий погляд, пряма постава) з боку людини, вихованої на християнських традиціях, західній освітній системі, традиційній українській культурі може докорінно відрізнятися від такої самої чесної невербальної поведінки (наприклад, очі опущені донизу, уникання прямих поглядів у очі) людини, світогляд якої сформовано азійською традицією або ж мусульманським віросповіданням тощо.

Наживо…
«Постійно звертаю увагу на міміку і жести сторін. Інколи ловлю себе на тому, що не слухаю, а спостерігаю. Часто можу поставити провокаційне запитання для того, щоб зрозуміти, чи правдивою є особа. Особливо це стосується представників органів державної влади. Якщо особа впевнена у своїй правовій позиції, вона завжди чітко відповідає на запитання. Або якщо не може, то каже: вибачте, я зараз не готовий, оголосіть перерву. А є ж такі, що «кошелі сплітають».»

121 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 62

13. НАПИСАННЯ СУДОВИХ РІШЕНЬ

Є сотня мов, а правда лиш одна.

Максим Рильський

Потрібні слова у потрібному місці – це є правдивим визначенням стилю.

Джонатан Свіфт

Холодний стиль – це мертва думка під виглядом багатослівності.

Феофан Прокопович

> Мета судового рішення

Що таке судове рішення і яким воно повинно бути? Навіть серед суддів можна почути різні міркування з цього приводу. Хтось назве судове рішення «результатом вирішення спору», а хтось «процесуальним документом суду». Хтось переконаний, що рішення повинно бути коротким, подекуди лише із вступною та резолютивною частинами, а хтось наполягатиме на необхідності посилання на усі норми та докази.

Проте для того, щоб розмірковувати над вимогами до судового рішення, необхідно зрозуміти його природне призначення.

Наживо...
«Коли мені дали написати перший документ – проект рішення, – то не було відчуття цього документа. Основне, що має виробитися, – це відчуття процесуального документа і який має бути кінцевий результат такого процесуального документа.»

Якщо ми кажемо, що кожен може звернутися до суду за захистом своїх прав, то судове рішення – це відповідь, що її суд зобов'язаний надати людині, яка звернулася до суду. Така відповідь може відрізнятися і за обсягом, і за способом викладу. Але ця відповідь повинна переконати людину в тому, що суд сумлінно і неупереджено поставився до її проблеми і не залишив поза увагою жодних обставин чи аргументів, які були значущими для людини[122].

Саме ці міркування мали б стати для судді визначальними і для структурування судового рішення, і для вирішення того, які норми і в якому обсязі цитувати, і для визначення обсягу мотивувальної частини, і для дотримання чистоти стилю та мови.
Судове рішення, безумовно, є вінцем судового процесу. Але процес його

122 Див. докладніше: Посібник з написання судових рішень. /Р. Куйбіда , О.Сироїд. – К. : «Дрім Арт», 2013. – 224 с. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nsj.gov.ua/files/1363688383Book_USAID.pdf

підготовки тривалий, почасти емоційно затратний, вимагає значного зосередження, застосування фахових знань та багатьох навичок, як-то юридичного дослідження, логічного мислення та юридичного письма.

> Підготовка до написання

Підготовку до написання судового рішення суддя розпочинає у той момент, коли вперше відкриває матеріали справи, коли у нього з'являються перші враження про складність цієї справи, коли виникають перші запитання.

Оскільки судове рішення повинно бути законним, підготовка до його написання немислима без дослідження та аналізу норм як матеріального, так і процесуального права. Хоча методика викладання у юридичних школах наполягає на запам'ятовуванні майбутніми правниками норм законодавства, на практиці такі знання є малопридатними. Адже законодавство настільки мінливе, що перевіряти чинність і формулювання будь-якої норми слід щодня у буквальному значенні цього слова. І для судді важливими є не знання норми, а навички її пошуку та тлумачення.

Наживо...
«Як би ти не знав напам'ять статтю закону, перша річ – перевірити, чи вона не змінилася, друга річ – сісти, писати зі статті або скопіювати з комп'ютера, але не з голови. Тому що можна помилитися в одному слові, яке змінить усе.»

«Коли виписується рішення суду і наводиться норма права, вона завжди повинна бути автентичною. Тобто у тексті рішення вона повинна відповідати до останньої коми текстові у законі. Тому якщо маєш посилатися на норму права, то, будь ласка, випиши її з кодексу чи із закону в такому вигляді, як виклав її законодавець.»

З огляду на завантаженість українських судів та на встановлені законодавцем короткі строки у багатьох провадженнях, від ефективної та завчасної підготовки до написання судового рішення значною мірою залежить і вчасність та якість такого рішення.

Наживо...
«Враховуючи швидкоплинність судового процесу в суді апеляційної інстанції та необхідність потім надати сторонам у стислі строки повний текст судового рішення, я завжди намагаюся, готуючись до розгляду справи, виготовляти проект такого рішення. Звісно, в подальшому цей проект коригується залежно від почутого в залі судового засідання, оскільки, маючи справу лише з документами, можна пропустити щось важливе, що має значення для справи і до чого у судовому засіданні привертається увага суду.»

Готуючись до написання судового рішення, суддя повинен мати перед собою усі матеріали та документи, які стосувалися розгляду справи. Суддя завжди зможе скористатися своїми нотатками чи аудіозаписом судового засідання, щоб максимально відтворити послідовність судового процесу чи точність формулювань у запитаннях і відповідях.

На жаль, українські судді під час підготовки судових рішень доволі часто вдаються до використання або матеріалів позовних заяв чи промов адвокатів, або ж – частково чи повністю – рішень своїх колег. Звичайно, процесуальні документи не можуть бути захищені авторським правом, однак це не звільняє суддю від обов'язку самостійно обґрунтовувати свої позиції та міркування.

Наживо...
«Слід намагатися не допускати шаблонів. Таке трапляється: є однотипні справи, і все зводиться до того, що один суддя написав зразок, а інший тільки прізвища вставляє. Але ж це виглядає не зовсім коректно. Іноді ще й прізвища поплутають, бувало й таке. Не потрібно цього допускати. Навіть одну й ту саму ситуацію можна постійно удосконалювати у рішенні.»

«Я ніколи не звертаюся до сторін з проханням надати текст своїх промов, а використовую для цього своє вміння нотувати. Але якщо сторони просять долучити до матеріалів справи свої промови і в таких промовах є слушні доводи, я не вважаю для себе чимось абсолютно неприйнятним зайвий раз прочитати тези таких виступів.»

Надзвичайно важливою у процесі підготовки до написання судового рішення є функція помічника судді. Саме помічник може допомогти судді дослідити законодавство, а також інші документи, необхідні для розгляду справи. Помічник може допомагати судді досліджувати обставини у справі і будувати певні аргументи. Однак судді слід пам'ятати, що написання судового рішення є обов'язком судді, а не помічника і що саме суддя, а не помічник, нестиме відповідальність за прийняте рішення. Тому, шукаючи баланс у професійних взаємовідносинах із помічником, суддя повинен дбати про фаховий розвиток і мотивацію помічника, але він чи вона повинні турбуватися і про збереження та зміцнення власних професійних навичок.

Наживо...
«Помічник допомагає судді підготувати проект судового рішення, він вивчає та доповідає справу. Але я завжди пам'ятаю, що за кожне рішення відповідає суддя, а не помічник, тому не обмежуюсь лише його проектом. Як правило, сама вивчаю справи, вношу власні корективи. Дуже часто буває, коли помічник просто не знає, що конкретно слід написати у тексті рішення, йому не вистачає досвіду, вміння аргументувати ту чи іншу позицію. Тобто остаточний текст рішення суду завжди має бути за суддею.»

«Напочатку мені хотілося все самій робити, писати, але я, як то кажуть, починаю робити ведмежу послугу помічнику, і він не буде вчитися, розвиватися. Я роблю гарно те, що я вмію, але мені треба теж розвиватися в своєму напрямку, а йому треба в своєму.»

«Помічник пише для мене проект повного рішення у письмовому провадженні (це соціальні виплати). Саме цю категорію я віддаю помічнику. Все решта пишу сама. Я просто знаю, як я бачу це рішення, я можу його обґрунтувати. Мені простіше зробити від початку те, як я це бачу, аніж потім переробляти.»

Єдиного рецепту, як готуватися до написання судового рішення, немає. Цей процес може залежати і від категорії справи, і від її складності, від завантаження судді, його психотипу, досвіду і його чи її власного стилю підготовки документів.

Наживо...
«Як кажуть, «схиляю голову» перед тими людьми, які сідають і починають писати, і пишуть, і пишуть. У мене цього немає. В мене все має бути попередньо розкладено по поличках. Спочатку було так, що я навіть приїжджала зі своїми рішеннями до своєї колеги і просила її, щоб вона подивилась, чи треба щось змінити. Я вважаю, що це абсолютно нормально, що у молодого судді є суддя-наставник.»

«Ніколи не готую проект рішення до прийняття в нарадчій кімнаті. Я готую проект зі вступною та резолютивною частинами. Але буває, що я приходжу з одним проектом, у процесі отримую відповіді на свої запитання і бачу зовсім іншу картину...»

«У мене є такі періоди, коли я мучусь, коли шукаю рішення. Можна сказати, триває процес зважування... І от зранку, коли пізні фази сну, і от у цей ранішній сон я прокидаюсь – і у мене є рішення. Настільки чиста голова, настільки все поскладано, структуровано, систематизовано оте все, про що я думала.»

«Навіть коли у мене є сумніви під час прийняття рішення, я починаю це рішення в уяві писати, і у мене виникає більше обґрунтувань у певний бік, більше бачу підстав та переконань у тому, що я можу як для себе це рішення обґрунтувати.»

> Якість судових рішень

Яким би тривалим не був процес підготовки до написання судового рішення, у певний момент судді доведеться цей документ оформити. З огляду на ту високу мету, якій слугує судове рішення, досягнути її можна, лише забезпечивши якнайвищу його якість. Безумовно, першою ознакою якості судового рішення є його законність. Однак, як зазначив один із класиків юридичного тлумачення

Ауліс Аарніо, «у сучасному суспільстві люди не очікують рішень, базованих лише на формальних владних повноваженнях, вони очікують на обґрунтування»[123].

Саме тому на необхідності вмотивування судового рішення як на необхідній умові якості наголошують європейські інститути: «Якість судового рішення залежить головним чином від якості його вмотивування. <…> Виклад підстав прийняття рішення не лише полегшує розуміння та сприяє визнанню сторонами суті рішення, але, насамперед, є гарантією проти свавілля. По-перше, це зобов'язує суддю дати відповідь на аргументи сторін та вказати на доводи, що лежать в основі рішення й забезпечують його правосудність; по-друге, це дає можливість суспільству зрозуміти, яким чином функціонує судова система»[124].

Наживо…
«Судові рішення мають обов'язково бути вмотивованими. При цьому їх слід вміти викладати такою мовою, яка надасть можливість учасникам судового розгляду зрозуміти суть цього рішення, чому суд дійшов саме такого висновку, а не іншого.»

«Я вважаю, що рішення повинно бути лаконічним. Не люблю ані позовів, ані рішень, у яких на п'ять сторінок нормативної бази і один-два абзаци мотивування. Якщо посилаюсь на норми, то лише на ті частини, які стосуються справи. Я вважаю, що рішення має ґрунтуватися на мотивуванні. Щоб сторона могла зрозуміти, на підставі яких міркувань суддя прийняв таке рішення.»

«Ти повинен бути лаконічним. І коротко написати про усе, бо це мистецтво – написати коротко. І ще одна важлива річ: цей документ повинен бути зрозумілий. Для простої людини, яка прийшла до суду, для неї це повинно бути зрозумілим. Тому перше – це рішення має бути лаконічним і зрозумілим. Друге – за формою і змістом воно мусить відповідати вимогам закону і мати обов'язкові складові, які повинні бути у рішенні чи у вироку. По-третє – не вживати неетичних чи, можливо, образливих термінів. Максимально знаходити нормальні, прості слова, які можуть означати цю дію. Не треба допускати натуралістичних виразів, наприклад, у рішеннях в кримінальних справах. Треба весь час удосконалювати рівень своєї літературної мови. Тільки за таких умов можна буде досягнути аргументованого, зрозумілого рішення. Звичайно, час це не економить – думаєш все одно довго, а пишеш коротко.»

Окрім вмотивованості, якість судового рішення досягається через дотримання формальних вимог щодо структури, застосування норм, аналізу фактів та обґрунтування, а також завдяки акуратності мовного викладу, яка є

123 Aulis Aarnio, The Rational as Reasonable. A Treatise on Legal Justification. – C. 6.
124 Пункти 34-35 Висновку № 11 (2008) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо якості судових рішень. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/visn_11_2008.pdf

невід'ємною складовою якісного судового рішення та свідченням професійної майстерності судді. Оскільки кожен окремий суддя, приймаючи рішення іменем України, здійснює судову владу держави Україна, то судді повинні неухильно дотримуватися вимог правопису, і саме українського правопису.

Для судового рішення важлива не лише точність та юридична обґрунтованість висновків. Оскільки судове рішення є документом великої суспільної ваги, важливим є правильний опис усіх фактів та деталей – імен, дат, сум, обставин, вживання усіх слів у їхньому правильному значенні, відсутність описок, помилок та неточностей. Допущені суддею помилки формуватимуть у людей думку не лише про професійність окремого судді, але і про якість судочинства загалом.

Наживо...
«Перебування у нарадчій кімнаті – це невеличкий проміжок часу, впродовж якого необхідно сформулювати суть рішення, пославшись на норми права. Оскільки сьогодні технічними засобами фіксується процес, те, що проголосить суддя, виправити буде неможливо. Якщо він проголосить рішення, не вирішивши якусь позивну вимогу, чи інші помилки допустить під час проголошення, сторона може у будь-який момент це перевірити. Суддя ніколи не повинен вдаватися до різних виправлень, дописувань і т. п. Законодавець передбачив багато способів виправлення арифметичних помилок чи описок. Але якщо суддя вже проголосив рішення, то воно таким і є. Він може після того виявити, що він допустив помилку. Якщо це арифметична помилка, її можна виправити в законному порядку, але виправляти стилістично і дописувати чи переписувати рішення – це вже неможливо, бо це є фальсифікація. Суддя повинен бути до цього готовий. І в нарадчій кімнаті він повинен собі створити такі умови, щоб він зумів все це оформити, перевірити і проголосити.»

Помилки у рішеннях українських суддів є численними. Це помилки орфографічні, граматичні, стилістичні. Проте найбільшими недоліками судових рішень, як і будь-яких юридичних документів в Україні, у тому числі й законів, залишаються русизми. Такий стан справ обумовлений тим, що до здобуття Україною незалежності юридична наука, законодавство, судова практика і, таким чином, юридична термінологія формувалися переважно російською мовою. Переклад юридичних термінів із російської мови на українську відбувався механістичним шляхом, без пошуку питомо українських відповідників юридичних термінів чи застосування вимог стилістики і граматики української мови. На жаль, сьогодні якість судового рішення для суддів залишається компромісом.

Наживо...
«Із нинішнім навантаженням це фізично дуже все важко. Тому що розумієш, якщо ти вчиш, як треба працювати, ти не можеш собі дозолити, щоб на сайті висіло щось

таке, середньоарифметичне. Тобто ти не маєш куди опускатися. А таку кількість з якістю дуже-дуже важко втримати, просто фізично важко втримати.»

Однак суддя має усвідомлювати, що якість судового рішення є невід'ємною складовою суддівського образу. Мовна неохайність судових рішень не меншою мірою, аніж поведінка судді, його чи її зовнішній вигляд впливатиме на сприйняття судді як фахівця та людини.

Безумовно, якість судових рішень має бути предметом підготовки майбутніх суддів та постійного фахового вдосконалення судді. Покращити навички мотивування судових рішень можна шляхом поглиблення знань у царині юридичної логіки та юридичної методології. Що стосується вдосконалення мовного викладу, то суддям, як і у випадку застосування норм закону, не слід покладатися на власну пам'ять і не треба соромитися зазирати в український правопис та словники української мови.

Наживо...
«Що я порекомендувала б судді. Не лише молодому. По-перше, це – мати кілька словників. Це орфографічний словник української мови, це російсько-український словник, це також може бути юридичний словник, це загальний словник, це може бути короткий словник, оскільки в різних словниках різні слова. І тлумачний словник, він також необхідний для роботи.»

«Я вважаю, що ця наша практика оцінювати роботу судді за кількістю скасованих рішень – це взагалі нонсенс. Не слід боятись скасованих рішень, треба розуміти те, що ти зробив усе для того, щоб розглянути справу: ти вивчив справу, встановив факти, дослідив їх, виписав рішення і так далі. Але у когось інша може бути думка з цього приводу. Хоча Феміда і з закритими очима, але ми не кажемо «закрий очі і прийми рішення», ми говоримо про те, що суддя прийняв рішення, у нього таке переконання. Якщо у іншого інше переконання, то нічого страшного немає в тому, що тобі скасували рішення. Ми не маємо права орієнтувати суддю на те, щоб він боявся цього скасованого рішення. Бо він буде проявляти байдужість. Треба його спрямувати на те, щоб він, відповідно до матеріального закону, відповідно до процесуального кодексу розглянув цю справу.»

14. СУДДЯ ПОЗА ПРОЦЕСОМ

Для нашого стилю поведінки визначальним є не життєвий досвід, а сподівання на майбутнє.

Джордж Бернард Шоу

Якщо ви хочете піднятися високо, послуговуйтеся власними ногами! Не дозволяйте нести себе, не сідайте на чужі плечі і голови!

Фрідріх Вільгельм Ніцше

У цій книзі уже неодноразово наголошувалося на індивідуальних якостях судді, на очікуваннях від судді як особистості та вимогах до судді як фахівця. Однак така картина була б неповною, якби ми не згадали про те, що суддя завжди є частиною професійної спільноти суддів і колективу суддів та працівників суду, в якому він чи вона є суддею. Вміння судді будувати та підтримувати стосунки із колегами-суддями, а також із працівниками апарату суду впливає як на його внутрішній професійний комфорт, так і на формування авторитету судді як у суді, так і поза його межами.

> Взаємостосунки суддя – голова суду

Ми уже згадували про функції голови суду, його виклики та роль, яку повинен відігравати голова у колективі суддів. Судді ж, зі свого боку, варто пам'ятати, що голова суду не керує суддями, оскільки вони у своїй суддівській діяльності є незалежними і підпорядковуються лише закону. Щодо суддів голова суду – це, радше, той, кого прийнято називати «Chief judge» – головний суддя цього суду, який наділений повноваженнями представляти суд у зносинах з іншими органами влади, місцевого самоврядування, фізичними та юридичними особами, а також має певні адміністративні повноваження. Отож дуже добре, якщо голова суду є людиною з життєвим досвідом, людиною, яка викликає повагу у своїх колег, людиною авторитетною, до якої завжди можна звернутися за порадою.

Наживо...
«У нас голова суду призначений відносно нещодавно. За віком він старший, але це не є бар'єром, і судді в цьому проблеми не вбачають. Голова є голова, саме тому така людина ще більше повинна заслуговувати на повагу. Наявність певної дистанції між нами я сприймаю абсолютно нормально – ми не товаришуємо, у нас суто ділові стосунки.»

«Безумовно, голова повинен бути авторитетною людиною в колективі, тому що в будь-якому середовищі має бути лідер, за яким ти стоїш і який постоїть за тебе, якщо це потрібно. Тому роль голови, як на мене, зводиться до ролі лідера.»

Саме така роль голови суду закріплена у законі. Однак вона є недавнім нововведенням, яке суттєво обмежило колишні повноваження голови суду. Тому судді все ще можуть стикатися із бажаннями голови суду домінувати у колективі та впливати на суддівську діяльність.

Наживо...
«Голова суду на мою незалежність жодним чином не впливає. Тим більше з огляду на останні зміни до закону. Бо раніше голова був і цар, і бог – він розписував справи, він відповідав за все, призначав весь апарат; без його згоди судді навіть не можна було потрапити до суду. Тому в ті часи судді були дуже залежні від голови. Тобто рівності як такої не було. Зараз ми йдемо до того, щоб роль голови звузити виключно до якихось адміністративних функцій.»

«Ставлення голови до новопризначених суддів може бути таким: слухняний секретар був – слухняний буде і суддя. Суддя, якого голова суду вважав слухняним секретарем чи помічником, психологічно і далі може бути трохи залежним. Коли він повинен приймати рішення, він повинен бути наче «слухняним суддею», а якщо він приймає не таке рішення – він «поганий», він «неслухняний». Якщо ви працювали у суді помічником чи секретарем, а потім стали суддею, то можливий такий внутрішній конфлікт, поки ви усвідомите, що ви вже суддя.»

Безумовно, голова суду жодним чином не повинен застосовувати свої повноваження щодо суддів цього суду як до осіб, які є у його підпорядкуванні. Кодекс суддівської етики з цього приводу наголошує, що суддя, який перебуває на адміністративній посаді у суді, повинен утримуватися від поведінки, дій або висловлювань, які можуть призвести до виникнення сумнівів у єдиному статусі суддів, і тому, що професійні судді здійснюють колективне вирішення питань організації роботи суду[125]. Про свій єдиний статус з іншими суддями та, зокрема, з головою суду повинен пам'ятати і суддя. Суддя має усвідомлювати, що відстоювання своєї думки і своєї незалежності, у тому числі й супроти голови суду, є його обов'язком і що у нього є достатньо повноважень для цього.

Наживо...
«Найважчим був випадок, коли мені потрібно було переконати голову суду, щоб на мене не тиснув... Справа слухалась не один день, і я знала, що з пресингу день почнеться і пресингом закінчиться... Я подумала таким чином – він повинен стати моїм союзником. Прийшла до голови і сказала: «Ви також суддя – давайте абстрагуємося від того, що Ви – голова, а я просто суддя і обговоримо ситуацію як два судді. Я знаю Вас як грамотного суддю і як людину з хорошою інтуїцією. Я зараз покажу Вам усю схему і усю доказову базу, ми її разом проаналізуємо, і мені цікаво, до якого рішення Ви схилятиметеся як суддя». Після того як ми все обговорили, я запитала: «То Ви

125 Стаття 13 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf

можете на таких доказах вирок винести?» І він відповів, що ні. Це була, мабуть, найбільша перемога… Зрештою, я все одно зробила б по-своєму – ну не вбили б вони мене за це… Але спати спокійно я не змогла б, знаючи, що відправила за грати двох невинних людей.»

> Взаємостосунки суддя – суддя, обмін досвідом

Надзвичайно влучно природу суддівської взаємодії описали у своїй Книзі судді американські колеги: «Колегіальність є особливою формою суддівської поведінки. З огляду на роль суддів у суспільстві вони відрізняються від решти представників громади у кількох важливих аспектах. Кодекс поведінки судді вимагає від суддів дотримання більш високого стандарту поведінки порівняно зі звичайними громадянами, іншими професіоналами та державними службовцями, і в багатьох відношеннях ізолює їх від громади. Для суддів природною реакцією є бажання збиратися разом, формуючи своєрідну колегію. Такий новий зв'язок з іншими суддями може забезпечити підтримку, товариські стосунки, збагачення знань та розв'язання проблем»[126].

Як правило, в будь-якому суді працюють судді різного віку та з різним досвідом. Дуже добре, коли в колективі суду складаються добрі стосунки, коли є взаєморозуміння та підтримка. Становлення взаємодії між суддями у межах одного суду – це не лише запорука успішної роботи, а й можливість підвищення власного професійного рівня. Водночас – це профілактика професійної деформації та можливість не замикатися у собі.

Наживо…
«Ми швидко знайшли спільну мову. І ця межа – «новий суддя» і «старий суддя» – вона дуже швидко стерлася. І не відчувалася вже через півроку.»

«Підтримка колег існує. Дійсно, дуже важливою є суб'єктивна думка колег та професійна довіра.»

Цілком природно, що судді, які мають більший досвід роботи суддівської діяльності, діляться ним із новопризначеними суддями. Останні й не приховують того, що «часто виникають ситуації, які потребують допомоги», як правило, це «застосування процесуальних норм». Передання досвіду може стосуватися найрізноманітніших питань – від загальних аспектів організації роботи до конкретної юридичної проблеми, практики застосування юридичних норм під час вирішення тієї чи іншої справи. Новопризначені судді повинні усвідомлювати значення такого досвіду і бути готовими самостійно ініціювати спілкування із досвідченими колегами.

126 The Judge's Book, Second Edition, 1994, American Bar Association and The National Judicial College, USA. – С. 27.

Наживо...
«Ходити, спілкуватися, просити поради і просити когось, щоб був твоїм наставником, – це не гріх, це не соромно. Це не негатив, це – позитив, який свідчить про те, що особа реально оцінює свої можливості і бажає підвищувати свій кваліфікаційний рівень, вдосконалюватись та набувати нового життєвого досвіду. В спілкуванні між колегами потрібно скеровувати молодих суддів на те, щоб вони проявляли ініціативу і обирали собі наставника. Оскільки судова спільнота досить-таки специфічна і дещо манірна, то з психологічної точки зору більш коректно у цьому середовищі, коли приходять і звертаються з проханням, аніж коли нав'язують.»

«Є дуже цікавий момент – межі допустимих консультацій. Це доволі гостре питання. Тобто йдеться про офіційні і неофіційні консультації... Тут можна говорити і про навчальний процес, відповіді на запитання під час занять, але бувають і такі консультації, коли є якась справа. Колись були судді-наставники, які брали під опіку, могли щось порадити. Але до якої межі можна порадити і наскільки цим керуватись – ось питання. Я з етичної точки зору скажу. Ось суддя апеляційного суду може допомогти судді першої інстанції зрозуміти право, як застосувати ту чи іншу норму права, а не розповідати, як вирішити ту чи іншу справу. Інакше він вийде за межі. Але, на превеликий жаль, суддя першої інстанції часом хоче, щоб за нього суддя суду вищої інстанції розглянув справу. Це неправильно. Бувало іноді таке, що суддя у присутності сторони дзвонить до апеляційного суду і каже: «Іване Івановичу, слухайте, ну от така-то справа, те-то і те-то», і Іван Іванович слухає і дає відповідь. А суддя стороні і каже: «Бачите, я дзвонив Івану Івановичу, і він мені так сказав зробити. І я так зроблю, бо інакше я не можу». А потім ця сторона питає Івана Івановича: «Чому ви судді надавали таку консультацію. Як ви можете бути об'єктивним при вирішенні цієї справи?» Я розумію, що судді повели себе неетично – і суддя першої інстанції, який дзвонив, і суддя апеляційного суду, який вказував, як вирішувати конкретну справу, а не спитав, що незрозуміло у законі, також вийшов за межі. А буває, що суддя дзвонить до апеляційного суду у присутності прокурора, також все розказує, потім кладе телефон і каже: «Бачите, я при вас дзвонив, що я можу тепер зробити?». Я маю на увазі те, що незалежно від того, чи це прохання сторони, чи посадової особи, зокрема, прокурора, чи іншої особи, суддя не повинен виходити за межі етики і телефонувати щодо консультацій у конкретній справі.»

Суддівське спілкування, як і будь-яке інше, немислиме без критики. Така критика, якщо вона є конструктивною, може бути дуже корисною: вона може стати поштовхом до того, щоб підвищувати свій кваліфікаційний рівень, вдосконалювати свою поведінку, займатись самоосвітою, прагнути бути кращим у людських стосунках. Ставитися до критики, особливо новопризначеним суддям, слід терпляче. Специфіка роботи судді така, що його частіше критикуватимуть, аніж хвалитимуть. Тому головне – робити для себе належні висновки. Водночас, критикуючи своїх колег, судді повинні подбати про оцінку того чи іншого факту під суто професійним кутом зору, не вдаючись до особистісного аналізу чи характеристик.

Наживо...
«Суддя професійно повинен абстрагуватися від особистісних якостей та характеристик свого колеги. Ми приходимо сюди працювати, а не дружити.»

«Критикувати колег іноді доводиться. Але я знаю двадцять п'ять можливостей критикувати людину. Інколи критика може призвести лише до того, що це зіпсує стосунки та негативно позначиться на якості роботи. А є критика-підтримка, критика-похвала, критика-співчуття, критика-підказка. Треба критикувати мудріше.»

> Взаємостосунки суддя – помічник/секретар судового засідання

У розділі, де йшлося про призначення суддів, ми згадували, наскільки важливим є попередній досвід на посаді помічника судді для подальшого доступу до суддівської посади і адаптації до неї. Новопризначені судді завжди з гордістю та вдячністю згадують про свій унікальний досвід помічника і про те, наскільки їм такий досвід допоміг на початку суддівської кар'єри. Водночас ці судді мають усвідомлювати, що їхній унікальний досвід не відбувся б, якби судді, у яких вони працювали помічниками, не докладали зусиль для того, щоб сформувати у них професійні, а часто й загальнолюдські знання та навички.

Спроможність обрати, навчити та побудувати стосунки із своїм помічником та секретарем судового засідання має значний вплив на ефективність та якість роботи судді. Передусім, суддя має бути готовим стати для свого помічника вчителем: вміти пояснити у доступний спосіб свої очікування; навчити його шукати, добирати та організовувати документи; зрештою, навчити писати у прямому значенні цього слова, оскільки судді часто доведеться ставити свій підпис під документом, більшою чи меншою мірою підготовленим помічником.

Наживо...
«Дуже добре, що в наш час ми маємо помічників. Все ж таки це велике полегшення для роботи судді. Помічник тобі і законодавство підбере, і проект судового рішення накидає, і підбере щось із практики вищих судів.»

«Суддя, в якого я працював помічником, – це людина з власним баченням того, як повинні складатися відносини між суддею та його помічником. Він дивився на це так: я – суддя, я відповідаю за рішення, тому помічник готує певну кількість проектів судових рішень, але це не означає, що помічник готує все. У нас була домовленість, що я відписую певну категорію справ, а у найскладніших справах судові рішення він готує сам. Але я проявляв ініціативу: була вільна хвилинка – готував проекти рішень в усіх справах. Те саме зараз і з моїм помічником. У складних справах я розумію, що він не відпише той проект, який треба, тому що він не слухав ці справи, не чув позиції

сторін, не досліджував необхідні докази в засіданні, і йому буде складно відписати рішення.»

«Мої взаємини з помічником та секретарем судового засідання можна охарактеризувати, як відносини вчителя та учнів. Як правило, це дуже молоді люди, які роблять лише перші кроки на шляху юридичної кар'єри, і тому перш ніж від них щось вимагати у роботі, їм слід підказувати, як це зробити. Але при цьому я себе вважаю дуже вимогливим вчителем. Головне, щоб у молоді було бажання вчитися. Якщо люди не хочуть сприймати те, про що їм кажеш, те, чому вчиш у роботі, вони не втримаються надовго в судовій системі.»

Суддя дає своєму помічникові та секретареві судового засідання знання та навички, необхідні для виконання професійних обов'язків, однак важливіше, щоб він чи вона подбали про їх етичне «виховання». Суддя має бути свідомим того, що на підставі поведінки помічника та секретаря у залі суду, у коридорі, у громадському транспорті чи навіть у телефонних розмовах будуть робити висновки про самого суддю. Учасники судового процесу, зневажені помічником чи секретарем, будуть вважати, що їх зневажив сам суддя. Неетична поведінка помічника у громадських місцях відразу поставить під сумнів етичність поведінки самого судді. Неорганізованість, непрофесійність чи байдужість помічника і секретаря судді формуватиме враження і про самого суддю серед його колег.

Наживо...
«Іноді трапляється так, що помічник чи секретар не завжди набирається позитивного досвіду від судді, в якого працює. Є судді, які грублять, пресу виганяють, багато таких випадків. І тому іноді вже закладається у майбутнього судді поведінка того судді, якого він бачив у засіданні. Судді, зрозуміло, бувають різними.»

«Передусім, це повинні бути ввічливі ділові стосунки. Незалежно від того, чи це помічник, секретар, керівник апарату чи суддя. Ці стосунки ані з одного боку, ані з іншого не повинні переходити ту межу, коли суддя буде вважати, що секретар нічого не означає, і навпаки, що суддя тут ніхто, а помічник працює. У них завдання хоч і різні, але вони працюють заради спільної мети. І вони заради досягнення цієї мети повинні бути у спілкуванні делікатні та ввічливі, не допускаючи жодних образ чи навіть відчуття того, що хтось більш значущий, а хтось менш значущий.»

«Як керівник і суддя можу сказати, що ввічливість – це перше, що має бути. Розуміння того, що ти без секретаря, без помічника не можеш нормально працювати, це теж повинно бути. Бо це одне ціле: суддя, помічник, секретар. Якщо недобре працює секретар чи помічник, то працює так само і суддя, і навпаки, якщо суддя правильно не веде процес, то такий буде і протокол, і потім не варто вимагати у секретаря, щоб він написав так, як потрібно, якщо ти як суддя сам усе порушив.»

«Суддя, помічник і секретар – це єдина команда. Про своїх помічника і секретаря, мабуть, доречно буде сказати, що я їх дуже люблю. І для мене це природно, бо якщо мені з ними працювати щоденно, то має бути якийсь внутрішній комфорт від спілкування з цими людьми. Вони не мої підлеглі, вони – мій тил.»

На жаль, невеликий розмір заробітної плати помічників суддів та секретарів судового засідання часто є причиною їх ротації. Як правило, на посаді помічника довго затримуються саме ті, хто має намір надалі йти у суддівство, решта ж через певний час набуття унікального досвіду у суді знаходить більш високооплачувану роботу. На перший погляд, розмір оплати праці помічника не може мати впливу на суддю. Однак ротація помічників змушує суддю щоразу добирати собі іншу людину, витрачати час та зусилля на її навчання і залишатися готовим до того, що ця людина неминуче залишить свою посаду.

Наживо...
«Коли помічники суддів звільняються з роботи, це не стільки ротація, щоб бути в подальшому суддями, як те, що вони йдуть працювати в інші сфери діяльності. В суді вони отримують досвід, і непоганий, а потім вони з задоволенням ідуть у бізнес або на державну службу в інших органах влади.»

«Якби була оплата праці помічників судді гідною, вони були б мотивовані залишатися в суді. Помічників суддів дуже багато, і, можливо, хтось із них не стане суддею, але ж багато таких, кого б ця робота задовольняла все життя, якби вона нормально оплачувалась.»

> Взаємостосунки суддя – адвокат та суддя – прокурор

Цей підрозділ був би недоречним, якби не усталена, але неналежна практика взаємодії суду, прокуратури та адвокатури.

Наживо...
«Треба продумати певні правила, бути готовим їх неухильно дотримуватися. Наприклад, уникати зустрічей у кабінеті з адвокатами сторін, з прокурором чи іншими учасниками процесу, особливо перед засіданням, коли інші сторони сидять у коридорі і все відбувається на їхніх очах. «Ви ставите мене і себе в скрутне становище. І що б я не вчинив, це може бути підставою для критики. Якщо я не дозволю вам зайти у кабінет, ви напишете скаргу, що суддя неввічливий. Якщо дозволю – інша сторона може подумати, що ми домовляємося про рішення».

Тривалий час традиційно вважалося, що суд і прокуратура – це рівноправні партнери, які виступають єдиним фронтом, виконують завдання держави: прокуратура здійснює нагляд за дотриманням законності і визначає порушників цієї законності, а суд іменем держави цих порушників притягає до

відповідальності. Зрештою, об'єктом контролю за дотриманням законності був і сам суд. Тому раніше було нібито нормою життя, що прокурор міг у будь-який час зайти до кабінету судді та поспілкуватись з ним щодо будь-якої справи.

Наживо...
«Прокуратура традиційно вважалася «оком государевим». Прокуратура у радянські часи здійснювала нагляд за судом. Ми тоді м'яко ставились до цього. Але було так: що скаже прокурор, від того і треба було «танцювати». Бувало таке: суд робить перерву, всі пішли в нарадчу кімнату. І прокурор за ними. Тоді у людей складається таке враження, що всі разом пішли вирішувати справу. А казати прокуророві «не ходи» було не прийнято».

«До розгляду призначена кримінальна справа, прокурор прийшов на півгодини раніше, відкриває ногою двері і заходить до кабінету. Я питаю: «У чому річ? Ми будемо слухати справу у такому-то залі». – «Ну, а я прийшов раніше». – «Вийдіть», – кажу. Люди сидять під кабінетом, я відкрила двері і повторила: «Вийдіть, будь ласка. Ви прийшли раніше, тому до початку засідання будете чекати, тут чи в іншому місці, але не у мене в кабінеті. Справа буде слухатися в такому-то залі.»

Сьогодні, відповідно до Конституції України, а також відповідно до зобов'язань України у зв'язку із її членством у Раді Європи, прокурор повинен розглядатися лише як один із учасників процесу. Він не має переваг перед іншими учасниками і він повинен доводити переконливість своєї позиції перед судом так само, як і решта учасників судового розгляду. Тому і стосунки з прокурором треба будувати так, як і з будь-якою іншою стороною у справі.

Що стосується адвокатів – представників сторін або захисників, то правила безстороннього ставлення суду до учасників судового розгляду однаковою мірою поширюються і на них.

Наживо...
«Підсудний до мене підходить і питає: «А чому ви мене випустили?» А він інвалід першої групи, без руки, куди йому реальну міру покарання? А його адвокат сказав, що він судді заплатив. Так от цей підсудний підходив до мене спитати – так було чи ні. І є непоодинокі випадки, коли адвокат тільки зайде до кабінету судді, привітається, виходить і каже клієнту: «Я все вирішив». На жаль, з часом таких непорядних адвокатів стає все більше і більше».

Втім, слід зважати й на те, що шлях до суддівської посади буває різним: чимало серед суддів тих, хто вже встиг попрацювати і прокурором, і адвокатом. Дружні стосунки склалися здавна, люди належать до одного товариського кола, звикли перебувати в одній компанії. Однак суддівство встановлює обмеження на користь безсторонності; цінними є такі стосунки, які враховують зміну статусу та моделі поведінки.

Наживо...
«Взаємини з адвокатами та прокурорами у мене суто робочі. Ми не спілкуємось поза межами судового засідання. Водночас заради об'єктивності слід сказати, що у мене є одна давня подруга – адвокат, але вона суворо дотримується етичних норм і не ходить на судові засідання, в яких я беру участь.»

Будуючи свої взаємини з прокурорами та адвокатами, які є учасниками судових процесів, суддя завжди повинен пам'ятати про можливість виникнення конфлікту інтересів, тобто про наявність суперечності між приватними інтересами судді та його службовими повноваженнями, яка може вплинути на об'єктивність або неупередженість прийняття рішень, на вчинення чи не вчинення певних дій під час здійснення правосуддя.

Наприклад, спілкування з однією стороною поза процесом, але за відсутності іншої сторони, навіть коли таке спілкування відбулося не з ініціативи судді і було несподіваним, може призвести до втрати довіри до суду іншою стороною. Тому найбільш правильною позицією у такій ситуації буде виключення умов, за яких може виникнути конфлікт інтересів.

Наживо...
«Я ніколи не спілкувалась з будь-якою стороною поза процесом. Навіть телефоном. Ось є помічник, якщо є якісь запитання. Я вважаю, що не маючи доступу до судді, якщо суддя не дає такої можливості, його неможливо скомпрометувати. Я з самого початку виключила будь-які можливі провокації.»

«Мене часто запрошують викладати для суддів, і що мене вразило, що молоді судді ставлять навіть такі запитання: «Я йду по вулиці, назустріч мені йде адвокат, чи маю я з ним привітатися, чи можу зупинитись і про щось розмовляти? Чи я маю перейти на інший бік вулиці?» або «Розумієте, я прийшов до театру і поруч зі мною сидить сторона, сусідні місця в одному ряді, просто поруч з моєю дружиною. Що я маю робити?»

15. ПРОФЕСІЙНИЙ РОЗВИТОК СУДДІ

Міняйте ваші думки, зберігайте ваші принципи: міняйте листя, зберігайте коріння.

Віктор Гюго

Яйцю, ймовірно, важко перевтілитися у птаха; однак йому безмірно складніше навчитися літати, залишаючись яйцем. Ми з вами схожі на яйце. Але ми не можемо безкінечно залишатися звичайним порядним яйцем. Або ми з нього вилупимося, або ж воно зіпсується.

Клайв Стейплз Льюїс

> Навчання судді

Дехто з суддів може вважати, що, склавши іспити та продемонструвавши знання, які дали йому чи їй можливість обійняти суддівську посаду, вже не доведеться посидіти в аудиторії, почуваючи себе студентом. На таких чекає розчарування. Закон зобов'язує суддю, призначеного на посаду судді вперше, проходити щорічну двотижневу підготовку у Національній школі суддів України, а суддю, який обіймає посаду судді безстроково, – не рідше, ніж раз у три роки[127]. До самоосвіти, зокрема, до того, що суддя повинен старанно й неупереджено виконувати покладені на нього обов'язки та вживати заходів для поглиблення своїх знань та вдосконалення практичних навичок, закликає суддів і Кодекс суддівської етики[128].

Однак найважливішою мотивацією для судді до неперервного підвищення своєї професійної кваліфікації є сама природа суддівської професії. Ефективність судової системи вимагає від суддів постійного високого фахового рівня під час розгляду справ та прийняття рішень, оскільки фаховість окремого судді впливає на довіру суспільства до суддівства в цілому.

Яким би не був рівень теоретичної підготовки судді, неминучими є зміни до законів, запровадження нових інститутів, що спричиняє зміни у судовій практиці. Звісно, можна і треба самостійно знайомитися із практикою вищих судів чи Верховного Суду України. Однак суддівська підготовка – це, передусім, навчання через спілкування та обмін досвідом.

Окрім цього, суддя повинен бути готовим до розгляду різних категорій справ. Деякі з них вимагатимуть знань у галузі медицини, інші – сільського

127 Частина друга, третя статті 87 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

128 Стаття 7 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf

господарства, бухгалтерської справи, інтелектуальної власності тощо. Звісно, можна запросити на судове засідання спеціаліста та послухати його висновок. Але оцінка доказів – це обов'язок судді. І знання судді у тій чи іншій сфері мають бути достатніми для прийняття ним обґрунтованого рішення.

Окрім знань, судді важливо постійно вдосконалювати і свої навички, тому предметом підготовки можуть бути і практичні заняття, пов'язані з набуттям комунікативних навичок – вміння спілкуватись з учасниками судового процесу, керування процесом, – а також із запровадженням нових технологій. Саме тому обов'язок судді – постійно підвищувати професійний рівень.

Наживо...
«Мені здається, що робота не лише судді, але і юриста взагалі вимагає постійної самоосвіти. Якщо ти, наприклад, перестанеш стежити за законодавством, ти просто не зможеш якісно працювати.»

Безумовно, і законодавець, і професійна потреба достатньо мотивують суддю до постійного поновлення та поповнення арсеналу своїх знань та навичок. Однак держава, зі свого боку, повинна бути готовою відповідати на такий запит суддівства. Судді мають бути забезпечені теоретичним та практичним навчанням, яке повністю фінансується державою. У це навчання слід включити предмети економічної, соціальної та культурологічної тематики, пов'язані з виконанням суддівських функцій. Інтенсивність і тривалість такого навчання мають визначатися з огляду на попередній професійний досвід судді. Держава в особі Вищої кваліфікаційної комісії суддів та Національної школи суддів України повинна подбати про те, щоб навчання суддів відповідало вимогам відкритості, компетентності та неупередженості, властивим посаді судді[129]. Дотримання державою своїх зобов'язань щодо якості навчання важливе для того, щоб судді мали не лише можливість та потребу, але й бажання брати участь у навчанні.

Наживо...
«Суддя вчиться тільки тоді, коли він розуміє, навіщо це йому. Оце найголовніше. Окрім цього, має значення, як викладають. Важливо, щоб викладачем був той, хто уже був на тренінгах, має поняття, як зробити слайдову презентацію чи щось показати, тримати увагу суддів і переключати.»

129 Див., зокрема: пункти 56-57 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

> Викладацька/наукова робота

Робота судді часто нагадує розв'язування головоломки. Начебто суддя постійно крутить у руках кубик Рубика, який має скласти рано чи пізно; швидко або повільніше, але це обов'язково станеться. Вчитися удосконалюватися самому та вчити інших – процеси, які, безумовно, збагачують, сприяють народженню свіжих думок, виструнчують тему/справу/сферу, якій приділено пильну увагу; поглиблюють знання, розширюють обрії.

Як наука, так і викладацька діяльність виконують функції свіжого вітру, течії, що не дають воді застоюватися. Якщо суддя непокоїться і не хоче загубитися серед матеріалів справ, вкорінитися у кріслі та врости у папери, весь час залишатися центровою точкою, де сходяться різні, часто протилежні позиції – викладання та зайняття науковою діяльністю допоможуть, якщо продовжувати ряд водних асоціацій, відчувати себе на хвилі, бачити інші судна, землю, небо та інші водні простори.

Наживо...
«Викладацькою роботою я займаюся для розвитку себе і для розвитку інших. Роботи в суді, безумовно, вистачає, але коли сам доходиш якоїсь істини, власними зусиллями, чи то якоїсь наукової позиції, чи то ти сам собі до чогось дійшов, чи методологічний засіб ти піддивився чи вигадав, – хочеться поділитися своїм сприйняттям речей. Я вважаю, що наша система освітня не ідеальна для професійних юристів, тому я намагаюсь у викладацькій діяльності дати знання, більше наближені до практики. Я не так давно був студентом, і в мене в голові є інформація, яку я хочу донести до студентів. І коли викладаєш, для саморозвитку це також корисно, бо щось забувається і щось заново читаєш, дізнаєшся, до чогось по-новому підходиш. Я вважаю, що це теж розвиває.»

«Викладання допомагає суддям вдосконалюватися. По-перше, потрібно багато читати судової практики, готуючись до заняття, а по-друге, завжди є можливість обговорити те, що цікаво і важливо, із такими ж, як і ти, суддями.»

«З одного боку, це трохи відволікає від основної роботи. Приємне спілкування зі студентами, якісь їхні мудрі пропозиції. Сьогодні студенти стали зацікавлені, вони задають багато запитань, їм це цікаво. Тим більше, якщо суддя практик.»

«Викладання, як і суддівство, – це самореалізація, тільки в іншому.»

Суддя, як викладач або ж науковець, навіть не припиняючи бути «людиною в мантії», може відчути на собі інше, аніж до судді, ставлення. Гідний науковий опонент не буде зважати на суддівський статус, суддю захищатимуть тільки власні знання та тверда наукова позиція. У такий спосіб суддя зможе побувати на місці адвоката або ж прокурора, котрі весь час упродовж судового засідання

відстоюють ту або іншу юридичну позицію. І такий досвід, безсумнівно, для судді корисний.

Суддя-викладач також відкритий і незахищений перед силою студентства. Так, кожен студент є індивідуальністю, але вони можуть виступати колективом; тож викладач-суддя має напрацювати власні засоби захисту від несприйняття, інертності, категоричності, недисциплінованості, галасливості, впертості, зухвалих думок тощо. Випрацювати свої інструменти захисту та лінію поведінки, які, ймовірно, відмінні від суддівської поведінки під час процесу, що стоїть на сторожі інтересів та авторитету судді.

Отримання додаткових навичок порозуміння, в якомусь сенсі навіть «підкорення» критично налаштованої аудиторії, яка не відчуває панування суддівського авторитету, не керованої процесуальними нормами та обмеженнями, є дуже важливим досвідом для суддівської роботи. Виклики суддя буде вимушений приймати, не спираючись на звичну для нього/неї позицію суддівського авторитету.

Може скластися враження, що владні посади та статус обмежують сміливість наукових висловлювань, імовірно, суддя не може відігравати роль «наукового хулігана», але суддівство не заважає мати право на власну наукову думку, бути науковим новатором, а, навпаки, дисциплінує, збагачує унікальним досвідом і забезпечує великим обсягом практичного матеріалу.

Наживо...
«Суддівство додає поміркованості. Наприклад, до того, як я став суддею, я міг трохи вільніше чи більш уперто висловлювати та відстоювати свої наукові погляди. Коли я займався тільки науковою діяльністю – не обмежував себе у критиці позицій вищих судів чи Верховного Суду, якщо я вважав, що вони не такі, як мені хотілося б. Як суддя, звичайно, я не можу собі такого дозволити. Тому що все-таки працюю в першій інстанції. Тому що є положення кодексу, які безпосередньо встановлюють, що позиції Верховного Суду є обов'язковими. Тому в судових рішеннях я точно не можу їх критикувати. З іншого боку, не погодитися мені ніхто не заважає. І зазначити, що, наприклад, у практичній діяльності це, безумовно, слід застосовувати, але водночас я вважаю більш доречним чи обґрунтованим у цьому випадку ось таке... Тобто я не можу сказати, що якби я писав статтю щодо якоїсь принципової позиції вищих судів, я не міг би висловити власну думку взагалі. Лише, скажемо так, той мовно-термінологічний апарат, яким би я обґрунтовував свою позицію, був більш стриманим у зв'язку із професійною діяльністю...»

«Як казав один колега на навчанні, «інтелектуальне хуліганство» чи «процесуальний бандитизм» для судді, певне, неприпустимий. Але завжди є способи для висловлення своєї позиції. У мене є колеги-науковці, які продовжують займатись виключно наукою,

не зв'язані статусом, посадою, але мають менше практичних знань. То вони кажуть: вислови думку або розпочни диспут, а ми її будемо розвивати далі під кутом зору науки, не зв'язані словами чи присягами... Я не можу сказати, що суддівство мене стримує, надто обмежує мене як науковця, тут достатньо лише зважати на зобов'язання, які на тебе накладає статус.»

Зрештою, викладацький потенціал потрібен самому суддівству, адже навчити суддів тонкощам професії можуть лише самі судді, які уже набули відповідного досвіду. Оскільки суддівська освіта є доволі новим інститутом, потенційні викладачі з певною пересторогою ставляться до свого залучення до процесу викладання. На жаль, не сприяє добору викладачів-суддів і незбалансоване навантаження під час розгляду справ та скептичне ставлення суддів до викладацької роботи своїх колег. Часто судді можуть коментувати викладацьку діяльність судді чимось на кшталт: «Поки він там розважається, ми тут за нього справи розглядаємо». Оскільки здебільшого бракує розуміння у колективі та немає законом визначених гарантій, суддя-викладач вимушений приділяти час підготовці до занять та викладанню, розглядаючи справи у суді нарівні з іншими суддями.

Наживо...
«Є викладачі-практики. І які практики – які світяться знаннями і досвідом! Від них можна взяти будь-що: і з їхньої теми, і не з їхньої. А є такі, які просто прийшли почитати щось. Ну, ось вони прийшли і щось почитали...»

«Зараз, на жаль, ще не створена система навчання суддів таким чином, щоб вона була максимально результативною. А я не можу робити щось, якщо я не можу робити це максимально ефективно. Якщо ж я буду бачити, що для мене це буде цікаво і в рамках цього я можу дати щось іншим фахівцям, то за таких умов мені викладацька робота дуже цікава.»

«Приїхала американська пані і мене запитує: «Як? Ви цілий рік працювали і Вам нічого не платили?» Я кажу: «Ні». – «І що, не зменшували навантаження?» – «Ні» – «А що Вас мотивує?» Я кажу: «Ви розумієте, мене мотивує те, що мій досвід і ті знання, які я маю, можуть вберегти отих усіх моїх колег від негативних моментів, які я вже знаю і через які я уже пройшла». Оце мене і мотивує...»

«Річ у тім, що зараз для викладання необхідно зменшити навантаження на роботі. Проблема не у тому, як тема буде називатися. Проблема – наскільки викладач має можливість підготуватися, наскільки йому хтось може допомогти підібрати якісь матеріали. І викладачів також спочатку потрібно навчити.»

> Участь у суддівському самоврядуванні та громадських об'єднаннях

Суддівське самоврядування може та повинно бути потужним інструментом для захисту інтересів як окремих суддів, так і суддівства в цілому, посилювати позиції судді у різноманітних конфліктних випадках (насамперед, із засобами масової інформації, з політиками, органами виконавчої влади тощо).

Однак самі судді мають усвідомлювати завдання органів, які представляють суддівство, й те, яким чином ефективно цей інструмент можна застосовувати. На жаль, в Україні ще не вдалося подолати скептичне сприйняття ролі органів самоврядування, у тому числі суддівського, сформованого ще у радянські часи. Люди звикли розглядати роботу в самоврядних організаціях не як можливість впроваджувати механізми захисту, а як додатковий тягар, що не впливає на розв'язання ключових питань і додає особі зайвого навантаження.

Зміна ставлення до роботи в суддівському самоврядуванні, усвідомлення інакшості цієї парадигми залежить від усього корпусу суддівства. Судді повинні усвідомлювати, що завдання органів, які представляють суддівство, – зберегти незалежність суддів та судової влади загалом і, таким чином, сприяти ефективному функціонуванню судової системи. До складу органів, які представляють суддівство, повинно входити не менше половини суддів, яких обирають самі ж судді із судів усіх рівнів з повагою до плюралізму в судовій системі. Органи, які представляють суддівство, повинні демонструвати найвищий рівень прозорості щодо суддів та суспільства, вдосконалюючи попередньо встановлені процедури та приймаючи обґрунтовані рішення[130].

Наживо...
«Хто може і повинен захищати суддю? Органи суддівського самоврядування. Насамперед, вони повинні захищати. Рада суддів повинна дбати про те, щоб в очах суспільства не формувався образ судді-негідника. Безумовно, бувають кричущі випадки. Але для цього є органи, які розглядають притягнення до дисциплінарної відповідальності, – це Вища кваліфікаційна комісія суддів та Вища рада юстиції. Ці органи карають суддів. Але й практика цих органів свідчить, що лише 10% скарг виявляються обґрунтованими, а решта – порахунки із суддями: «Не доможуся покарання, то хоч поскубу нервову систему. Нехай поїздить, нехай повиправдовується...» Тут суддя незахищений. Я вважаю, що діяльність такого органу, як Вища рада юстиції повинна піднімати авторитет судді, а не навпаки... Повинно бути якесь самоочищення у цьому органі.»

130 Пункти 26-28 Рекомендації CM/Rec (2010) 12 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо суддів: незалежність, ефективність та обов'язки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_a38

> Управління часом

Дуже важливою навичкою для судді є вміння правильно планувати свій день, пропорційно розподіляти навантаження. Водночас треба не допускати зайвих відволікань від роботи, вміти сконцентруватись. Як правило, у більшості судів на суддів припадає таке навантаження, що вони мають дуже щільний графік призначених до розгляду справ. Якщо всі призначені справи будуть розглянуті, то в подальшому виникне необхідність написати текст судового рішення у встановлені законом строки, які, до речі, є дуже стислими. «Тиск часу» є одним із найбільших чинників стресу для судді, особливо якщо зважити на те, що переважна більшість рішень про притягнення до дисциплінарної відповідальності суддів пов'язана із порушенням процесуальних строків.

Наживо...
«Суддя завжди повинен мати «внутрішній годинник» і дуже добре вміти керувати часом. Мені, з врахуванням мого багаторічного досвіду роботи, а також того, що я раніше була членом кваліфікаційної комісії суддів нашого регіону, неодноразово доводилось спостерігати за суддями, які не вміли організовувати свою роботу та розподіляти час. На жаль, усі вони пішли із судової системи – дехто за власним бажанням, а дехто – і вимушено, на підставі рішення кваліфікаційної комісії та подальшого звільнення компетентним органом. Пояснення судді щодо того, що він щось не встиг, навряд чи може врятувати його від дисциплінарної відповідальності, якщо у нього буде «завал» у роботі; швидше за все, йому скажуть, що він не міг керувати своїм часом».

Певні особливості на організацію часу судді може накласти юрисдикція або ж інстанція, в якій суддя працює. Звичайно, не обійтись судді і без внутрішньої самодисципліни, адже суддю, з огляду на його чи її незалежність, ніхто не контролюватиме. А відчуття внутрішньої самодисципліни у кожного різне і залежить від характеру та темпераменту людини. Однак є поради, які можуть стосуватися усіх суддів, незалежно від їхньої спеціалізації чи темпераменту. Перш за все, беручи справу до розгляду, суддя повинен, наскільки це можливо, оцінювати тривалість судового розгляду та можливу кількість судових засідань. Це дасть йому/їй можливість, у разі необхідності, витребувати усі докази, призначити експертизи, викликати свідків. Для цього, як ми уже зазначали, судді необхідно знайомитися із матеріалами справи. Плануючи графік судових засідань, суддя має подбати про час упродовж дня або ж про окремі дні впродовж тижня, які йому будуть необхідні для написання судових рішень та для підготовки до наступних судових засідань. З огляду на те, що у кожній юрисдикції є певні категорії справ, які повинні бути розглянуті у скорочені строки, суддя має бути достатньо гнучким для включення цих справ до свого графіка. І, безумовно, суддя має повсякчас дбати про дотримання процесуальних строків.

Наживо...

«У кожного судді будуть різнопланові справи. Якщо це суддя місцевого суду, то в нього будуть справи адміністративні, кримінальні, цивільні. І треба зуміти вичленити ті справи, які повинні бути розглянуті першочергово, наприклад, тримання особи під вартою. Тобто визначитися за категоріями осіб і за категоріями справ. Є справи, які не вимагають значного часу, і доказової бази, і правничої літератури, яку треба опрацювати для того, щоб їх вирішити. Є справи, коли треба посидіти і з'ясувати їхню складність: складність встановленого факту, доказової бази, може, є значна кількість осіб, які беруть участь у справі. І треба спланувати так, що якщо у тебе почата одна велика справа, то повинні бути «вікна» для того, щоб у розумний строк можна було зробити перерву, щоб вчинити певну дію. Чи викликати свідків, чи витребувати якісь докази, оскільки уже презюмується, або уже із самої справи видно, що сторони або заявляли клопотання, або можуть заявити клопотання про те, щоб отримати якісь докази. Якщо є свідки, то потрібно буде надіслати судові повістки, щоб ці повістки повернулися. Або надати сторонам час для того, щоб вони повідомили свідків і ті мали фізичну можливість прибути у судове засідання. Якщо відписати рішення, то це також забирає час. Тобто треба спланувати, що я фізично сьогодні встигну. Спланувати з урахуванням того, що сьогодні і завтра до мене ще прийдуть нові справи, які мені треба опрацювати, призначити до розгляду. Що можуть якісь матеріали надійти екстраординарно: чи то взяття під варту, чи то продовження строку. Тобто у судді дуже щільний графік розгляду справ, і він повинен так планувати свою роботу, щоб був час для розгляду, щоб можна було підготуватись і, якщо виникнуть якісь обставини, щоб була свобода для маневру в часі.»

СУДДЯ ПОЗА СУДОМ

16. РОДИНА СУДДІ

Жодні проблеми не страшні, якщо вдома на тебе чекають люблячі люди.

Шахрукх Кхан

Сім'я – це візерунчаста павутина. Неможливо торкнути одну її нитку, не викликавши цим водночас вібрації усіх інших....

Діана Сеттерфілд

У сімейному житті подружня пара повинна створювати нібито єдину моральну особистість.

Іммануїл Кант

Оскільки суспільство вважає суддю особою, що відповідає, відновлює та дбає про справедливість, воно вимагає бездоганності суддівської поведінки. Й не тільки самого судді, але і його рідних. Родину судді, передусім, чоловіка/дружину та дітей суспільство весь час розглядає через потужний мікроскоп.

Суддя має усвідомити, що крім інших тягарів відповідальності, додається тягар відповідальності та забезпечення бездоганності поведінки суддівської родини.

Неймовірно важливим чинником є побудова стосунків у родині, заснованих на довірі та повазі. Якщо суддю поважає чоловік/дружина, якщо він/вона поводиться в родині авторитетно, а не авторитарно, дослухається до кожного, є справедливим, турботливим та чесним у стосунках, члени родини поважатимуть суддю і не робитимуть прикрих помилок, дурниць, не чинитимуть спротиву. Якщо ж суддя в сімейному житті буде дозволятиме собі обманювати, маніпулювати, концентруватися виключно на собі, категорично висловлюватися та не матиме звички слухати інших членів родини, швидше за все, його близьке оточення підготує йому не один прикрий сюрприз.

Чоловік/дружина, а також діти судді мають бути свідомі того, що вони є зоною ризику щодо тиску та впливу на суддю. Варто одного разу попросити за дитину в школі, заплатити за краще ставлення до дитини або ж використати привілей; ризиковано вести бізнес, мати постійні контакти з представниками бізнесу або ж органів державної, наприклад фіскальної, влади; скористатися виявом вдячності, спрямованим на суддю, – суддя відразу потрапляє в іншу кліматичну зону, де на нього час від часу впливатимуть з метою отримання того або іншого «правильного» рішення.

Ставлення суспільства до родини судді приблизно таке саме, як ставлення ЗМІ до родин «сильних світу цього». Від них очікують взірцевої поведінки, безпомилкових вчинків. Вони в очах звичайних людей мають бути «най-, най-, най...».

Наживо...
«Сьогодні тиск з боку зацікавлених сторін процесу рідко є прямим. Зазвичай використовуються тонші його прояви – публікації у пресі про суддю чи суддів із натяками чи прямими звинуваченнями у володінні певним майном, предметами розкоші, веденні певного способу життя.»

Тому для членів суддівської родини важливо не тільки не чинити дій, які можуть скомпрометувати суддю, а й мати високий рівень довіри родинного спілкування. Зрештою, важливо знати не тільки те, що на тебе розкидається сітка, а й те, що це може відбутися, бо той чи інший член родини вдався до сумнівного вчинку, проявив слабкість, скористався зв'язками тощо.

Треба зауважити, що будь-хто із членів родини судді може мати юридичну освіту і практикувати право. Подружні пари часто утворюються за часів студентства або ж на початку кар'єри, тому подружжя судді також може бути представником правничої професії, а з огляду на популярність продовження професійної династії, і діти судді можуть бути суддями або ж адвокатами, прокурорами, юридичними консультантами тощо. Суддя повинен дбати про те, щоб професійні інтереси членів родини ніколи не перепліталися з його/її професійної діяльністю. Тоді не виникатимуть закиди у можливій упередженості судді, «роботі на користь зацікавленої сторони». Це правило може вважатися одним з правил «необхідної суддівської гігієни».

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки судді, суддя повинен взяти самовідвід від участі в будь-якому процесі, якщо є підозри щодо того, що «хтось із членів сім'ї судді матеріально зацікавлений у певному результаті розгляду справи». Суддя не повинен брати участі в розгляді справи, в якій хтось із членів його сім'ї є представником котроїсь зі сторін або будь-яким чином пов'язаний зі справою[131].

131 Пункт 2.5. Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених Резолюцією № 2006/23 Економічної та Соціальної ради ООН від 26.07.2006 р.

> Вплив на подружжя

Любов – така сама опора для душі, як ноги для тіла.

Катерина Сієнська

Надзвичайно важливим є вимикання функції «суддя» в родині. Звичайно, суддя має пам'ятати про свою посаду, але, як і в суддівському середовищі, він рівний серед рівних. У родині він/вона є повноправним членом спільноти, який не хизується вищістю, не принижує членів своєї родини. Довіра та взаємна повага, підтримка та вміння розуміти – саме такий клімат необхідно встановити в родині.

Наживо...
«Коли я знімаю мантію в кабінеті й виходжу з приміщення суду, я повинна перестати думати про будь-які справи, які я розглядаю. Коли переступаю поріг дому, стараюсь повністю абстрагуватися. Діти і чоловік мені у цьому допомагають.»

«До того, що я буду суддею, я свого чоловіка готувала. Мабуть, тому він мене зрозумів і підтримує. Насправді, без такого розуміння було б складно: суддівська робота – це постійне емоційне навантаження, тому мати вдома претензії у зв'язку із роботою було б дуже складно.»

«Що стосується сім'ї, я вважаю, що не треба переносити роботу через поріг дому. Бо що би там не сталося – відкрив двері, і ти не суддя, ти тут мама, дружина. Забудь і не згадуй, поки не закриєш двері завтра зранку. Навчись організовувати свою роботу таким чином, щоб на кухні всю ніч не писати вироки, а займатись чимось іншим. Щоб не думати про роботу. І не виливати весь той негатив, який міг накопичитися за день, на чоловіка, чи на дитину. Треба цьому навчитися. Потрібна сила волі і, головне, розуміння цього. Як тільки переступив поріг дому, припини поводитись як суддя.»

Встановлений клімат довіри є дуже важливим не тільки для налагоджених подружніх стосунків, це позначається й на роботі, характері судді. Людина так влаштована, що вона прагне довіряти комусь. Особливо це стосується тих людей, з котрими перебуваєш у близьких стосунках, інакше можна упереджено-негативно сприймати світ та людей навколо себе.

Наживо...
«Що стосується моєї родини, то тут розмова окрема. Сім'ю я створила, коли вже було тридцять років. Народила сина. Чоловік не дуже поділяв мої проблеми, пов'язані з роботою, не зовсім розумів, наприклад, що в нарадчій кімнаті за зачиненими дверима з двома чоловіками-суддями можна розглядати справи, а не займатись чимось іншим. Його дратувало, що він з дитиною вимушений був чекати під дверима, поки я закінчу роботу.»

Родина мусить усвідомлювати, що робота у судді емоційно забарвлена, відповідальна та поглинає багато часу. Важливо, щоб члени родини зрозуміли, що не варто ображатися на те, що суддя не приділяє достатньо часу сімейним питанням, дозвіллю та відпочинку. Але й судді слід у моменти, присвячені спілкуванню з родиною, бути щирим, викладатися, бути уважним та сигналізувати про свою потребу в родинному теплі та спілкуванні.

Наживо...
«Ми мало буваємо з сім'єю, і у нас потреба в ній. Інколи хочеться побути просто з сім'єю.»

«Далеко не всі рішення виписані так, щоб це давало внутрішнє задоволення. Але, за нинішнього обсягу справ, ідеальне рішення потребує від судді часу, виділеного за рахунок приватного життя. З іншого боку, саме час, проведений удома з родиною, у товаристві близьких людей чи на відпочинку, дає змогу відновитися і отримати натхнення для своєї роботи.»

> Вплив на дітей

> *Виховуючи дітей, ми виховуємо, перш за все, і самих себе.*
>
> ***Леонід Сухоруков***

> *Учи своїх дітей мовчати. Розмовляти вони навчаться самі.*
>
> ***Бенджамін Франклін***

Діти є дуже чутливими до поведінки дорослих. Певний час дорослі, насамперед мати та батько, втілюють у собі для дітей увесь світ. Дитина не повинна сприймати суддю, як особу, що карає та заганяє в жорсткі рамки.

Наживо...
«Чому ми любимо сім'ї – ми пізно повертаємося додому, а ще треба працювати, писати. Діти в мене спартанці. Коли приїжджаю додому, мене розуміють. Ставляться із повагою. Чоловік допоможе мені щось по господарству. Хлопці в мене неперебірливі, не вередують, самостійні. Ми любимо разом відпочити.»

Однак дитина має бути навчена тому, що вона повинна змалку контролювати свою поведінку; міркувати перед тим, як обирати друзів, уважно ставитися до перебування в різних молодіжних компаніях, рухах; навчитися не потрапляти в скрутні становища, не принижувати інших людей, не «тикати» суддівством батька/матері у всіх та кожного; не вважати, що суддівський статус недоторканності, приналежності, так чи інакше, до касти обраних автоматично поширюється і на неї.

Наживо...
«Деякі діти, розуміючи, що їхні батьки працюють у таких сферах, як суд, прокуратура, міліція, теж вводять у своє життя обмеження. Цього вимагають батьки: поводься так, щоб усі розуміли, що ти син чи донька судді, щоб мені не довелося соромитися, щоб не постраждала моя робота і моя репутація. Як я можу судити людей, якщо у мене вдома непорозуміння якісь із дітьми або з чоловіком? Тому питання це дуже складне. Деякі діти не можуть спокійно та слухняно сприймати життєвий режим, коли батьки постійно зайняті і коли треба навчитися приймати обмеження щодо власного життя.»

«Діти знають, що мама – суддя, але знають, що про це говорити нікому не можна. Тому що мама займає публічну посаду, про маму багато хто може захотіти щось дізнатися. Окрім цього, можуть захотіти дізнатися про тата, про тебе, про брата, про всіх. Діти знають, що через них дорослі можуть захотіти вплинути на маму. Тому вони кажуть, що мама – юрист.»

«Моя донька в третьому класі початкової школи на запитання, ким працюють батьки (я тоді працювала в прокуратурі, а чоловік був суддею) сказала, що батько – директор лялькового театру, а щодо мене не пам'ятаю, як було сформульовано. Вона це сказала, щоб в очах дітей це виглядало привабливо, адже діти люблять ляльковий театр, це – гра, а сказати, що тато або ж мама – суддя чи прокурор, це – страшно, з тобою можуть не дружити, уникати твого товариства, це дуже складна для дитини ситуація.»

Дитині важко усвідомити, що таке суддівство, в чому ризики та небезпеки професії, чому робота судді взагалі залежить від їхньої гідної чи негідної поведінки. Тому важливо частіше говорити з дітьми про сутність суддівської роботи. Це в жодному разі не означає переказування справ, якими суддя займається, радше йдеться про рівень відповідальності, ознайомлення з атрибутикою суддівства, введення в суть цієї професії.

Дитині, безумовно, важко сприйняти режим обмежень, пов'язаний із роботою когось із батьків, тому треба не говорити: «Так необхідно, й годі», а пояснювати, чому це дійсно важливо і як може позначитися на роботі судді.

Наживо...
«Діти ніде і ніколи не демонструють статусність. Вони за своїм характером ще й, певне, не є такими. Я народила своїх двох синів уже на посаді судді. Тому коли кажуть, що у нас нема сім'ї, бо нема на сім'ю часу, то це не відповідає дійсності.»

«Не знаю, чи діти до кінця усвідомлюють мій статус, але точно цей статус відображається у свідомості вчителів. Учителі остерігаються. Особливо коли мама

намагається захистити права своїх дітей. Якщо звичайну маму вчителі проігнорували б, то маму-суддю вони вимушені вислухати.»

«Як тільки я буваю вдома жорсткою, діти відразу – «От мама-суддя!» А я їм відповідаю: «Ви плутаєте – це на роботі я суддя. А тут я мама з усіма своїми слабкостями і недоліками». Яких, до речі, не може бути у процесі. Наприклад, нагримати на дітей я можу, але на сторону в процесі – ні.»

«Для того щоб дитина розуміла, їй треба просто пояснювати. Не забороняти, а просто садити і казати: «От дивись, ти виклала мою фотографію. Завтра добрі люди сіли, прокоментували це фото, і я залишилась без роботи. Я залишилась без роботи – ти залишилась без усіх тих можливостей, які я до сьогодні мала. Тобто завтра роботу я можу просто не знайти, зовсім не тому, що ти щось хотіла зробити погано, а так сталось. Тому ти маєш думати на два кроки вперед. Треба бути мудрішою, треба бути завбачливішою, треба розуміти, що не всі нас люблять, не всі хочуть нам добра. Раз так, значить, ми маємо бути обережними.»

17. ПРИВАТНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СУДДІ

Дружба задовольняється можливим, не вимагаючи належного.

Арістотель

І почуття, і розум ми вдосконалюємо або, навпаки, розбещуємо, розмовляючи з людьми. Вочевидь, одні бесіди вдосконалюють нас, інші – розбещують. Тому слід ретельно вибирати співрозмовників.

Блез Паскаль

Доля людини, вплив середовища не є випадком, це є ваш вибір.

Платон

> Близьке оточення та друзі

Людині життєво необхідно отримувати задоволення від спілкування з однодумцями, людьми, котрі знають її змалку, з котрими зв'язує не кров, а спільні погляди, цінності, а також інтереси. Дружба душевно збагачує людину, дарує відчуття об'єднаності, розуміння того, що вона не одна в цьому світі.

Перед тим як стати суддею, людина, залежно від віку, професійної зайнятості, суспільної активності, рівня комунікабельності, отримує досвід, що сприяє зародженню дружніх стосунків. Друзі можуть жити в одному будинку, вчитися разом у школі, університеті, займатися спортом або музикою, бути дружками на весіллі або ж хрещеними дітей, працювати в одному офісі, брати участь у конференціях тощо.

Суддівство обов'язково просіє дружні стосунки, залишить біля судді тільки випробуваних часом, принципами та обставинами людей. Друзі судді повинні усвідомлювати, що зобов'язувати суддю вони не мають права. Справжній друг, що ставиться до судді із повагою, ніколи не маніпулюватиме близькістю стосунків, не шантажуватиме і не тиснутиме на морально-зв'язкові кнопки.

Наживо...
«Коло друзів у мене дуже обмежене. Це переважно колеги по роботі та сусіди, з якими ми дружні стосунки підтримуємо уже багато років поспіль. Зустрічі у публічних місцях ми проводимо доволі рідко, переважно з близькими людьми. Частіше ми або зустрічаємось удома, або виїжджаємо на природу. Слід враховувати, що робота судді накладає дуже багато обмежень. Тому я добре розумію, що якщо хтось мене побачить у публічних місцях під час святкування, ще невідомо, як це може в подальшому вплинути на мою роботу.»

«Ми любимо з колегами навесні та восени поїхати на природу. У нас це склалося традиційно, і голова суду нас підтримує, з нами їздить. Про роботу не говоримо, хоча трапляється і таке. Ми там і співаємо, і граємо в різні ігри, танцюємо, шашлики смажимо. Спів та волейбол… Для нас цікаво й безпечно перебувати в своєму колі.»

«Для того щоб бути обережними, ми маємо не бути там, де може виникнути загроза. От і все. Якщо ви вже десь випили, всяке в житті буває, то не треба, щоб вас хтось підвозив і ви на очах у сусідів виповзали з авто. Поїдьте в інше місце, перебудьте, поки прийдете до тями. А ні, то виїжджайте за місто, збирайте свою суто суддівську компанію. Як ви виглядали, так ви і виглядали – вас бачили тільки колеги, ніхто чужий вас не бачив.»

Слід пам'ятати про те, що багато хто з друзів або ж приятелів судді завдяки дружнім стосункам, сформованим під час навчання, можуть працювати у тій самій сфері: адвокатом, прокурором, податківцем, юридичним консультантом підприємства, викладачем юридичного факультету, слідчим, судовим виконавцем, нотарем.

Також цілком можливо, що хтось із друзів обійматиме посаду в виконавчій або законодавчій владі.

Для людини властиво намагатися використати дружні стосунки для вирішення тих або інших проблем. Тому для судді краще відразу розставити всі крапки над «і», щоб не було розчарувань, образ та інтригування. Вчасне пояснення ситуації та вміння з повагою поставити людину на місце, сказати «ні» посилить повагу в тих, хто поважав суддю як особистість та професіонала, і відведе від судді тих, хто нешанобливо ставився до нього чи неї.

Суддя повинен чітко апелювати тим, що якими не були б стосунки, які зобов'язання не виникали б у минулому або теперішньому (фінансові, моральні тощо), недопустимо звертатися до нього/неї з метою вирішення своєї справи або вирішення справи на користь третьої особи.

Наживо…
«Спочатку були спроби впливати. Але після того як мої знайомі зрозуміли, що мої стосунки з ними не поширюються на їхні очікування щодо мене як судді, будь-які спроби впливу припинилися. Я досить жорстко припиняю будь-які спроби.»

> Комунікація в соціальних мережах

Соціальні мережі набирають обертів і стають дедалі популярнішими. Розуміючи значення соціальних мереж для спілкування, особливо у середовищі мододих суддів, Кодекс суддівської етики наголошує, що «участь судді у соціальних

мережах, інтернет-форумах та застосування ним інших форм спілкування в мережі Інтернет є допустимими, проте суддя може розміщувати, коментувати лише ту інформацію, використання якої не завдає шкоди авторитету судді та судової влади»[132].

Однак, крім цього, суддя має чітко усвідомлювати, що вся інформація, яку він чи вона видає щодо себе у соціальних мережах, може бути використана неправомірно, може зашкодити репутації не тільки самого судді, але й усього суду. Це стосується викладених фотографій, зазначених родинних зв'язків, афішованих поглядів, а подекуди навіть кіно, музики та літератури. Крім того, в соціальних мережах часто формують групи та події, за суддею легко простежити, якщо знати, куди, із ким та коли він чи вона йде.

Наживо...
«Коли стосовно мене був прийнятий указ, я була зареєстрована в мережі «Однокласники», щоправда, я туди заходила раз на рік і не вела соціально активного життя, але сторінка була, тому що шукала друзів, які роз'їхались по інших країнах. На якомусь етапі спілкування було ще можливим, було більше часу, поки була у декретній відпустці. А у судах стоять обмеження, немає доступу до цих популярних сайтів, та й кодекс нам не дозволяє вести якесь широке, публічне життя в інтернеті. І це правильно, тому що до нас прикута посилена увага, і необхідно думати про захист свого приватного життя. Наприклад, у мене було розміщено фотографій три, але на одній із них я з дитиною, на іншій ще якісь мої друзі, тобто хтось міг спробувати вплинути на мене і через друзів. Щоб уникнути всіх цих непорозумінь і посягань на приватне життя, я вважаю, що це дуже гарне рішення, щоб не реєструватися.»

Суддям варто не тільки самим уникати надмірного занурення у соціальні мережі, а й попередити своїх близьких, насамперед дітей, щодо можливих ризиків. Суддя не повинен бути закритим, але повинен дотримуватися норм безпеки й не поширювати інформацію, яка може зашкодити.

Наживо...
«Інтернет є загальнодоступним, крім того, є спеціалісти, які зламують, і ти потім можеш бачити інформацію, яка зовсім тебе не стосується, але тебе дискредитує. Звичайно, можуть бути такі посягання, коли і під твоїм ім'ям може хтось інший зареєструватися».

Варто зазначити, що працівники української судової системи отримали власну соціальну мережу для спілкування під назвою «Феміда». Новий сервіс розміщено на домені femida.court.gov.ua. Судді, працівники судів зможуть завантажувати свої фотографії (наприклад, із зали судових засідань), спілкуватися на форумі

132 Стаття 20 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим з'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf

та чаті, брати участь у голосуванні та слухати музику. Кожного члена мережі перевіряють адміністратори, частково це гарантує, що «випадкових» людей в цій мережі не буде. Однак треба усвідомлювати, що до тенет «міжнародного павутиння» може рано чи пізно потрапити будь-хто, і науковий консультант, з котрим суддя радиться з того або іншого юридичного питання, рано чи пізно може виявитися консультантом сторони або ж стороною в процесі.

> Належність до місцевої еліти

Потрапляючи у лоно суддівства, суддя автоматично потрапляє у коло зацікавлень так званої місцевої еліти: керівників органів державної влади відповідного міста чи регіону, органів місцевого самоврядування, а також керівників середнього та великого підприємництва. Мабуть, усім суддям, особливо головам судів та їхнім заступникам, дуже добре знайома ситуація, коли надходять запрошення від представників місцевої еліти на святкування певних професійних або корпоративних свят. Ще типовішою є ситуація, коли 8 Березня жінкам-суддям починають надходити (чи їх приносять) подарунки, знову ж таки, від органів державної влади чи від приватних підприємств.

Наживо...
«Надходять запрошення від бізнесменів на різні події, урочистості – не ходимо. Кажу – дякуємо за запрошення, але через зайнятість не можемо взяти участі. Надходили запрошення на День залізничника. А я знаю, що у нас кілька справ щодо них. Ну, чого я туди піду? Дякую, вітаю, бажаю, але не піду.»

«На корпоративні святкування нас запрошують раз на рік. Всі. І міліція, коли щось відзначають, і податкова. Я ставлюсь нормально. Я дарую картину та квіти. А якщо підносять нам грамоту чи медаль, ми не приймаємо.»

Відповідно до Бангалорських принципів поведінки судді, за умови відсутності порушення закону та будь-яких юридичних норм щодо гласності суддя може прийняти пам'ятний подарунок, нагороду або привілей, пов'язані з певною подією, якщо цей подарунок, нагорода або привілей не справляють враження таких, що мають на меті вплинути на виконання суддею своїх професійних обов'язків, або якимось іншим чином не створюють видимість зацікавленості судді[133].

Звичайно, людина може переконати себе у будь-чому, наприклад, що цей «привілей» або ж нагорода є цілком заслуженими і не вплинуть на професійну діяльність, але судді треба пильнувати, щоб «схильність приймати заслужену

133 Пункт 4.15 Бангалорських принципів поведінки суддів, схвалених Резолюцією № 2006/23 Економічної та соціальної ради ООН від 26.07.2006 р.

вдячність», в якій би формі це не було подано, не була витлумачена іншими як «готовність домовлятися у відповідь на будь-яку перевагу».

Часто судді ставляться до привітань надто «по-філософськи», а то й заохочують подібну поведінку щодо них, аргументуючи чимось на кшталт: «Це ж мене не як суддю, а як жінку вітають із 8 Березня». Для спростування цього може бути дуже простий тест. Суддя має себе запитати: чи привітала б ця людина мене із 8 Березня або чи запросила б на святкування професійного свята, якби я не був чи не була суддею? Поза сумнівом, у переважній більшості випадків відповідь буде «ні». Більше того, якщо замислитися, то усі ці люди або підпорядковані їм підприємства, установи чи організації є або можуть бути сторонами у справах, які розглядає суддя. Тобто, по-перше, причиною інтересу до судді є не його чи її людські якості, а професійний суддівський статус. А по-друге, метою такої уваги до них є не взаємне духовне збагачення через спілкування, а прагматичний інтерес подальшого впливу на суддю.

Наживо...
«Традиція належності голови суду до місцевих еліт склалася з радянських часів. Для того періоду характерним було спілкування осіб за статусною чи посадовою ознакою. Тоді, як і тепер, будь-яка участь у зібраннях за статусною ознакою передбачала набуття певних зобов'язань перед іншими учасниками такого зібрання. Беручи участь у таких зібраннях, потрібно усвідомлювати неминучість тиску, оскільки раніше чи пізніше буде сформульоване прохання посприяти у вирішенні певної справи у певний спосіб. Тому перед тим як приймати запрошення на будь-які заходи, потрібно запитувати себе: «Чому я туди іду? Це відповідає моїй системі цінностей чи лише моєму статусу?»

На жаль, сприйняття привілейованості як належності до певних посад залишається притаманним для українського суспільства. Це спокушає, а інколи й змушує суддю вдаватися до застосування свого статусу, як до інструмента для розв'язання своїх приватних проблем чи проблем своїх близьких.

Наживо...
«Я не можу сказати, що є відчуття влади. Але відчуття статусу є всюди. Все залежить від виховання і внутрішньої культури. Якщо цього бракує, то суддя у будь-якому віці демонструватиме пихатість і вихвалятиметься своїм статусом. Я намагаюся цей статус не афішувати, хоча вимушена це робити у крайніх випадках, коли я не можу добитися чогось як громадянин. Ось випадок. Я повинна була у ДАІ оформити певні приватні документи. Попередньо домовилась про зустріч із посадовою особою. Під'їжджаю, прошу охоронця мене пропустити – зачекайте. Чекаю 20 хвилин, знову підходжу, і знову – зачекайте. Через годину чекання показую посвідчення і запитую: «Можливо, це допоможе мені потрапити на призначену зустріч?» У відповідь

здивування охоронця: «А чому ж ви відразу не сказали, що ви суддя?» То я й відповідаю: «Але я ж прийшла до вас не як суддя, а як громадянин».»

Окремої уваги заслуговує святкування приватних свят судді, як-то: дня народження, іменин у службовому приміщенні, а також його відвідини таких приватних свят, організованих у службових приміщеннях іншими посадовими особами. Якщо у випадку із прийняттям подарунків з нагоди професійного свята суддя відкриває себе для подальшого впливу, то прийманням привітань та подарунків від сторонніх осіб, тим більше посадових, у службовому приміщенні суддя заохочує поклоніння саме перед його статусом і подальшу експлуатацію цього статусу. Ми переконані, що судді у зв'язку із професією вистачає і публічності, і значущості, аби не вдаватися до таких практик марнославства.

> Погляди і переконання судді

Варто зауважити, що розвиток, трансформація сучасного суспільства, а також держави часто відбувається, завдячуючи виникненню та подоланню конфліктів, віднайденню компромісів, легітимному вирішенню проблем. Отже, суд, а відповідно, і суддя завжди перебуватиме в епіцентрі будь-яких політичних, громадських, медійних, приватних або ж публічних процесів.

Звісно допустимість причетності суддів до певних політичних, релігійних, громадських та інших рухів, як і межі такого залучення, врегульовані відповідними статтями законів України, а також Кодексом суддівської етики.

Безсторонність судді, ймовірно, має забезпечуватися його/її цілком нейтральним ставленням до процесів, що відбуваються в країні, місті, районі тощо. Законом встановлені й прямі заборони, зокрема:

- суддя не може належати до політичних партій і професійних спілок;
- суддя не може брати участь у будь-якій політичній діяльності;
- суддя не може виявляти прихильність до політичних партій і професійних спілок;
- суддя не може брати участь у політичних акціях, мітингах, страйках[134].

Однак за суддею залишають право брати участь у громадській діяльності, публічних заходах, якщо вони не завдають шкоди його статусу, авторитету суду і не можуть вплинути на здійснення правосуддя.
Суддя, як і будь-який громадян України, має право обирати, має право мати ті

134 Стаття 54 Закону України «Про судоустрій і статус суддів» № 2453-VI від 7 липня 2010 р.: станом на 2 вересня 2015 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2453-17

або інші політичні симпатії. Втім, суддя має бути свідомий того, що публічно висловлювати та афішувати свої політичні уподобання він/вона не має права, оскільки представник тієї або іншої сили може опинитися в суді, байдуже, чи в суді, де працює цей/ця суддя, чи в іншому, і матиме повне право або оголосити судді відвід, або ж висловити думку щодо загальної упередженості всіх суддів на користь опонента.

Будь-яка ймовірність, натяк на упередженість витлумачуватиметься завжди не на користь судді.

Безперечно, важко залишатися безстороннім і бути звинуваченим у байдужості, якщо взяти для прикладу такі ситуації. Перед будинком судді вирубують паркову зону, щоб замість неї побудувати кілька висотних будинків; або ж місцеве виробництво забруднює воду в озері; або ж сусіди паркують автомобілі на газонах тощо.

І родина судді, і сам суддя можуть бути обурені цим фактом, але мають, на користь забезпечення суддівської незалежності, утримуватися від привілею громадянина – підписати петицію, виступити з протестом.

Так само суддя може бути обуреним податковою політикою держави у відносинах з представниками малого або ж середнього бізнесу, однак, враховуючи те, що і податківці, і бізнесмени можуть бути сторонами у справі, суддя має зберігати публічний нейтралітет, як би важко це не було.

Наживо...
«Переконання політичні, релігійні повинні та можуть бути в судді, як у кожної людини. Не може бути суддя байдужий, відсторонитися, відгородитися від суспільства і сказати, що його це не стосується. Однаково все, що відбувається, проходить через свідомість, через серце, але тільки на роботі це не повинно жодним чином позначатися. Тут ти відсторонений від усіх своїх переконань. Тобто якщо вирішується якась справа, де є представник певної несимпатичної для тебе політичної сили, ти в жодному разі не повинен це показувати, ти повинен завжди бути неупередженим. І не тільки не показувати, а щоб це не позначилось, не дай Бог, на прийнятті рішення. Ось це якраз той баланс, якого повинен суддя завжди дотримуватися. Весь час балансувати, і баланс повинен бути дотриманий.»

«Ми не кажемо про те, що суддя не має права йти молитись до церкви, він має право, вочевидь. Але він не може брати активної участі у релігійному об'єднанні, з приводу навернення людей до цієї релігії, агітацію за ці погляди – я вважаю, що це виходить за межі. Професія судді, зобов'язує цього не робити. А особливо коли це стосується майнових чи якихось інших питань, наприклад, брати участь у зборі коштів для церкви, чи в іншій діяльності, яка свідчить про його не тільки приналежність, а демонстративну відданість церкві. Від такого слід утримуватись.»

Психологічно цей внутрішній конфлікт важко витримувати, але треба навчитися приймати домінантність своєї суддівської безсторонності перед громадянською позицією. Ніхто не каже, що суддя має заплющити очі та на певний час законсервуватися. Йдеться лише про те, щоб баланс було дотримано; щоб справа розглядалася насамперед крізь призму права, фактів, свідчень, юридичних позицій, а не визначалась пристрастями судді, якими б важливими для нього/неї вони не були.

Судді варто пам'ятати, що з будь-якою несправедливістю він може розібратися цілком легітимно, перебуваючи в процесі. І в цьому полягає його завдання – розбиратися в кожній ситуації, аналізувати всі аргументи, ретельно та докладно обґрунтовувати своє рішення.

До суддів нечасто звертаються по інтерв'ю, але такі випадки трапляються. У Кодексі суддівської етики зазначається, що суддя не може робити публічних заяв, коментувати в засобах масової інформації справи, які перебувають у провадженні суду, та піддавати сумніву судові рішення, що набрали законної сили. Суддя не має права розголошувати інформацію, що стала йому відома у зв'язку з розглядом справи[135]. Отже, перелічене – пряма заборона. Але ніхто не забороняє судді як займатися науковою та викладацькою діяльністю, так і тематично, фахово обговорювати це на сторінках ЗМІ. Журналісти часто цікавляться побутом судді, хобі, родиною; в таких питаннях суддя повинен обрати кращу для себе поведінку – стриманість або відкритість.

Незважаючи на те, що за часів існування СРСР Україну затискали у штучні рамки атеїзму, релігійні традиції, потреба відчувати себе вірянином залишалася. Більш того, зараз ці традиції та потреби надмірно культивуються різноманітними елітами. Якщо у радянські часи могли суворо покарати за участь у богослужінні, то тепер можна відчути невдоволення та потрапити в немилість за відмову в такій участі.

Наживо...
«Суддя має право на релігійні погляди, ходити до церкви, але це не повинно впливати на його професійну діяльність. Якщо суддя дійсно професіонал, питання його віри, долученості до церкви не позначиться на його роботі.»

«Я – глибоко віруюча людина. Але, як на мене, не має значення, до якого віросповідання належить та чи інша людина, головне, щоб вона мала віру в душі.»

Людина має право сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, це є її внутрішньою потребою. Однак суддя має бути обізнаним щодо того, що

135 Стаття 12 Кодексу суддівської етики, затвердженого XI черговим З'їздом суддів України 22 лютого 2013 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://court.gov.ua/userfiles/Kodex%20sud%20etiki(1).pdf

церква також може бути місцем, де на нього може здійснюватися вплив, прямий або опосередкований. Як з боку служителів церкви, так і з боку прихожан. Як і у випадку з будь-якими впливами, судді важливо пам'ятати, що до суду можуть надходити, наприклад, земельні спори, де однією зі сторін може бути церква, а також будь-хто з одновірців може опинитися в судовій залі.

Наживо...
«Для сторони, підсудного чи будь-кого іншого у процесі не важливо, якому Богу молиться суддя. Чи він ходить до церкви, чи до синагоги, для нього важливо, щоб було законним і обґрунтованим вирішення справи. Суддя, як і кожна людина, має право на свободу совісті, як прихожанин брати участь у богослужінні. Але це не має впливати на те, як він вирішує той чи інший спір щодо осіб, які мають інші релігійні переконання.»

«Важко давалися справи щодо перших страйків та майнові і земельні спори, де однією зі сторін була церква, доводилося багато чого вивчати самостійно, вчитися сприймати, розбиратися.»

«Я не глибоко віруюча людина, і навіть не віруюча людина. Але не антихрист. Довелось розглядати справу майнову між релігійними громадами Київського патріархату і Московського. Ця тема мені відома, але коли я зіткнувся з матеріалом, тиждень його вивчав, мені настільки стало цікаво: звідки пішла метрополія, що при цьому робилось, – це для мене, як кажуть, стало одкровенням. І на мене стало тиснути те, що я хочу розповісти про це у своєму рішенні. Тоді я задумався, чи варто мені розглядати цю справу, чи я є упередженим. Переважило те, що я відчував місію, щось на кшталт доведення цієї історичної правди. Тому я сам себе залишив і розглядав цю справу. Але потім весь час я відчував, що був не те що упередженим, але щось хотів сказати. Окрім того, я відчував, що скасують це рішення, тому що був певний тиск і я тому тиску не піддався. У тому рішенні я виклав майже історію. Я прийняв, його скасували, звинуватили мене навіть у якійсь релігійності і сказали, що це якесь історичне есе. Але досі я залишаюся задоволеним, що воно «пішло гуляти» Україною і його багато людей прочитали, просто як якийсь історичний нарис.»

«На мою думку, якщо суддя глибоко віруючий, то він тим більше не повинен обмежувати когось, зважаючи на релігійні переконання.»

> Побут судді. Предмети розкоші. Зовнішній вигляд

Суддя не може ізолювати себе від суспільства, навіть якщо уникатиме публічних заходів, гучних відзначень, концертів тощо. Так чи інакше суддя виходитиме «в люди»: до магазину, на батьківські збори, релігійні або світські святкування, займатиметься спортом, відвідуватиме виставки, заходитиме до ресторанів, кав'ярень тощо.

Не можна жити, весь час уявляючи, що всі люди, котрі зустрічаються судді на життєвому шляху, можуть бути учасниками процесу, але й не можна відкидати цю ймовірність. Весь час треба ставитися до людей з повагою, не бути надто вимогливим до інших, але залишатися принциповим.

Наживо...
«Це не самі судді вирішили, що вони мають бути взірцем для інших, а, певно, таке ставлення сформувалося століттями. Всі розуміють, що суддя – це еталон поведінки, тому що ця людина приймає рішення, які впливають на долю і життя людини. Тому суддя має відповідати найкращим критеріям зразкової поведінки. А це означає, що й поза судом потрібно поводитися належним чином.»

Слід зважати і на загальний рівень фінансового забезпечення співвітчизників. Коли у державі існує істотний розрив між заможними та бідними людьми, не варто оточувати себе предметами розкоші. Ніхто не каже, що суддя повинен перетворитися на відлюдника або ж аскета, але варто пам'ятати, що суддю оцінюватимуть за рівнем його автомобіля, квартири, відпочинку, девайсів та гаджетів, годинником, одягом тощо.

Наживо...
«Демонстративно носити великі і коштовні прикраси чи дорогий одяг із лейбами, мабуть, є залишком радянського стилю. Тоді, коли не було загального доступу до речей, їхнє публічне демонстрування було засвідченням статусу в суспільстві.»

Надмірність часто є ознакою закомплексованої особи, а також сигналом про те, що таку особу можна спокусити матеріальними благами, тому для судді краще мати вигляд гідний, акуратний, недешевий і стриманий, а не скидатися на бізнесмена або ж популярну зірку. Можна пригадати народне прислів'я: «Що занадто, то не здраво».

Наживо...
«Я веду досить скромний спосіб життя. Але ж ходжу до магазину, купую продукти, втім, плюс у тому, що я в чужому місті – мене ніхто не знає, і я нікого не знаю.»

«Статус судді після того, як знімеш мантію, не знімається. Суддя все одно залишається публічною особою, і є ймовірність того, що коли стоїш у магазині у черзі за продуктами, ти можеш зустріти людину, котра завтра прийде до тебе на процес. І така людина все одно сприйматиме тебе як суддю, а не як людину, котра купує продукти. Вважаю, відколи став суддею, ти не маєш права вести той самий спосіб життя, який ти вів до суддівства.»

18. СТРЕСИ, ЗДОРОВ'Я ТА ВІДПОЧИНОК. ЗАПОБІГАННЯ ПРОФЕСІЙНОМУ ВИГОРАННЮ

Великий лідер, щоб не заробити ранній інфаркт, повинен серед інших якостей мати передусім добродушність і терплячість. Добродушність, щоб не зазнавати стресу від власної дурості, і терплячість – щоб не зазнавати стресу від дурості інших.

Августо Курі

> Потреба у психологічній реабілітації

Кожен повинен брати на свої плечі працю, сумірну його силі, бо якщо важкість її виявиться випадково надмірною, то він може мимоволі впасти в болото.

Данте Аліґ'єрі

Життя без стресів неможливе. Кожен день ми стикаємося з тим чи іншим проявом стресових ситуацій. Стрес не завжди має лише негативні наслідки; він може стати відправною точкою для великих досягнень. Проте стрес може також позбавити працездатності й навіть убити, якщо до нього не підходити відкрито й розсудливо.

Суддя за природою своєї професійної діяльності належить до тієї категорії фахівців, які постійно перебувають у стані психологічного напруження або стресу. Це обумовлено низкою чинників. По-перше, суддя – це постійний комунікатор, свідок багатьох людських переживань, афективних реакцій[136], у певних ситуаціях він – об'єкт маніпуляцій, тиску, навіть погроз. Професія вимагає залишатися неупередженим, емоційно відстороненим, об'єктивним, незалежним від симпатій або антипатій до співрозмовника – нехай це позивач, відповідач, колега, керівництво, представники ЗМІ. Проте чи можливо бути постійно відстороненим від чужих і власних почуттів? Таким собі комп'ютером, який отримав інформацію, проаналізував, переробив та видав результат. Адже судді – люди, а не машини.

136 Афективна реакція — непсихотичний психічний розлад, який виникає у відповідь на дію подразника (зовнішнього або внутрішнього), може бути як короткочасним (хвилини), так і подовженим (години), проявляється емоційними, вегетативними, моторними порушеннями, як в межах окремих симптомів, так і їх сукупністю. Такі реакції слід відрізняти від тривалих реакцій психотичного рівня (депресивних, паранойяльних, параноїдних тощо). У виникненні та проявах афективних реакцій важливе місце займають особливості особистості в межах психічної норми або психічні розлади, а саме специфічні розлади особистості. Виходячи з визначення, при афектогенних злочинах актуальними є короткочасні (гострі) афективні реакції.

Наживо...
«Наша робота у чому полягає: ми такі резонатори, що беруть на себе той весь негатив. Негатив шалений...»
«...судове засідання – це постійний стан конфлікту. Ми вбираємо ту енергію, вони кричать, вони часом нас ображають, звинувачують невідомо чому, і як це все погасити? Але негатив збирається...»

Куди подітися від негативу, власних емоцій, залишаючись спокійним і врівноваженим? Багатьом це вдається тільки зовні, одягнувши маску безсторонності. Проте як довго можна залишатися людиною в масці? Адже усі приховані, невиражені емоції, підсвідомі переживання накопичуються і прориваються і на психічному, і на фізичному рівнях.

Наживо...
«Слід сказати відверто, що робота судді дуже часто створює умови для розвитку стресу. Звісно, суддя зобов'язаний слідкувати за своїм здоров'ям. Мені пригадується випадок, як суддя в одному із районних судів у нашому регіоні, розглядаючи справу, пішов у нарадчу кімнату, і там у нього стався інфаркт. На жаль, врятувати цю людину вже не змогли. Його роботі в суді передувала робота в органах внутрішніх справ, звідки він ще молодою людиною вийшов на пенсію за станом здоров'я, і після цього його обрали суддею. Цей чоловік вважав, що робота в суді не створює таких стресів, як у міліції. Але життя розпорядилося по-своєму...»

Другий стресогенний фактор – інформаційне перенавантаження українських суддів. Кількість, різноманітність та складність судових справ, широкий спектр тем без достатнього часу на підготовку, відповідальність за прийняте рішення викликають постійний дискомфорт.

Наживо...
«...навантаження велике. Минулого року до нас надійшло 310 тисяч справ, ми розглянули 150-200 тисяч, залишок на цей рік понад 105 тисяч. Зараз ми маємо середнє навантаження на суддю – розглянути 611 справ у місяць.»

«Прийдіть на судове засідання – побачите, як ми працюємо. Сидить у залі тридцять осіб... Справ дуже багато, розглянути в ті строки, що передбачено, неможливо – два місяці дано... У нас кожен суддя має приблизно сто справ у залишку з минулого року.»

Несправедлива критика має особливий вплив на суддів. Звичайно, будь-яка критика з боку громадськості може засмутити суддю, проте несправедлива критика, завідомо неправдиві факти передовсім руйнують довіру громадян до системи правосуддя.

Наживо...
«Гляньте телебачення, коли кажуть, що всі судді злочинці. Людина подає позов, апріорі розуміючи, що шансів у неї нуль, і вона розпочинає з того, що «я не вірю, що мої законні вимоги будуть задоволені, бо всі судді в нас отакі...»»

«На жаль, серед представників ЗМІ нерідко зустрічаються такі, хто виконує замовлення однієї зі сторін у справі і надає у засобах масової інформації необ'єктивну інформацію, викладаючи позицію лише цієї сторони».

Часто буває важко або й нереально спростувати некоректні чи несправедливі критичні зауваження. Стандарти професійної діяльності та поведінки суддів обмежують можливості судді реагувати певним чином або брати участь у публічних дебатах щодо конкретної справи чи рішення.

Наживо...
«Останнім часом у засобах масової інформації з'являються статті, які, скажемо так, порочать звання судді (і там неправильне рішення, і тут негідна поведінка) і формують у суспільстві образ негідника-судді, який окремо взятий суддя спростувати не може.»

Наступний фактор – невирішені внутрішні особистісні конфлікти. Одночасна потреба і неможливість усе контролювати, невідповідність уявлення про те «як має бути», і реалій сучасного життя.

Наживо...
«Коли я прийшла сюди, то було таке розуміння, що ти входиш у казку обраною. Поступово ілюзії почали руйнуватись... Коли ти весь час чекаєш, що от зміниться на краще, а воно з кожним роком тільки погіршується...»

Особливе ставлення оточуючих до судді, обмеження, викликані професійними потребами, дисбаланс інтересів роботи та потреб особистого життя, інколи відмова від нього призводять до соціальної ізоляції.

Наживо...
«...то мій шлях, але він дуже важкий. Мені довелося багато чим пожертвувати, щоб добитися чогось на цьому шляху: здоров'я, друзі, спілкування з іншими людьми, час, який я можу приділяти своїй дитині, сім'ї. Особистого часу в мене немає взагалі.»

«Коло друзів у мене дуже обмежене. Це – переважно колеги по роботі та сусіди, з якими ми дружні стосунки підтримуємо вже багато років поспіль...»

Вчені Чиказького і Єльського університетів довели, що соціальна ізоляція в умовах стресу – це прямий шлях до розвитку онкології, особливо у жінок[137].

У багатьох випадках жінки-судді більшою мірою відчувають стрес. Оскільки після роботи на них чекає вдома відповідальна роль матері, дружини, «берегині домашнього вогнища».

Наживо...
«Жінці-судді працювати складніше. Мотивація... Окрім роботи, на ній тягар виховання дітей, домашніх клопотів, господарство. Як би не було, якщо навіть у сім'ї є домашня робітниця, постійна чи періодична допомога, жінка все одно несе велике емоційне і фізичне перевантаження. Завжди...»

«Я приходжу додому втомлена, а увага потрібна всім. Чоловік – дорослий, він собі дасть раду, їсти щось там підігріє. Але дитина... Зараз ще специфічний період, якщо з дитиною нічого не робити, то вона буде жити в комп'ютері і телефонах. Щоб звідти забрати – треба мати час і сили. Тобто це знов іде конфлікт.»

Крім того, стрес жінок-суддів має гендерний аспект. Жінки відчувають «пресинг» у зв'язку з необхідністю доводити свої професійні можливості в умовах прихованої конкуренції з чоловіками.

Наживо...
«Коли я вперше потрапила у таку ситуацію, то почала з колегами-чоловіками відстоювати свою позицію таким чином. Я йшла у судове засідання, озброєна літературою, виписками, збірниками рішень пленумів – пропрацьованими, із наклеєними закладками. Тому що я знала, що мені доведеться відповісти на запитання своїх колег, і я мала бути убезпечена, щоб мені не вказали на те, що я чогось не знаю».

Слід звернути увагу і на вікові особливості стресу. Кожна людина у певний час зазнає «кризи середнього віку» – часу, коли фізичні та психологічні зміни посилають сигнал про необхідність «збавити оберти» і примушують як чоловіків, так і жінок середнього віку відчути себе не такими спритними, витривалими, як то було в 25, 30, 35 років. І тоді з віком у зрілого судді з'являється заздрість до молоді – «в них усе попереду, а наші найкращі роки позаду». Свого часу російський гуморист Семен Альтов навіть написав іронічний жарт про «три стадії віку»: «Перша стадія: цілу ніч п'єш, гуляєш, біс зна чим займаєшся, і зранку по тобі нічого не видно. Друга стадія: цілу ніч п'єш, гуляєш, біс зна чим займаєшся, і зранку по тобі все видно. Нарешті настає тертя стадія: цілу ніч спиш, не гуляєш, нічим взагалі не займаєшся, а зранку в тебе такий вигляд, наче ти цілу ніч пив, гуляв і біс зна чим займався».

137 Див. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://health.unian.net/ukr/detail/203386

Добре, коли людина з гумором ставиться до особливостей свого віку та бачить переваги кожної «стадії», проте іноді така заздрість починає працювати, як руйнівна сила.

Наживо...
«Переважно всі працюють, поки не падають. Судді помирають раптово. ...Наша суддя слухала справу, їй 50 років – в неї передінфарктний стан... Проте ніякого запобігання. Ноги носять – значить, ходиш. Впадеш – усе, тебе винесуть і... забудуть...»

Таким чином, для сучасного українського судді стрес є невід'ємною частиною його життя. Проте постійний стрес спричиняє поступове професійне і психологічне вигорання. І актуальною стає профілактика та запобігання стресу, психічному та професійному вигоранню.

> Ознаки професійного вигорання

> *Людина не обирає свою хворобу, але вона обирає стрес – і саме стрес обирає хворобу.*
>
> ***Ірвін Ялом***

Вигорання – це загальна назва наслідків сильного і тривалого стресу, яким важко управляти. Життя кидає виклик, ми – точніше, наш організм – відповідаємо. Тобто стрес – це не тільки стан напруги, що виникає в людини у результаті потужних впливів, це також захисна реакція організму.

Розглянемо, як реагує організм на різних етапах стресу. Напруження, з яким ми можемо впоратися, на так званому етапі мобілізації викликає в організмі активність, високу концентрацію уваги. Певні навантаження, за умови поєднання фаз «робота» – «відпочинок», навіть «тренують» організм. «Яке життя без адреналіну, – кажемо ми, Моя рука на пульсі, я в тонусі». Проте якщо людина не відпочиває, не розслабляється, обмежує себе у сні, зростають відповідальність і темп у роботі, починається наступний етап – агресія. Проявляються такі емоції, як злість, гнів, розлюченість, «зараз вибухну», «всередині все кипить», «кулаки сверблять». Контролювати себе емоційно стає дедалі важче, наші емоції все частіше проявляються невербально та неусвідомлено. Суворий погляд, різка відповідь, міцно стиснуті руки, губи, «кам'яне обличчя» – це деякі ознаки зовнішнього прояву другої стадії стресу. Людина силується приховати внутрішній емоційний стан. Професійна етика вимагає, попри все, залишатися спокійним та врівноваженим. Проте куди діваються емоції? Нікуди. Емоції проявляються, а швидше, прориваються на фізичному рівні.

Постійний викид організмом адреналіну підвищує серцебиття, кров'яний тиск, рівень цукру в крові тощо. Для організму стрес – це загроза життю. Тому

мозок миттєво і несвідомо реагує на ситуацію. До речі, ці реакції однакові як для тварин, так і для людей. Якщо мозок вирішує, що в складній ситуації краще «втекти», кров та енергія спускається до ніг, обличчя стає блідим, а якщо, навпаки, налаштувався «до бою», кров приливає до обличчя та рук. Людина червоніє. Тому і кажуть «душа впала до п'ят» або «кров у голову вдарила». А тепер уявіть собі, що організм як чайник, який ніяк не хочуть або не можуть зняти з плити. Він кипить, а води стає дедалі менше…

Навантаження на цьому етапі призводять до виснаження організму. Безсоння, підвищений кров'яний тиск, постійна втома, підвищена дратівливість на незначні, дрібні події, спалахи невмотивованого гніву або відмова від спілкування, «відхід у себе». Постійне переживання негативних емоцій, для яких у зовнішній ситуації причин немає: почуття провини, образи, підозрілості тощо. З одного боку – почуття гіпервідповідальності, з іншого – постійне відчуття страху, що «не вийде» або «не впораюсь».

Проте наслідки можуть бути ще серйознішими. Загальною ціною, яку, певно, доведеться сплатити за тривале безперестанне напруження, стане зниження продуктивності праці, заниження самооцінки, пригнічений настрій, проблеми в інтимній сфері та зрештою – нездатність впоратися зі стресом.

Вигорання може бути прирівняне до третьої стадії, якій передує стійкий рівень збудження, що не піддається контролю: відчуття тривоги, відчаю, туги, безвиході, «глухого кута». Формується загальна негативна установка на життєві й професійні перспективи: «як не старайся, все одно нічого не вийде». Відбувається дегуманізація: людина стає більш черствою, менш чуйною до інших осіб, чужих проблем. На фізіологічному рівні з'являються серцево-судинні захворювання, інфаркти, шлункові розлади, виразки, головний біль, інсульти, зміни в характері, психічні розлади.

На цьому етапі вже необхідна професійна допомога фахівця. Психолога або невролога. Бо інакше – нервовий зрив, невроз, депресія.

Таким чином, психологічне вигорання проявляється через такі розлади:

- соматичні (напруження в м'язах, оніміння кінцівок, головний біль, серцевий біль, підвищений кров'яний тиск, пришвидшене серцебиття, ускладнене дихання, біль у шлунку, сексуальні розлади);
- психічні (безсоння, підвищена неуважність, конфліктність, постійна втома, порушення логіки, концентрації уваги, проблеми у прийнятті рішень, проблеми з пам'яттю, відтворенням інформації);
- емоційні (підвищений рівень тривожності, гнів, агресія, відчай).

Треба зауважити, що психологи виокремлюють певні «групи ризику» осіб, які найбільше схильні до психологічного вигорання. Перш за все, це люди-інтроверти, індивідуально-психологічні особливості яких не узгоджуються з професійними вимогами комунікативної професії. Вони не мають надлишку життєвої енергії, для них характерними є скромність і сором'язливість, схильність до замкнутості та концентрація на предметі професійної діяльності. Або ж люди, які в умовах певної соціальної ізоляції не вміють емоційно розвантажуватися. Саме вони схильні накопичувати емоційний дискомфорт без «скидання» негативних переживань у зовнішнє середовище.

Наживо...
«Якщо в характері є нерішучість, помисливість – це заважає. Зрештою, не виключено, що ви потрапите під «роздачу» і зламаєтеся, і самі напишете заяву, і будете звільнятися за власним бажанням. Або людина дійде до лікарні чи алкоголізму. До всього можна дійти...»

«Не можемо ми піти в загальний спортивний зал. Так, ходять десь, але, в принципі, можуть бути дуже неприємні ситуації. Тебе впізнають. «Знаєш, там суддя в шортах!» Хтось може на мобільний телефон зняти, то все дуже «приємно».»

По-друге, це люди, які постійно відчувають внутрішній особистісний конфлікт у зв'язку з роботою. Частіше це жінки, що переживають внутрішнє протистояння між роботою і сім'єю, а також гендерний «пресинг» у зв'язку з необхідністю постійно доводити свої професійні можливості в умовах певної конкуренції з чоловіками.

Наживо...
«На жаль, мій шлюб розпався. Отже, незадоволення роботою, яке я відчувала з боку мого чоловіка, печально закінчилось для нашого шлюбу: я з чоловіком вимушена була розійтися...»

По-третє, це фахівці, які перебувають в умовах, коли потрібно демонструвати високу ефективність (випробувальний термін, майбутня атестація), або в ситуаціях, коли «немає права на помилку».

Наживо...
«Оце така боротьба – страх неправильно вирішити справу, тобто постійно дуже ретельне зважування, підбирання... Це процес і, мабуть, муки прийняття рішення. Тому що страшний тягар – те рішення прийняти. Ти розумієш, що від твого рішення або так, або так.»

«Совість має бути чистою від першого і до останнього дня судової діяльності. Якщо тільки людина потрапляє у пастку і підписує рішення, усвідомлюючи його неправосудність, я не знаю, як людина може далі з цим жити...»

«Багато хто боїться дисциплінарної відповідальності. Це такий фактор, супроти якого важко встояти. Навіть якщо хтось і скаже: «Я цього не боюся», – я йому не повірю. Хтось може внутрішньо затаїтися, але боятися буде...»

До того ж, краще «горять» ті, хто асоціює свою роботу з покликанням, місією. Психологи називають це «комплексом рятівника»: втрутитися і виправити, врятувати! Людина добирається до певної вершини і раптом розуміє, що це не той ідеал, до якого прагнула. «За що це я боровся?» Цей ефект називається «перегоранням наднової зірки». Такі люди стають заручниками власного успіху. Вони відчувають шок, зрозумівши, що їхня боротьба безглузда. Деякі думають, що успіх завжди приносить задоволення, і з подивом виявляють, що це не так.

Наживо...
«Після п'яти років, після десяти років до мене вже прийшло чітке розуміння, що нічого краще вже не буде. Коли воно почало вилізати в хвороби, не вікові для мене хвороби, то я зрозуміла, що то жертви дуже серйозні. Нічого кращого вже не буде. Ну, ще трошки, цю справу розгляну і запишусь у басейн, ну, ще там дорозгрібаю цей рік, потім ще наступний, і так от...»

> Вихід зі стресу. Запобігання психологічному вигоранню. Загальні рекомендації

Врятуйся сам, і довкола тебе врятуються тисячі.

пр. Серафим Соровський

Народна мудрість про те, що порятунок потопельника є справою його власних рук, залишається актуальною як ніколи. На жаль, в Україні досі немає культури звернення до спеціалістів, коли виникають психологічні труднощі. Серед причин, які називають самі судді:

Стереотипи: суддя, як розвідник, має все тримати в собі

«Поки не відчинив ввечері двері до своєї квартири, весь час перебуваєш під самоконтролем. Весь час – у транспорті, на вулиці, з колегами... Як Штірліц...»

«Не все вдома розповіси. Не завжди тебе зрозуміють удома...»

Скептицизм щодо існування спеціалістів, які розуміли б специфіку судочинства

«Я не зустрічала такого хорошого психолога. Думаю, що тут варто готувати психолога, в якого є базова юридична освіта, щоб він розумів специфіку суддівської діяльності…»

«…була психолог, вона втекла, сказавши, що не годна цього витримати…»

Недовіра щодо збереження таємниці звернення

«Мені здається, що судді, вони не будуть до кінця довіряти, знаючи… що ця людина (психолог), як священик, не збереже таємницю і передусім, не перед чужими людьми, а перед керівництвом…»

«Усі відвідування суддями психолога не повинні потрапляти в зону контролю голови суду. Будуть запитання: «Чого ти туди пішов? Справляйся сам! Що за негаразди на роботі? Чому мені не сказав?..»»

«…і щоб потім не сиділи і не обговорювали…»

Тому кожен на власний розсуд шукає «ліки» від навантаження. Питання лише в одному: наскільки вони ефективні? Заспокійливі засоби, алкоголь, шоколад, швидше за все, тимчасово допоможуть покращити настрій, проте не позбавлять стресу.

Кожна людина може виробити індивідуальні стратегії для боротьби із синдромом вигорання, але варто згадати декілька універсальних правил.

1. **Чітко визначаємо пріоритети.** Що в даний конкретний момент є першорядним, що другорядним.

2. **Ефективно розподіляємо час та обсяг роботи.** Велика кількість справ та чітко фіксований строк їх розгляду вимагають знань, умінь і навичок з тайм-менеджменту. Він дає можливість за правильної організації часу визначити власний баланс між чіткою організацією і спонтанністю у своїх діях, а також зводить до мінімуму хронічні перевтоми.

   Делегуйте повноваження. Не можна робити все самому. Згадайте притчу про віник, який не могли зламати, коли він був зв'язаним. Розподіливши роботу «по прутику», ви впораєтеся з будь-якою складною справою.

   (Фраза про «батька, якого бити легше разом», хоч і має брутальний і кримінальний відтінок, проте також може бути корисною, якщо «батько» – це справа).

3. **Намагаємося «залишати роботу на роботі».** Щоб запобігти стресам і вигоранню, треба розмежувати сфери «робота» – «особисте життя». Це

простіше сказати, аніж зробити. Проте створіть певні ритуали. Наприклад, ритуал «службовий одяг». Коли ви на роботі «одягаєте «службовий одяг», ви є Суддя. Коли повертаєтесь додому, ви його «знімаєте». У вас інша роль. Ви – мати/батько, чоловік/дружина, син/дочка, коханий/кохана й т.ін. До речі, для когось важливим буде дійсно після роботи засунути стілець, жінкам – використати парфуми, потрапивши додому, найперше, змінити одяг та прийняти душ.

4. **Правильно організовуємо власний відпочинок.** Не забувайте про себе. Бездушність до себе – те саме каліцтво. Зробіть у своєму щоденнику чіткий запис, коли ви будете займатися своїм хобі, власними справами, і дотримуйтесь графіка. Якщо ваша робота останнім часом була монотонною, відпочинок має бути активним (гірські прогулянки, дача, спорт, танці). Якщо робочий час був пов'язаний з активною діяльністю, постійною комунікацією, краще надати перевагу пасивному відпочинку.

5. **Для зняття фізичної і психічної напруги можемо оволодіти методиками психічної саморегуляції.** Їх багато: самогіпноз, йога, аутогенне тренування, прогресивна релаксація, ідеомоторне тренування, сенсорна репродукція (керована візуалізація). Найбільш поширеними є аутогенне тренування, йога. Але всі методики потребують певного часу і на початку присутності інструктора, тренера. В ідеалі цими методами має володіти психолог, який підбере найкращі саме для вас.

6. **Постійно працюємо з внутрішніми установками.** Як казав Ганс Сельє, «стрес – це не те, що з вами сталось, а те, як ви це сприймаєте». Ідеальних людей не буває, тому всі час від часу помиляються, але кожен реагує на невдачу по-своєму. Використовуйте прийоми позитивного мислення. Намагайтеся відшукати позитив у будь-якій ситуації: «немає нічого поганого, що не вийшло б на добре», «все найскладніше уже позаду», «комусь (постраждалому/адвокату) зараз набагато гірше», «я не один, разом ми впораємось», «я не строки розгляду порушую, а шукаю обґрунтовані докази».

Зверніть увагу на власний девіз життя. «Жити для людей» – треба, проте ви не монумент, а жива істота. Девіз «Палаю для інших – згораю сам» – прямий шлях до вигорання. І жити треба не тільки для когось, а ще й для себе. Щоб мати сили допомогти іншим.

Якщо ви звикли робити все самі тільки тому, що «хто, як не я!», подумайте, наскільки ви допоможете людині, якщо навчите її працювати самостійно, не підставляючи їй «милиці» у вигляді своєї допомоги (або неперевершеності, вважайте – гордині!)

Тим, хто в душі хоче бути для всіх хорошим, таким собі «доларом», треба запам'ятати, що не можна стояти до всіх обличчям, комусь має дістатися й спина. Не бійтеся, що хтось на вас образиться. Швидше ображається той, кому це вигідно, що вже схоже на маніпуляцію. Не давайте собою маніпулювати.

Гарними рятівниками від стресу є посмішка і гумор. Людина, яка здатна перетворити «жахливі новини» на абсурдні, кумедні, менше схильна до депресії, напруження, гніву, ніж та, яка все сприймає дуже серйозно і піддається поганому настрою. Важливим є пізнавальний компонент гумору. Коли ми глузуємо з проблеми, то вміщуємо її в нову перспективу: починаємо бачити її безглузді, анекдотичні аспекти і набуваємо таким чином контролю над нею.

Варто зауважити, що мати почуття гумору – це не означає весь час сміятися чи ходити з веселою маскою. Іноді за посмішкою маскується почуття незручності, безпорадності, нещастя. Окрім того, потрібно відрізняти гумор від сарказму, який принижує інших, не зменшуючи стресу. Він нерідко викликає ще більше напруження і гнів.

Наживо...
«Почуття гумору дуже допомагає в роботі. Але його не слід демонструвати учасникам судового розгляду. В судовому засіданні все має бути чемно, повинен бути порядок. Суд – це не місце для жартів.»

Таким чином, долаючи стрес, шукаючи свою стратегію протистояння, людина набуває життєстійкості (С. Маді, 1998) як особистісної риси, моделі настанов і навичок, що допомагають їй перетворювати негативний тиск у можливості. Життєстійка людина (Т.В. Наливайко, 2006):

- має цілі у житті;
- усвідомлює і сприймає життя як цікавий, емоційно наповнений змістом процес;
- уявляє себе сильною особистістю;
- впевнено контролює своє життя, вільно приймає рішення, втілює їх у життя[138].

Як українські судді набувають життєстійкості, шукають і знаходять власний психологічний ресурс, розглянемо нижче.

138 Научная библиотека диссертаций и авторефератов disserCat [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.dissercat.com/content/issledovanie-zhiznestoikosti-i-ee-svyazei-so-svoistvami-lichnosti#ixzz2VLwoz7KE

> Відпочинок та інтереси судді

Вміти з розумом порядкувати дозвіллям – вищий ступінь цивілізованості.

Бертран Рассел

Той, хто може відпочити, перевершує того, хто може брати міста.

Бенджамін Франклін

Коли суддя не має вільного часу, навантаження та втома накопичуються. З усіх боків, наче темні хмари, нависають відповідальність, строки, звітність, статистика, дисципліна, наради, колеги, численні потоки негативної та вимогливої людської енергії тощо. Складається враження, що суддівська мантія може перетворитися на чорний саван.

Наживо...
«Інколи буває таке, що ти повинен прийти, все з себе зняти, вимитися, поставити свічки, помолитися, вийти на природу, щоб тебе обдуло вітерцем, послухати пташиний спів...»

«Треба шукати розрядку. На жаль, нас ніхто не вчить, як відпочивати, як вивільняти себе. Нас вчать працювати, а не вчать відпочивати. Головне – робота, інше – похідне. Тому ми з відпочинком даємо собі раду самі. Хтось читає спеціальну літературу, хтось практикує йогу. Але переважно всі працюють, аж доки не падають... Ми не навчені берегти себе.»

Тому, як у дитячій грі «п'ятнадцять» є вільний від цифри квадратик для руху вперед, у судді для подальшого нормального життя та плідної праці обов'язково має бути відпочинок.

Наживо...
«Під кінець життя накопичується така втома, що я на природі не можу надихатися і натішитися. Намагаюся у весняно-літній період бути за містом. І що б я не робила, я можу стати і слухати, як шумить вітер, як співає пташка, дивитись, як повзе комашка, перекочується росинка і ловить сонячний промінь. І ось через таке споглядання я дуже гарно відновлююсь. Природа чудово відновлює.»

«Обов'язково треба створювати умови для психологічного розвантаження, але ні в якому разі це не можна робити шляхом вживання алкоголю. Для справжнього психологічного розвантаження потрібні, швидше, спілкування з природою, аутотренінг, заняття спортом.»

«Я вважаю, що в судах повинні бути кабінети психологічного розвантаження. Обов'язково з акваріумами, щоб рибки плавали, вода дзюрчала. Відпочинок через споглядання і слухання звуків природи. Це все заспокоює...»

Відпочиваючи, суддя не тільки вивільняє свій розум, а й знімає відчуття занепокоєння, відповідальності, тривоги; набуває нових знань, відчуттів; лікує душу, розслабляє нерви та м'язи; створює новий простір; нарощує здатність подивитися на заплутану справу під іншим кутом. Комусь може допомогти родина, комусь – читання книг, слухання псалмів, пілатес, вивчення іноземних мов, фотографування, хоровий спів або заняття спортом.

Наживо...
«Для себе я знайшла шляхи профілактики професійного вигорання. Я дуже люблю читати, особливо про важку долю інших людей, які знаходять у собі сили за будь-яких обставин боротися за виживання.»

«Я дуже люблю мандрувати, люблю природу, ліс, море. Судді обов'язково потрібні якісь сильні позитивні емоції, нові враження, інакше у нього просто не вистачить ані фізичних, ані психологічних сил для того, щоб продовжувати працювати.»

«У мене є свої захоплення. Останні кілька років займаюсь парапланеризмом, дайвінгом... Гітара....»

«У мене в кабінеті багато квітів. Особливо я люблю орхідеї, вони у мене різних кольорів. Навіть сам процес догляду за квітами створює для мене психологічний комфорт, я відчуваю до них такі самі почуття, як до улюблених діточок.»

«...на столі фотокартки, на яких зображені приємні моменти у житті, – судді інколи потрібно психологічне розвантаження.»

Для когось варіантом вирішення проблем є звернення до спеціаліста.

Наживо...
«Було б ідеальним, якби судді могли звертатися до психолога... Жінка-суддя, яка доведена до відчаю, може бути дратівливою, може грубити, кричати вдома і на роботі, вона може розплакатися. Те саме стосується і чоловіка – він стане агресивним, буде кричати на колег та домочадців, а після роботи прагнутиме випити 100 грамів для зняття напруги. Кожен шукає, де може розслабитися. Тож для чого йому чи їй шукати, якщо вони повинні знати, що є людина, яка грамотно допоможе вийти із такого стану.»

«Якщо мати психолога в апараті суду, то треба зобов'язати кожного суддю раз на два тижні іти до психолога, тоді не буде зрозуміло, є в нього проблеми чи нема, він просто мусить туди йти... треба придумати такий механізм, щоб, можливо, кілька годин на місяць суддя був зобов'язаний пройти кілька годин консультацій з психологом.»

Додаткове опанування іноземних мов має кілька переваг. По-перше, переключення з одного виду діяльності на інший – уже прекрасний відпочинок. По-друге, Україна давно перебуває в європейському контексті, й судові рішення все частіше не тільки мають посилання, обґрунтування або ж відсилки, а й доктринально базуються на рішеннях Європейського суду з прав людини. Тому важливість знання та використання іноземних мов у професійній діяльності суддів не викликає сумніву.

По-третє, вивчення іноземної мови тренує пам'ять; дає можливість розширити власний світогляд, дізнаватися з перших джерел про сучасні напрями філософії права, всіх сфер та відгалужень юридичної науки, суддівської практики міжнародних та іноземних судів; сприяє обміну інформацією між суддями всього світу і, як результат, позитивно позначається на авторитеті, професійному та адміністративному зростанні судді.

Наживо...
«У цьому році виповнюється двадцять років, як я суддя. Що стосується іноземної мови, вона, безумовно, стала в нагоді, оскільки в 1996 році ми вперше завдяки знанню іноземної мови потрапили до проекту канадської співпраці судових установ. І з того часу Івано-Франківськ, Мелітополь, Шевченківський районний суд міста Києва – це були перші в Україні модельні суди. Потім з 2001 року, з другого засідання Консультативної ради європейських суддів я, завдяки тому, що володію англійською мовою, був призначений представником України в цьому поважному органі.»

«Чесно кажучи, я – класичний приклад модельної поведінки: як постала необхідність – почав вчити та вивчив мову, оскільки я закінчив просту школу, у нас не було ніякого поглибленого вивчення іноземних мов, ніякої спеціалізованої школи; потім навчався в Харківському юридичному інституті. Тому все це прийшло тоді, коли я зрозумів, що це буде потрібно. І за короткий час підігнав знання до необхідного середнього рівня.»

Якщо людина здатна грамотно організувати свій відпочинок, результати роботи будуть більш вагомими. Треба відчути потребу, знайти можливість та варіантність відпочинку, який вам більше імпонує.

Наживо...
«Кожна людина виходить із «піке» за власною схемою. У кожного бувають стани, пов'язані не лише з роботою, – вони можуть стосуватися особистого чи сімейного життя, коли необхідно мобілізуватися і виходити із такого «піке». У кожного

своя метода, і кожен собі цей підхід сам напрацьовує. Чудово, коли в родині панує такий психологічний клімат і взаєморозуміння, який дає змогу переключатися і не зациклюватися на негативі. Для когось розрядка – це спорт, для інших – прогулянки на свіжому повітрі, хтось проводить аутотренінг для себе самого. Але усе це повинно бути щодня...»

> «...і в смутку, і в радості...». Замість епілогу

Різним життям вільний ти жити:
У скруті можна й у радості.
Вчасно їсти і вчасно пити,
Вчасно робити капості.
Інакше можна: з півнями встати
І з мрією про диво,
Палаюче сонце із неба дістати –
Людям, щоби жили щасливо...
Булат Окуджава

Сучасне життя проходить на великий швидкості, воно сповнене суперечностей, зневіри, постійного вибору. І споконвічна місія судді полягає в тому, щоб зберегти баланс між добром і злом. Намагаючись розповісти про сучасного українського суддю, ми спробували висвітлити різні грані його життя, проблеми, з якими він змушений стикатися. Ця книга для людей, котрі шукають себе в цій професії.

Свого часу Вільгельм Гумбольд казав, що задля того, щоб стати собою, треба відшукати власний шлях та посісти своє місце у житті. Це Божий Дар, коли ти знаєш, заради чого живеш, коли твоя професія є твоїм покликанням, твоїм натхненням, незважаючи на всі примхи долі, перешкоди й негаразди. А головний індикатор, компас, який підказує правильний напрямок у пошуках, – це відчуття гармонії зі світом. Секрет життя полягає в тому, що великий світ знаходиться у тобі, а ти наче голограма – повне відображення цього світу. І якщо ти прагнеш ладу, гармонії в світі, ти повинен знайти їх у собі. Знайшовши свій шлях і рухаючись ним, незважаючи на шалене фізичне навантаження, раптом відчуваєш велике наповнення, емоційне задоволення від результатів своєї праці. І тоді остаточно розумієш: так, це моє! Моє життєве покликання.

Наживо...
«Я заряджалася завжди тим, що могла допомогти людині. Змогла докопатися до істини. Тоді це найбільше задоволення... Таких випадків у житті кожного судді багато. Наведу приклад. Слухали колегіально у Вищому адміністративному суді справу про те, як одна доярка ніяк не могла відстояти своє право на пільгову пенсію. І ось вона пройшла першу інстанцію, другу – усі їй відмовляють. Дійшла до касації... Бідна, змучена приїхала, заледве до Києва добралася. І ми приймаємо рішення задовольнити її позов. І коли вона заплакала і пішла, ми усі переглянулися – у нас усіх в очах було: «Як добре, що ми допомогли людині». Раділи всі. Це така емоційна зарядка, якої вистачає надовго. І усвідомлення того, що ти можеш це зробити, завжди спонукає тебе длубатися у нових справах... Коли винний, якого карають, чує, що його карають справедливо, і усе

це виписано у судовому рішенні (гарно виписано, а не три речення – і думай, винен ти чи не винен), тоді й у нього виникає усвідомлення справедливого покарання. Оце і є суть професійного життя судді, те, що він досяг справедливості.»

«Суддя, як і будь-яка людина, мріє стати успішним. Ознаки успіху можна піймати і навіть якийсь час потримати у руках: посаду, статус, гроші, славу. Але правдивий успіх – це місія. А переживання місії є переживанням постійного щастя, і можливе воно лише за двох умов. Передусім, людина повинна поважати себе і жити в мирі з собою, бо людина, яка дала себе зневажити, ніколи не матиме спокою. Окрім цього, людина мусить любити людей і світ довкола себе – із заздрісними сусідами, із кривими дорогами. Любити таким, яким він є, бо іншого світу не буде... Лише повага до себе і беззастережна любов до світу даватиме людині відчуття місії, зможе зробити її щасливою та успішною.»

ДЛЯ НОТАТОК

Підписано до друку 21.09.2015 р.
Формат 70х100/16
Гарнітура PtSerif. Офсетний друк
Ум.- друк. арк. 17,55
Тираж 1100 прим.
Зам.15-257
ТОВ «Друкарня «Бізнесполіграф»
02094 м.Київ, вул. Віскозна, 8
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру
ДК №2715 від 7 грудня 2006 року